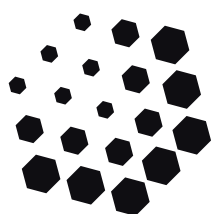

Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG)
Sekcja Polska Regional Studies Association

Studia Regionalne i Lokalne

1 (103) 2026

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

REDAKCJA

dr hab. Agnieszka Olechnicka, prof. UW – redaktorka naczelna
dr hab. Mikołaj Herbst, prof. UW – zastępca redaktorki naczelnej
prof. dr hab. Paweł Churski – członek redakcji
prof. dr hab. Tomasz Komornicki – członek redakcji
prof. dr hab. Iwona Sagan – członek redakcji
dr Dorota Celińska-Janowicz – sekretarz redakcji

RADA NAUKOWA

prof. John Bachtler, prof. Roberta Capello, prof. dr hab. Bolesław Domański,
prof. dr hab. Grzegorz Gorzelak (przewodniczący), dr Olga Mrinska, prof. Andrés
Rodríguez-Pose, prof. James W. Scott, dr hab. Katarzyna Zawalińska, dr Sabine Zillmer

ADRES REDAKCJI

Kwartalnik „Studia Regionalne i Lokalne”
Uniwersytet Warszawski, Centrum Europejskich
Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG)
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa
e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl
www.studreg.uw.edu.pl

© Copyright by Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW
(EUROREG), Warszawa 2026

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie elektroniczne.

Zgodnie z wykazem czasopism opublikowanym w komunikacie Ministra Nauki i Edukacji
z dnia 5 stycznia 2024 r. za publikację w kwartalniku „Studia Regionalne i Lokalne” w 2023 roku
autor/ka uzyskuje 40 punktów.

Czasopismo uzyskuje wsparcie w ramach Programu Rozwój Czasopism (projekt finansowany
ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0272/2021/1)
oraz Inicjatywy Doskonałości – Uczelnia Badawcza: Działanie I.2.2. „Podniesienie wpływu
regionalnego na naukę poprzez wysokiej jakości rozpowszechnianie wyników – czasopisma”
i Działanie I.2.1. „Poprawa zdolności publikacyjnych”.

e-ISSN 2719-8049
ISSN: 1509-4995

Bieżący numer kwartalnika, jak i numery archiwalne można pobrać bezpłatnie
w wersji elektronicznej ze strony <http://studreg.uw.edu.pl>

Zamówienia na egzemplarze drukowane prosimy kierować na adres:

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa
tel./faks 22 828 95 63, 22 692 41 18, 22 828 93 91
dział handlowy: jw. w. 108
e-mail: info@scholar.com.pl; www.scholar.com.pl

Skład i łamanie: WN Scholar (*Anna Beczek*)

SPIS TREŚCI

Adam Drobniak, Florian Kuźnik

From Restructuring to Transition: Window Dressing in the Programming of Structural Change in an Old Industrial Region	7
---	---

Liubov Ivchenko, Nataliia Pohuda, Tetyana Prymak, Oleksii Pohuda

Forecasting the Development of Passenger Air Transportation: Regional Aspect	26
--	----

Atnafu Morka, Tegene Gebre-Egziabher, Kassahun Gashu, Mussie Yibabe

Determinants of Regional Development Planning in Emerging Regions: Evidence from Benishangul-Gumuz Regional State, Northwestern Ethiopia	39
--	----

Paulina Malaczewska, Maciej Malaczewski

Ocena efektywności działań proekologicznych w powiatach województwa wielkopolskiego za pomocą metody Data Envelopment Analysis	57
Assessment of the Efficiency of Pro-ecological Activities in the Counties of the Wielkopolskie Voivodeship Using the DEA Method	

Jakub Sanojca, Antoni Semmler

Irlandia Północna czy Zjednoczona? – przestrzenny obraz tendencji zjednoczeniowych i lojalistycznych w sztuce ulicznej Belfastu	71
United or Northern Ireland? The Spatial Distribution of Unification and Loyalist Sentiments in Belfast	

Katarzyna Górniak, Barbara Lewenstein

Podmiotowość lokalna: ujęcie teoretyczne i empiryczne na przykładzie Warszawy	93
Local Agency: A Theoretical and Empirical Approach on the Example of Warsaw	

Informacje dla Auterek i Autorów	109
--	-----

Information for Authors	110
-----------------------------------	-----

Artykuły

From Restructuring to Transition: Window Dressing in the Programming of Structural Change in an Old Industrial Region

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/15094995110301

Adam Drobniak

University of Economics in Katowice, Faculty of Spatial Economy and Regions in Transition, ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice, Poland; e-mail: adam.drobniak@ue.katowice.pl; ORCID: 0000-0002-1421-2923

Florian Kuźnik

University of Economics in Katowice, Faculty of Spatial Economy and Regions in Transition, ul. 1 Maja 50, 4E87 Katowice, Poland; e-mail: florian.kuznik@ue.katowice.pl; ORCID: 0000-0001-5425-7678

Abstract

This paper examines the challenges of implementing contemporary development concepts in old industrial regions, focusing on the Silesian region of Poland. The central question is whether the structural transition declared in Silesian strategic documents represents genuine adaptation or merely symbolic compliance with policy paradigms, that is, window dressing. The analysis highlights a new factor in window dressing, namely a pronounced temporal lag in adopting new development paradigms arising from the legacy of the past compared to Western regions, contributing to heterogeneous structural change across the region. Finally, the study formulates recommendations for regional policy programming to overcome window dressing and support more effective, context-sensitive policy.

Keywords

structural change, regional development concepts, transition, old industrial region, window dressing, Silesia

Introduction

Industrial regions, particularly old industrial regions (OIRs), have been widely discussed in economic geography and regional development for over a century. Their historical formation, structural transformations, and adaptive capacities have been analysed through multiple theoretical lenses, ranging from classical location theories to contemporary evolutionary and institutional approaches. Alfred Weber's (1909) seminal industrial location theory emphasised the cost-driven logic of industrial concentration, in which transportation, labour, and agglomeration economies shape spatial patterns of industrial activity (Isard, 1956; Hoover & Giarratani, 1984). These foundational perspectives informed subsequent models that explore spatial interdependencies, regional growth dynamics, and the role of externalities in shaping industrial concentration.

In the post-war period, growth pole theory (Perroux, 1955; Boudeville, 1966) positioned industrial regions as engines of national economic development. According to this perspective, industrial investment and innovation in concentrated areas generate multiplier effects that diffuse across wider territorial systems. Iconic examples include the Ruhr Area, South Wales, and Silesia, whose trajectories were shaped by heavy industry and state-led modernisation policies. These regions exemplify how spatial concentration and industrial clustering contribute to broader economic development.

The rise of the new economic geography (Krugman, 1991a; Fujita et al., 1999) introduced a dynamic perspective, emphasising agglomeration effects, increasing returns, and cumulative causation. In this framework, the presence of firms, specialised labour, and research institutions reinforces industrial concentration, creating self-sustaining growth mechanisms. OIRs, such as Silesia, historically benefited from these processes. However, by the late twentieth century, many Western OIRs experienced deindustrialisation, structural decline, and labour market disruptions, which challenged the explanatory power of classical growth models (Hudson, 2005; Pike et al., 2010).

To account for these challenges, the literature introduced path dependence and lock-in as key explanatory concepts (Grabher, 1993; Hudson, 2005; Pike et al., 2007; Hassink, 2010). OIRs were understood as regions with structural rigidities, whose adaptive capacity is constrained by historical industrial legacies, institutional configurations, and socio-economic inertia. Overcoming these limitations requires deliberate interventions aimed at diversifying economic bases, fostering innovation, and restructuring governance systems. These perspectives allow for a multi-dimensional analysis of regions such as Silesia, considering not only economic but also institutional and social dimensions.

The debate on structural change has deep roots in economic thought. Lewis (1954) argued that transferring labour from low-productivity sectors, such as agriculture, to higher-productivity industries and services promotes growth and convergence. Subsequent research emphasised sectoral transitions – from primary to secondary and tertiary activities – as mechanisms to stimulate development in less advanced or traditionally industrial regions (Abramovitz, 1986; Gardiner et al., 2004). Yet, in practice, structural change is often constrained by spatial inequalities: more advanced regions adapt faster, reinforcing economic disparities (O’Leary & Webber, 2015).

The emergence of cluster theory (Porter, 1990) and evolutionary perspectives (Boschma & Frenken, 2007; Frenken et al., 2007) highlighted the role of knowledge spillovers, related variety, and regional competitiveness in fostering structural renewal. Industrial regions could, in theory, renew themselves through innovation, entrepreneurship, and institutional adaptation (Martin & Sunley, 2006; Boschma & Frenken, 2007). Empirical studies, however, show that many OIRs remain constrained by limited institutional capacity and historical path dependencies (Tödtling & Trippel, 2013; Dawley et al., 2019). In Silesia, for instance, modern industrial investments coexist with traditional heavy industry and mining, illustrating the dual character of structural change (Szczepański, 2002; Tkocz, 2003).

A growing body of literature identifies ‘window dressing’ as a critical phenomenon in OIRs’ transition (Bailey & Chapain, 2011; McCann, 2015; Duranton & Venables, 2018; Henderson, 2019; MacKinnon et al., 2022). This term refers to symbolic policy actions – such as declarations of commitment to innovation, sustainability, or green growth – that do not substantively alter underlying economic structures or social dependencies. Such superficial adaptation often arises from a temporal misalignment between policy ambitions and structural realities, as regions face both pressure to adopt contemporary development paradigms and constraints imposed by legacy industrial structures (Rodríguez-Pose, 2013). Symbolic modernisation is particularly evident in regions attempting to align with EU-driven frameworks such as smart growth, energy transition, or just transition policies, without sufficient local absorptive capacity or institutional readiness.

Against this theoretical backdrop, the present paper explores the tension between declarative and substantive structural change in OIRs, using the Silesian region as a case study. The research examines how general and region-specific conceptual approaches – ranging from post-Fordism and knowledge-based competitiveness to sustainability and inclusive growth – interact with historical constraints. The central question is whether the structural transitions declared in Silesian strategic documents represent genuine adaptation or merely symbolic compliance with policy paradigms, that is, window dressing.

The paper advances the hypothesis that OIRs such as Silesia are subject to temporal pressures: they are required to adopt new development paradigms rapidly due to EU policy imperatives, yet deep-seated path dependencies and institutional inertia substantially constrain the scope for genuine transformation. As a result, policy interventions often manifest as symbolic adjustments, creating an appearance of modernisation while leaving core structural and economic challenges unresolved.

By situating the Silesian experience within a multi-theoretical framework, the study contributes to a critical understanding of regional transition, emphasising the interaction between historical legacies and policy-induced temporal pressures. It highlights the importance of considering both structural and temporal dimensions in the design and evaluation of regional development strategies, offering insights into the uneven trajectories of adaptation in OIRs.

Research methodology

The article adopts a review-based approach, synthesising research on regional development and structural change, with a particular focus on OIRs. The Silesian region serves as a case study, illustrating structural transitions over the past three decades under various sectoral and regional policy frameworks. Methodologically, the study combines desk research on both general and OIR-specific development concepts with empirical analysis using descriptive statistics, location quotients (LQ), and the portfolio approach, providing a multidimensional view of structural dynamics across different parts of Silesia.

The discussion of window dressing and the analysis are informed by extensive empirical material, including the authors' involvement in the planning of strategic documents such as the National Just Transition Plan (Ministry of Climate, 2021), the Territorial Just Transition Plan for the Silesian Voivodeship (TJTP Silesia, 2022), and the Silesian Voivodeship Transition Fund Strategy (SVTFS, 2025). Complementary evidence comes from surveys and projects, including the in-depth interviews (IDIs; $n = 77$) conducted for the SVTFS among regional actors, as well as research within the Horizon DUST project, comprising focus groups and the Transformatorium social survey ($n = 558$) on perceptions of structural change and visions for Silesia's future.

This article presents selected elements of research from the Horizon DUST project and IDIs prepared for the SVTFS (2025), focusing on the phenomenon of window dressing and stakeholders' perceptions of the transition in Silesia. The overall findings from Horizon DUST and the IDIs are used to interpret the results presented in this paper but are not systematically analysed here because presenting the full empirical material would exceed the scope of the article.

The authors acted in a dual role as both researchers and experts, which provided access to practical knowledge but also carried the risk of bias stemming from professional experience. To maintain critical distance, triangulation of sources and systematic self-reflection were employed to distinguish empirical observations from expert opinions.

Results

(I-a) Evolution of general conceptual approaches to structural change in regions

Structural change refers to long-term transformations in regional economic structures, affecting dominant sectors, employment, technologies, and social systems (Hassink, 2005; Todaro & Smith, 2020). Traditionally, this process is illustrated by the transition from heavy industry to services and, ultimately, to knowledge-based economies (Table 1). These changes are systemic and are driven by industrial decline, technological progress, as well as socio-political and demographic factors.

Classical models of the 1950s, including Lewis's (1954) dual-sector model, along with Clark (1940) and Kuznets (1955), emphasised national-level growth and labour shifts from agriculture to industry and services, while largely neglecting regional differences and path dependence. Concepts of deindustrialisation and regional differentiation emerged to address these gaps, highlighting self-reinforcing decline spirals in regions such as the Ruhr Area, Nord-Pas-de-Calais, and Detroit (Bluestone & Harrison, 1982; Massey, 1984; Grosse, 2002). Post-Keynesian, structuralist, and core-periphery frameworks further linked disparities to capital accumulation and spatial inequalities (Harvey, 1982; Smith, 1984; Wallerstein, 1980).

Post-Fordism and flexible specialisation in the 1970s–1980s emphasised adaptable, knowledge-driven economies (Amin, 1994; Piore & Sabel, 1984; Scott, 1988; Jessop, 1994), with a focus on SME networks, product differentiation, local knowledge, and innovation clusters (Porter, 1998; Fujita et al., 1999). These ideas informed regional policies in Western countries, including cluster development, local innovation systems, lifelong learning, and R&D incentives, paving the way for smart specialisation strategies (RIS3) (Porter, 2003; Martin & Sunley, 2003; Camagni & Capello, 2013).

Table 1. Evolution of general conceptual approaches to structural change in regions

Keywords	Perception of structural change	Representatives of the trend/ key topics	Regional development/ sectoral policy orientation
Classical economic models (Western countries: 1950s–1970s; Poland: until the late 1980s)			
sectoral change: agriculture–industry–services; uneven growth; growth poles; cumulative causality; economic base;	sector-driven linear change; spatial homogeneity; regions develop in stages from agriculture to services;	Clark (1940): typology of sectoral structures – agriculture–industry–services; Lewis (1954): dual development model – agriculture–industry; Kuznetz (1955): classic theory of structural change – agriculture–industry–services; Hirschman (1958): unbalanced growth; Perroux (1955): growth poles; Myrdal (1957): cumulative causation; Tiebout (1956): economic base;	economic and infrastructure investments from the central level; industrialisation; centralisation of economic power;
Regional disparities and deindustrialisation (Western countries: 1970s–1980s; Poland: 1990s)			
deindustrialisation – industrial collapse; unemployment; spatial inequalities; urban decay; social fragmentation; old industrial regions (OIRs);	structural change in regions determined by globalisation, technological change and the decline of traditional industries (e.g., mining, metallurgy); structural change in regions is determined by capital and the logic of accumulation;	Bluestone & Harrison (1982): deindustrialisation; Massey (1984): further progress in Myrdal's (1957) theory of cumulative causality; Smith (1984): uneven development; Cooke (1985): regional innovation; Wallerstein (1980): core–periphery model;	regional subsidies; state intervention; redistributive policies; stimulating growth in regions: investment incentives, industrial and technology parks, reskilling;
Post-Fordism, flexible specialisation, knowledge, and competitiveness (Western countries: 1990s; Poland: 2000s–2010s)			
flexible production; small and medium-sized enterprises (SMEs); innovation collaborations and clusters; regional competitiveness; knowledge-based economy;	structural change in regions associated with a shift from mass to flexible production; structural change determined by innovation-led production; structural change in regions emphasises local networks, knowledge spillover effects;	Amin (1994): post-Fordism; Piore & Sabel (1984); Scott (1988): flexible production systems; Romer (1990): growth based on knowledge and innovation; Porter (1998): clusters and cooperation, ecosystems; Martin & Sunley (2003): spillover effects; Krugman (1991b): knowledge spillovers, agglomeration effects;	support for SMEs; tax relief for R&D activities; hubs, entrepreneurship; support for Triple Helix cooperation: companies, business environment institutions, HEIs and R&D;
Sustainable development, inclusive and smart growth (Western countries: 2000s–2010s; Poland: 2010s–ongoing)			
sustainable development–balancing environmental, social, and economic dimensions of development; intergenerational dimension of development; inclusive growth; smart specialisation and regional innovation systems;	structural change should be socially inclusive and sustainable; structural change should result from knowledge, territorial capital; competitive advantages based on the unique smart specialisations of a region;	UN (2002): sustainable development–global level; EU (2001): sustainable development–European level; Cooke (2001); Tödtling & Tripl (2005): regional innovation systems; Petrakos et al. (2005): integration and growth; WB (2008): sustainable development and inclusive growth; Ranieri & Ramos (2013): inclusive growth;	supporting pro-social activities in the field of education, access to public services; supporting pro-environmental activities: respect for resources, biodiversity, and the development of environmentally friendly technologies; supporting SMEs and R&D that strengthen the region's smart specialisations; support for regional innovation systems;

Table 1. cont.

Resilience, green economy, adaptive capacity, and place-based policy (Western countries: 2010s–ongoing; Poland: 2020s–ongoing)			
resilience; green economy; adaptive systems; place-based approach; path-dependence and lock-in;	structural change is non-linear, adaptive, and multidimensional; structural change takes place in regions perceived as complex adaptive systems; structural change requires a place-based approach and participation to be effective;	UNEP (2011), Newton & Cantarello (2014): green economy; Barca (2009): place-based approach; Boschma & Frenken (2007): path dependence and lock-in; Simmie & Martin (2009): resilience; Rodríguez-Pose & Wilkie (2017): place-based strategies;	crisis intervention funds; start-up support funds; next generation of regional innovation strategies (RIS); local knowledge platforms such as living labs; EU (2019): European Green Deal; subsidiary principle;

Source: Own elaboration.

In the early 21st century, **sustainable development, inclusive growth, and smart growth** became central, integrating environmental, social, and economic objectives and promoting equitable benefits as well as investments in innovation and green technologies (Petrakos et al., 2005; Tödtling & Trippel, 2005).

Subsequently, **resilience, adaptive capacity, the green economy, and place-based policies** were emphasised, requiring regions to reconfigure their development paths in response to shocks and crises (Simmie & Martin, 2009; Hassink, 2010; Drobniak et al., 2021; ESPON, 2021; UNEP, 2011; EU, 2023; Rodríguez-Pose, 2018). Place-based strategies contrast with classical top-down approaches, helping to ensure just transitions in affected areas (Pike et al., 2017; Capello & Nijkamp, 2009; Barca, 2009).

Evolutionary economic geography highlights path dependence, lock-in, and territorial novelty, showing that structural change is dynamic, irreversible, and context-specific (Boschma & Frenken, 2007; Boschma & Martin, 2007; Martin & Sunley, 2006; Gwosdz, 2014; Dopfer & Potts, 2009). In recent years, policy instruments aligned with these approaches have included crisis funds (REACT-EU), SME support, resilient infrastructure investments, updates to RIS3 strategies, the use of living labs, start-up support, and the Just Transition Fund (Szlachta & Zaleski, 2017; EU, 2019; EU, 2020; EU, 2021).

Building on the general conceptual frameworks of structural change discussed above, the next section examines how these approaches have been reinterpreted into specific concepts in the context of OIRs, characterised by inherited industrial structures.

(I-b) Evolution of specific conceptual approaches to structural change in OIRs

OIRs are characterised by industrial monostructure, reliance on traditional sectors such as mining and steel, dominance of large firms, low levels of entrepreneurship, vulnerability to economic shocks, high unemployment, and social tensions (Grabher, 1993; Hassink, 2005). Structural change in OIRs depends on local resources, competencies, infrastructure, human capital, innovation capacity, and adaptation to technological shifts (Phelps & Ozawa, 2003; Phelps et al., 2015). As a result, these regions have been extensively studied, giving rise to conceptual frameworks such as **restructuring, reconversion, regeneration, and transition** (Klasik, 2001; Blazycza, 2003; Hudson, 2005; Morawski & Zawistowski, 2008; Hassink et al., 2019) (Table 2).

Restructuring, emerging in the 1970s in Western countries, involved downsizing, cost reductions, layoffs, and partial closures of uncompetitive industries, addressing persistent unprofitability (OECD, 1986; Van Doren, 1993; Klasik & Kuźnik, 1991; Porter, 1998, 2003). By the 1990s, **reconversion** developed, particularly in France, repurposing industrial activities across economic, industrial, and regional dimensions (Brandenburg, 1998; Daviet, 2006). In Silesia, restructuring in the 2000s addressed ownership, capital, ecological, urban-spatial, and social aspects, with employment security prioritised (Kuźnik, 2003).

Urban regeneration emphasises territorial and multidimensional transformations of post-industrial areas, integrating social, economic, environmental, and spatial objectives (Roberts & Sykes, 2005; Mak & Stouten, 2014; Bryson et al., 2018; Tallon, 2013; Hausner & Markowski, 2025; Giradet, 2015; Klasik et al., 2023). More recently, transformative approaches have focused on advanced technologies, digitalisation, and Industry 4.0, shifting toward ‘civilisation-sensitive’ paradigms, including the green economy and social, cultural, ecological, and economic transitions (Simmie, 2013; Szomburg et al., 2022). Path dependence slows these transitions in OIRs, but frameworks such as the European Green Deal provide guidance for resilience, reconversion, and regeneration (EU, 2019; UN, 2015a, 2015b).

The **just transition**, as a concept initially proposed by trade unions in the 1980s, now aims to green the economy inclusively, creating new industries and jobs while phasing out traditional sectors (Smith, 2017; ILO, 2015; Drobnik, 2022; Civic Congress, 2018). It is closely linked to the energy transition, which involves replacing fossil fuels with renewables and promoting distributed energy systems that generate new business models, social practices, and economic opportunities (Keirstead, 2013; Popkiewicz, 2015; Rifkin, 2016; Yang et al., 2024).

Table 2. Evolution of specific concepts of structural change addressed to OIRs

Keywords	Perception of structural change	Representatives of the trend/ key topics	Targeting regional development policy or sectoral policy
Restructuring (Western countries: 1970s–1980s; Poland: 1990s)			
restructuring, cost-cutting, and organisational approaches	structural change based on individual factors, mainly economic and organisational; consolidation of enterprises and reduction of inefficient units; reduction of employment;	OECD (1986): radical changes, structural transformations, economic efficiency; Klasik & Kuźnik (1991): traditional industrial regions; Porter (2003): mature and declining sectors; Karbownik & Turek (2002): mining sector restructuring;	dominance of a sectoral approach; policies aimed at eliminating unprofitable activities, reducing production volumes and employment to improve profitability; <i>Reform of the hard coal mining sector in Poland (1998–2002)</i> ;
Reconversion and regeneration (Western countries: 1990s; Poland: 2000s–ongoing)			
reconversion: industrial, economic, and regional urban regeneration	structural change regarded as ‘repurposing’ and adaptation; structural change takes place across several dimensions: economy, industry, region, city; structural change consists of modernisation and reconstruction of the local economic tissue, and the ‘healing’ of selected spheres of urban life;	OECD (1986): reconversion; Brandenburg (1998): economic, industrial, and regional reconversion; Kuźnik (2003): reconversion as multidimensional restructuring; Daviet (2006): alternative use of existing economic infrastructure; Roberts & Sykes (2005): urban regeneration; Hausner & Markowski (2025): regenerative city;	incorporating territorial issues (e.g., mining communes) into sectoral restructuring policies; drawing attention to the need to seek new development paths in OIRs (Strategy 2000);
Just transition (Western countries 1980s–ongoing; Poland 2020s–ongoing)			
just transition	structural change as a complex approach based on multiple factors: social, economic, environmental, spatial, cultural-identity, and institutional; minimising the negative effects of structural changes and creating new activities;	Smith (2017); Heffron & McCauley (2018): just transition; Drobnik (2022): just transition in Polish coal regions;	territorially oriented sectoral policies (mitigating the effects of changes in coal regions); Social Agreement (2021); Regional policies and funds (JTF) addressed to coal regions (JTTP Silesia, 2022);

Table 2. cont.

Energy transition (Western countries: 2010s–ongoing; Poland: 2020s–ongoing)			
energy transition; climate policies	changes in the economic structure as a result of diversification of energy sources, decarbonisation, and improved energy efficiency; new economic structure built on a low- or zero-carbon economy in response to climate change;	Milani (2000): green economy; Keirstead (2013): low- or zero-emission economy; Rifkin (2016): distributed and prosumer energy; Yang et al. (2024) energy based on renewable energy sources (RES);	UN (2015b): Agenda 2030; UN (2015a) Paris Agreement; UE (2019): Green Deal; EU (2020): Just Transition Mechanism; Hybrid approach to sectoral and regional policies of a low-emission economy in regional (i.e., TJTP Silesia, 2022) and central government policies (KPEiK, 2019; Social Agreement, 2021);

Source: Own elaboration.

Through these successive frameworks – from restructuring to reconversion, urban regeneration, and transformative strategies – scholars and policymakers have built a comprehensive basis for guiding structural change in OIRs, balancing historical constraints with contemporary development imperatives. Against this conceptual background of structural change in OIRs, the following section examines how these approaches have been translated into development programming in the Silesian region.

(II-a) Programming structural change in the Silesian region

Until the late 1980s, Poland's centrally planned economy followed classical models, with little awareness of the need for industrial restructuring. The market transition in the early 1990s quickly exposed inefficiencies and politicised restructuring as an issue of economic efficiency (Hausner et al., 1995).

During the 1990s and early 2000s, restructuring was driven mainly by central sectoral programmes (Kuźnik, 2003). In coal mining, the 1998–2002 government programme (Karbownik & Turek, 2002) prioritised output reduction, mine closures, debt restructuring, and asset transfers. Employment in mining fell from about 400,000 in the early 1990s to about 128,000 by 2004, while coal production was halved, deeply affecting the Silesian economy (Kuźnik, 2003; Szpor & Ziółkowska, 2018).

After 1998, the process gradually incorporated regional elements, but implementation was delayed and underfunded. Fiscal privileges for mining municipalities proved insufficient to counteract social and economic decline (Kaczorowski & Gajewski, 2008; NIK, 2016). The European Green Deal (2019) accelerated the transition toward a coal phase-out (except for coking coal). The Social Agreement (2021) formalised a gradual closure of coal mines by 2049 and introduced instruments such as the Silesian Voivodeship Transition Fund (2025).

Steel industry restructuring followed a distinct path. In the early 2000s, consolidation created the Polish Steelworks Holding, later privatised as ArcelorMittal Poland (2004), preserving about 70,000 jobs. Modernisation and investment improved efficiency, despite reduced employment and output (Bocian et al., 2024).

The energy sector underwent slower restructuring, retaining coal and lignite dominance. Consolidation into capital groups (TAURON, PGE) aimed at modernisation, but environmental pressures and financial constraints limited progress. Only the 2019 National Energy Policy (KPEiK, 2019) initiated a strategic shift toward renewables, aligning with EU goals.

At the regional level, early initiatives such as the Katowice Industrial Restructuring Project (Barteczek et al., 1991) and the Contract for Silesia (Kuźnik, 1996) promoted locally driven approaches to industrial decline. The 1997 administrative reform and EU accession (2004) strengthened territorial programming through NUTS2 regions and structural funds.

Successive regional strategies show the following evolution of development paradigms:

- Strategy 2000¹ (2000) focused on inclusion, education, and sustainable development but remained largely declarative.
- Strategy 2010² (2010) emphasised competitiveness, innovation, smart growth, and metropolitan functions. However, due to the innovative nature of these ideas in relation to Silesia's historical legacy, it initiated these processes rather than fully consolidating them.
- Silesia 2030 (2020) integrates low-emission and green economy goals, reflecting post-Fordist and competitiveness-oriented logic, yet it gives limited attention to adaptability. The strategy draws on the latest development paradigms; however, their implementation in the context of declining or radically transforming traditional sectors poses a significant challenge.

An enabling factor for Silesia 2030 (2020) is the region's inclusion in the Just Transition Fund (2020), marked as a milestone: seven of eight subregions received €2.2 billion for diversification, higher education, and technology projects (TJTP Silesia, 2022).

Despite the development of three generations of regional development strategies, numerous sectoral decarbonisation programmes, and high availability of European funds for the transition, stakeholders involved in Silesia's transition point to a temporal and substantive misalignment between the socio-economic context and new concepts such as sustainable growth, energy transition, and just transition. Research conducted within the Horizon DUST project (n = 558) revealed the following opinions in this regard:

- 64% of respondents agree that *there is no comprehensive vision for Silesia's post-mining development*, reflecting a gap between strategic priorities and the requirements of decarbonisation.
- 66% report that *transition funding and support are not easily accessible or inclusive*, pointing to a mismatch between interventions and actual needs.
- 75% believe that *conditions are not yet in place to fully abandon coal-based energy*, highlighting the impracticality of current transition concepts.
- 79% argue that *energy transition must be long-term and gradual*, suggesting that the timing of transition policies is misaligned with regional realities.

Perceptions regarding the alignment of strategies, programmes, and accompanying financial instruments captured in the Horizon DUST project are also reflected in the results of IDIs with decision-makers from key institutions and the business sector conducted for SVTFS (2025). Among the ten most significant challenges facing the region, six relate to window dressing:

- the lack of a comprehensive vision and roadmap for the region's economic transition;
- limited financial support for the diversification of firms in traditional industries;
- the absence of economic transition projects that create new value chains;
- the lack of strategies for transferring workers from traditional sectors to other industries;
- the lack of institutional capacity to develop transition projects in small mining municipalities;
- an overly rapid pace of economic transition, risking a repetition of the labour market collapse experienced at the turn of the 20th and 21st centuries.

Overall, Silesia's experience reflects a gradual shift from sectoral, centralised restructuring to territorially oriented strategies. Despite notable progress, the region continues to exhibit a temporal lag compared to its Western counterparts in adopting contemporary development concepts. Their incorporation followed a delayed and uneven trajectory, which is examined in the subsequent section.

(II-b) Temporal lag in structural change concept programming

Analysis of general and region-specific concepts of structural change, including those applied to OIRs, reveals a **temporal lag** in their adoption in Silesia and highlights the time pressures involved in translating these approaches into regional policy (Fig. 1).

In Western Europe, general models evolved from the classical economic theories of the 1950s toward post-Fordism, flexible specialisation, and knowledge-based competitiveness in the 1980s, followed by sustainable, inclusive, and smart growth in the 1990s and 2000s, and more recently

¹ This strategy was updated in 2005.

² This strategy was updated in 2013.

resilience, green economy, and place-based adaptive strategies in the 2010s. Specific OIR frameworks – restructuring, reconversion, energy transition, just transition, and regeneration – emerged as proactive responses to deindustrialisation.

In Poland, these concepts appeared two to three decades later. Until the 1980s, classical models prevailed; in the 1990s, deindustrialisation and regional disparities gained importance; and in the 2000s, post-Fordist and knowledge-based approaches emerged. Concepts of resilience and green economy became visible only after 2020. For Polish OIRs such as Silesia, this lag reflects delayed policy learning and reactive adaptation, reinforcing dependence on traditional industries. Thus, the translation of policy from theory to practice remains incomplete, contributing to uneven development and risks of window dressing in policy implementation.

The notion of **window dressing** refers to policies that emphasise appearance and formal compliance over substantive transformation. In the EU Cohesion Policy context, scholars highlight tensions between institutional alignment and actual impact. Huber (2006) questioned whether EU evaluations serve as genuine learning processes or legitimising rituals; Bachtler and Mendez (2007) and Kupiec (2015) similarly argue that evaluations often fulfil procedural aims rather than inform strategy. Heinemann et al. (2024) note that many studies, commissioned by interested institutions, reinforce symbolic success rather than critical reflection. A related phenomenon, symbolic Europeanisation (Dąbrowski, 2013), manifests in ‘ritual partnership’, where consultations meet EU expectations without shaping policy. Marchevska (2024) finds similar patterns in Bulgaria, while Domorenok (2018) observes symbolic alignment within the European Semester. Crescenzi and Giua (2016) show that in regions with weak institutions, Cohesion Policy implementation often remains superficial, producing visible but short-lived results.

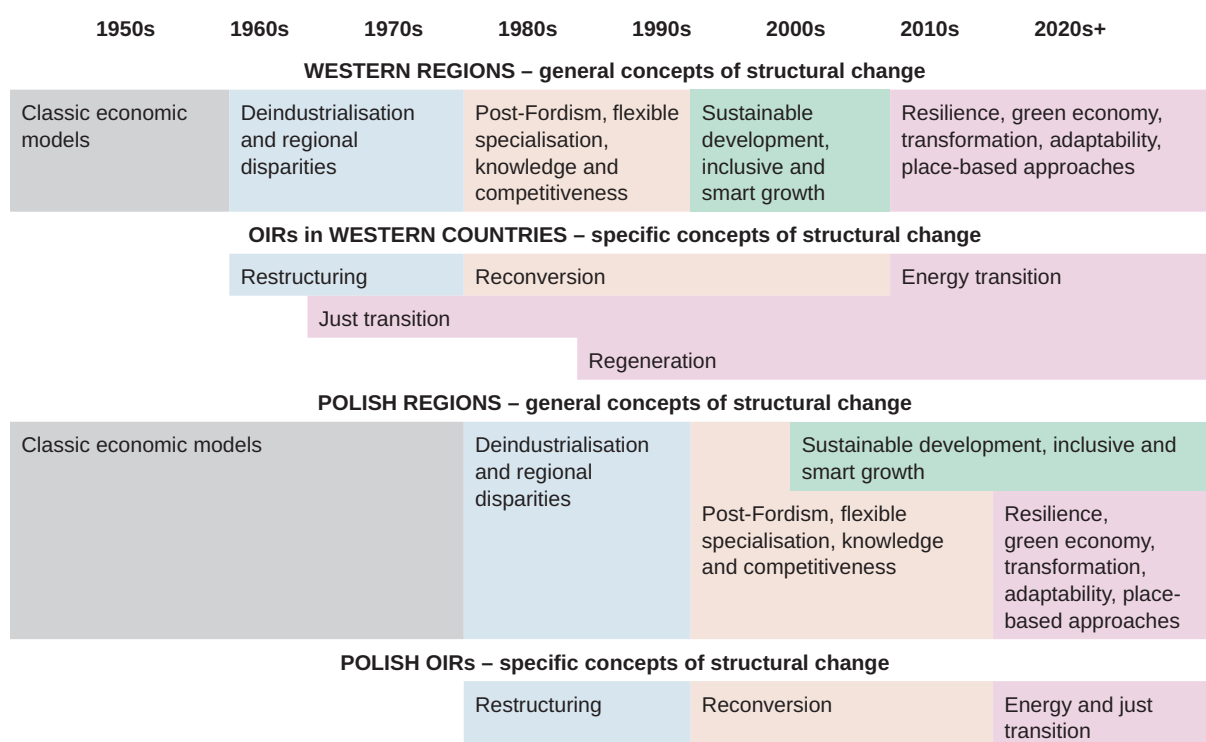

Figure 1. Evolution of the use of development and structural change concepts implemented in regions of Western countries and in Polish regions, with reference to OIRs such as the Silesian region.

Source: Own elaboration.

Window dressing has been analysed mainly as a formal compliance issue within EU frameworks. However, in regions such as Silesia, its persistence also stems from the temporal delay in adopting both development and structural change concepts, which limits the depth and effectiveness of policy interventions.

The temporal lag in incorporating structural change concepts into regional programmes raises questions about its consequences. The next section addresses this issue by analysing selected labour market effects of structural change in Silesia.

(III) Selected effects of structural changes in the Silesian region

Comparing the temporal lag in adopting structural change concepts within regional policy with the actual transitions observed in Silesia provides valuable insight into the region's development dynamics. Employment indicators serve as key measures of these processes, capturing both sectoral shifts and broader socio-economic impacts of industrial change (Basile, 2001; Rodríguez-Pose, 2018). In OIRs such as Silesia, the decline in coal mining has deeply reshaped local labour markets, revealing patterns of workforce displacement (Kuźnik, 2003; Szpor & Ziółkowska, 2018). These trends illustrate how sectoral programmes and territorial strategies translate into shifts in labour demand and socio-economic adaptation, while policy lags exacerbate implementation challenges.

Between 1995 and 2004, mining employment fell from 244,000 to 129,000 (–115,000), and total employment in Silesia decreased by 356,000. After 2004, mining continued to shrink, reaching about 70,000 jobs by 2023, while overall employment increased by 160,000 (to 1.26 million), reflecting gradual diversification. Despite progress, benefits were unevenly distributed. Employment concentration (LQ) rose, indicating polarisation over the period 1995–2023: Katowice's LQ grew from 1.79 to 2.44, widening the gap with other cities (e.g., Bielsko-Biała, 1.63).

CHANGE IN THE TOTAL NUMBER OF EMPLOYEES	+20k and above		Katowice	bielski, częstochowski, Bielsko-Biała, Tychy	
	+10k to +20k			raciborski, tarnogórski, Częstochowa, Gliwice	cieszyński, kłobucki, żywiecki
	+0.1k to +9.9k	mikołowski, Siemianowice Śląskie	myszkowski, rybnicki, Chorzów, Jastrzębie-Zdrój, Jaworzno		lubliniecki, Żory
	–0.1k to –9.9k	będziński, bieruńsko-lędziński, Dąbrowa Górnicza, Mysłowice, Piekary Śląskie, Świętochłowice,	gliwicki, pszczyński	wodzisławski, zawierciański, Rybnik	
	–10k to –20k	Ruda Śl.	Sosnowiec, Zabrze		
	–30k and below	Bytom			
		–30k and below	–20k to –30k	–10k to –20k	–0.1k to –9.9k
	CHANGE IN THE NUMBER OF EMPLOYEES IN INDUSTRY				

Figure 2. Local government unit groups in relation to structural changes in the labour market: change in industrial employment vs. change in total employment

Source: Own elaboration.

Employment dynamics among local government units (LGUs) reveal four main categories (Fig. 2):

- *diversifying growth LGUs*: offset industrial losses through new jobs in services, business sectors, and creative industries (e.g., Katowice, Bielsko-Biała, Tychy, Gliwice)

- *weakly diversifying LGUs*: modest overall growth despite industrial decline (e.g., Rybnik, Chorzów, Jaworzno)
- *slow diversification LGUs*: limited industrial decline and small service gains (e.g., Cieszyn, Żywiec, Lubliniec)
- *industrial-dependent shrinking LGUs*: parallel declines in industrial and total employment (e.g., Bytom, Ruda Śląska, Sosnowiec, Zabrze)

The structural changes observed in the Silesian labour market reflect not only long-term industrial decline but also the temporal and qualitative gap between the formal adoption of new development concepts and their effective implementation. Although regional policies increasingly incorporated narratives of diversification, innovation, and post-industrial transition, their translation into tangible economic restructuring was often delayed or uneven. This mismatch is consistent with the logic of window dressing, in which strategic alignment with dominant development paradigms precedes – and at times substitutes for – substantive action.

Employment trends across LGUs reveal that only a limited group managed to offset industrial job losses through timely and sustained diversification into services, business activities, and knowledge-based sectors. These cases indicate that the timely and consistent implementation of new development concepts can generate cumulative employment gains. In contrast, many traditionally industrial LGUs experienced parallel declines in industrial and total employment despite the presence of numerous regional strategic documents and access to support instruments. Here, the persistence of shrinkage suggests that policy responses remained largely declarative or were introduced too early relative to the industrial legacy to counteract structural erosion.

The growing concentration of employment, evidenced by rising LQ in leading centres such as Katowice, further underscores the consequences of delayed adaptation. Rather than fostering a balanced regional transition, the lag in implementing new development approaches has contributed to increasing polarisation between a small number of successful diversifiers and a larger group of structurally dependent localities. In this sense, the Silesian case illustrates how window dressing and time lag in policy implementation can shape not only the pace but also the spatial distribution of structural change.

Overall, the Silesian case demonstrates the heterogeneity of structural change, shaped by multiple factors such as industrial legacy and diversification capacity. Diversified LGUs show job growth, while traditional industrial areas experience stagnation despite numerous strategies and support funds.

Discussion

The thirty-year transformation of the Silesian region exemplifies the complex, uneven, and path-dependent nature of structural change in this OIR. The analysis reveals a pronounced temporal lag in the adoption of contemporary development concepts within Silesia's policy framework compared with those in Western Europe. This delay has generated temporal pressures for regional actors and has magnified the difficulty of implementing effective, transformative strategies based on new development concepts.

This finding opens a broader debate on the phenomena of window dressing and two-speed regions. Bailey and Cowling (2006) identified the façade of industrial measures in UK OIRs, while Hassink (2010) described window dressing as superficial transformation efforts that fail to address underlying socio-economic lock-ins. Rodríguez-Pose (2013) similarly criticised EU Cohesion Policy for its limited effectiveness in lagging regions. Complementary studies by McCann and Ortega-Argilés (2015) and Gorzelak (2020) confirmed that cohesion frameworks, though conceptually advanced, have not halted deepening interregional disparities. The Silesian case extends this debate by suggesting that window dressing may stem not only from institutional weakness or political incentives but also from temporal misalignment in the implementation of structural change concepts.

Following Poland's EU accession, regional and sectoral policies were shaped by paradigms of sustainable, inclusive, and smart growth. However, Silesia's socio-economic base continued to reflect earlier post-Fordist and restructuring-era paradigms from the 1990s. This coexistence produced a disjunction between policy rhetoric and structural realities, with a temporal lag reinforcing

apparent structural change (Rodríguez-Pose, 2013). In this context, ‘two-speed regions’ emerge within Silesia: leading areas successfully adapt to new paradigms such as RIS3 and the energy transition, benefiting from job growth, while lagging areas remain constrained by inherited industrial structures and policy misalignment.

The 2020s continue to reflect this duality. EU policy frameworks grounded in resilience, green economy, and place-based adaptation (MFIPR, 2023; Strategy, 2020) are being introduced in regions that only recently began implementing reforms inspired by early 2000s Western models. Consequently, the temporal lag becomes a structural barrier, delaying modernisation and amplifying regional divergence.

This aligns with earlier findings by Szczepański (2002) and Tkocz (2003), who described Silesia as a region of coexistence between modern industrial investments in the automotive sector and traditional heavy industry. The persistence of path dependence noted by Domański (2003) and Domański and Gwosdz (2018) limits strategic flexibility, while modernisation efforts identified by Baranyai and Lux (2014) prove effective only when aligned with local institutional capacity.

The delay in implementing new development concepts in OIRs often stems from historical and economic conditions that shape path dependence. Historically formed industrial structures, socio-economic networks, and established institutional procedures exhibit a degree of inertia that limits the pace of transition and forces a gradual adoption of new development concepts and related policies (Henderson, 2019; Evenhuis, 2017). Limited institutional capacity slows the effective implementation of reforms, leading to situations in which new concepts are adopted primarily rhetorically, while real structural change occurs much more slowly. Such a mechanism reinforces the phenomenon of window dressing: regions can quickly ‘show’ innovative strategies in documents, while their actual transition remains constrained.

Similar dynamics are observed in other OIRs of Central and Eastern Europe, where historical economic and institutional conditions – as in Silesia – interact with adaptive delays, resulting in the rapid adoption of new strategic rhetoric often preceding the actual restructuring of local economic and social structures (Gabor, 2009; Dyba et al., 2018).

Contemporary studies (Brezdeń, 2015; Baron, 2016; Krzysztofik & Kantor-Pietraga, 2025) emphasise a dual innovation model, where advanced manufacturing coexists with nascent SME ecosystems, yet uneven implementation underscores the importance of coordination and timing. Recent analyses (Micek et al., 2022³; Drobnik, 2020, 2022) demonstrate that the success of smart growth and just transition initiatives depends on synchronised, time-sensitive policy frameworks. The ‘temporal lag’ thus complements existing theories of path dependence by introducing a dynamic, time-oriented dimension to regional adaptation. As Micek et al. (2022) argue, recognising ‘critical conjunctures’ is essential for understanding when and how structural convergence can occur. In Silesia, however, the persistence of policy window dressing is particularly detrimental for fast-shrinking localities, where successive strategies invoking new concepts have failed to generate tangible employment recovery.

These findings also enrich the broader debate on multiple transition paths in OIRs. Boschma and Lambooy (1999) distinguished between *pathless innovation* (deep restructuring) and *path-dependent innovation* (selective adaptation). Hudson (2005) and Grabher (1993) documented trajectories of stagnation and negative lock-ins, while Martin and Sunley (2006) linked transformation outcomes to regional resilience. Asheim et al. (2011) emphasised the decisive role of knowledge bases, and Klasik (2001) showed that structurally similar regions (Silesia and Northern Moravia) may diverge due to institutional and temporal factors.

In Silesia, areas closely aligned with emerging paradigms – diversified economies, knowledge-intensive sectors, and skilled labour markets – exhibit better adaptive capacity, as reflected in employment growth. In contrast, areas dominated by traditional industries demonstrate limited diversification and greater susceptibility to policy window dressing. This divergence explains the

³ The authors analyse the Silesian region, arguing that the interplay between the endogenous IT services sector and the exogenous, foreign investment-driven automotive industry has shaped a new regional growth trajectory. This synergy supported adaptation to Industry 4.0, though recent plant closures by Stellantis, Shiloh Industries, Siro, Hutchinson, and Aptiv in the Bielsko subregion indicate a phase-out in the automotive sector.

coexistence of modernisation and stagnation within a single regional system, which can partly result from a temporal lag in the adoption of structural change concepts.

Overall, the Silesian case confirms that structural change in OIRs is neither linear nor uniform. It is shaped by path dependence, temporal misalignment, and symbolic adaptation. Recognising these dimensions is vital for designing context-sensitive, temporally aware policies capable of fostering genuine transition rather than reproducing symbolic compliance with evolving development paradigms.

Conclusions

Collectively, these findings suggest that *window dressing* in the programming of structural change in OIRs, such as the Silesian region, often manifests through the production of strategic documents that are formally impressive but unevenly applied in practice. While some regions have successfully leveraged these documents and associated development or transition concepts as genuine opportunities for learning and reform, the persistence of formalistic approaches indicates that the transformative potential of policy remains uneven. Understanding window dressing not merely as bureaucratic inertia but as a systemic feature linked to temporal lags in adopting contemporary structural change concepts provides critical insight into the functioning of multilevel policy programming. It challenges scholars and policymakers to distinguish between procedural compliance and meaningful change, and between *doing things right* and *doing the right things*.

The temporal lag in adopting modern structural change concepts, compounded by path-dependence effects in OIRs, calls for improvements in regional policy programming and further research. Based on these insights, several recommendations can be formulated:

- **Evidence-based diagnosis and independent evaluation:** Effective and timely assessment of structural changes at subregional levels is essential to identify the dynamics of regional development. Without robust diagnosis, the selection of development concepts and accompanying policies is prone to symbolic implementation. Establishing independent policy evaluation agencies and introducing clear standards can transform evaluations from legitimising rituals into instruments of genuine accountability.
- **Flexibility in high-level programming and place-based approaches:** Policies formulated at the European or national level should incorporate greater flexibility to enable lagging regions to adapt development concepts to their specific path-dependent and institutional conditions. Such flexibility enhances coherence within multilevel governance while supporting the gradual development of adaptive capacity. Regional programming should emphasise bottom-up, place-based approaches, allowing regions to align general development frameworks (e.g., resilience, green economy) and specific transitions (e.g., just transition, energy transition) with local realities. In cases where a temporal lag exists, targeted institutional support for adaptive measures and knowledge acquisition becomes essential.
- **Institutionalised participatory mechanisms:** Deliberative mechanisms such as citizens' panels, stakeholder assemblies, and future literacy labs (UNESCO, 2023) should be institutionalised to carry real decision-making weight. Providing financial and organisational support for civil society actors ensures meaningful participation rather than token consultation. Moreover, embedding assessments of participatory quality into institutional audits strengthens accountability and the impact of engagement.
- **Enhanced sectoral-regional coordination:** In OIRs, sectoral policies – often run by the central government – can strongly shape structural change and generate significant socio-economic impacts. Misalignment between sectoral and regional programmes, including temporal lags, may lead to conflicting objectives, inefficiencies, and uneven outcomes. Regional policy should therefore introduce systemic coordination mechanisms, such as formal dialogue structures between central ministries and regional authorities, joint planning committees, and integrated multilevel governance frameworks incorporating regular consultation, impact assessments, and feedback loops.

Implementing these measures would not only improve the alignment of development concepts with the realities of sensitive regions such as OIRs but also enhance the effectiveness of regional

interventions. By combining evaluation, adaptive policy design, meaningful participation, and coherent multilevel governance, policymakers can reduce the risk of window dressing, foster more balanced socio-economic development, and maximise the transformative potential of structural change programmes.

References

- Abramovitz, M. (1986). Catching up, forging ahead and falling behind. *Journal of Economic History*, 46(2), 385–406.
- Amin, A. (1994). *Post-Fordism: A Reader*. Blackwell.
- Asheim, B., Boschma, R., & Cooke, P. (2011). Constructing regional advantage: Platform policies based on related variety and differentiated knowledge bases. *Regional Studies*, 45(7), 893–904.
- Bachtler, J., & Mendes, C. (2007). Who governs EU Cohesion Policy? Deconstructing the reforms of the Structural Funds. *Journal of European Integration*, 29(3), 303–322.
- Bailey, D., & Cowling, K. (2006). Industrial policy and vulnerable capitalism. *International Review of Applied Economics*, 20(5), 537–553.
- Bailey, D., & Chapain, C. (Eds.) (2011). *The Recession and Beyond: Local and Regional Responses to the Downturn*. Routledge.
- Barca, F., (2009). An Agenda for a Reformed Cohesion Policy: A Place-Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy. April.
- Barteczek, A., Biniecki, J., Frenkiel, W., Klasik, A., Kuźnik, F., Saługa, B., & Szczupak, B. (1991). *Polityka restrukturyzacji przemysłu województwa katowickiego*. Akademia Ekonomiczna w Katowicach.
- Biniecki, J., Klasik, A., & Kuźnik, F. (Eds.) (1995). *Restrukturyzacja regionów przemysłowych. Analiza porównawcza procesów dostosowawczych w regionach Nord – Pas De Calais, Północna Nadrenia – Westfalia, Górny Śląsk*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Fundacja im. Friedrich Eberta, Górnośląska Agencja Rozwoju I Promocji.
- Blażyca, G. (Ed.) (2003). *Restructuring Regional and Local Economies: Towards a Comparative Study of Scotland and Upper Silesia*. Ashgate.
- Bluestone, B., & Harrison, B. (1982). *The Deindustrialization of America*. Basic Books.
- Bocian, K., Błachowiak, M., & Bukowski, M. (2024). *Na rozdrożu. Szanse i wyzwania transformacji polskiego sektora stalowego*. WiseEuropa.
- Boschma, R. A., & Frenken, K., (2007). Introduction: Applications of evolutionary economic geography. In K. Franken (Ed.), *Applied Evolutionary Economics and Economic Geography* (pp. 1–24). Edward Elgar Publishing.
- Boschma, R. A., & Lambooy, J. G. (1999). Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics*, 9, 411–429.
- Boschma, R. A., & Martin, R. (2007). Editorial: Constructing an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography*, 7, 537–548.
- Boudeville, J. R. (1966). *Problems of Regional Economic Planning*. Edinburgh University Press.
- Brandenburg, H. (1998). *Restrukturyzacja regionów przemysłowych. Możliwości zastosowania doświadczeń francuskich i hiszpańskich w warunkach polskich*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Brezdeń, P., (2015). Selected aspects of the structural changes and the innovativeness of Silesian industry: A spatial perspective. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, 29(2): 123–146.
- Bryson, J. R., Andres, L., & Mulhall, R. (Eds.), (2018). *A Research Agenda for Regeneration Economies: Reading City-Regions*. Edward Elgar.
- Camagni, R., & Capello, R. (2013). Regional innovation patterns and the EU regional policy reform: Toward smart innovation policies. *Growth and Change*, 44(2): 355–389.
- Capello, R., & Nijkamp, P. (2009). *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar Publishing.
- Civic Congress (2018). *Druga transformacja polskiej gospodarki*. Publikacje Kongresu Obywatelskiego.
- Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. Macmillan.
- Cooke, Ph. (1985). Regional innovation policy: Problems and strategies in Britain and France. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 3(3), 253–267.
- Cooke, Ph. (2001). Regional innovation systems, clusters, and the knowledge economy. *Industrial and Corporate Change*, 10(4), 945–974.

- Crescenzi, R., & Giua, M. (2016). The EU Cohesion Policy in context: Does a bottom-up approach work in all regions? *Environment and Planning A*, 48(11), 2340–2357.
- Dąbrowski, M. (2013). Europeanizing sub-national governance: Partnership in the implementation of European Union Structural Funds in Poland. *Regional Studies*, 47(8), 1363–1374.
- Daviet, S. (2006). L'évolution du concept de reconversion : de la substitution d'activité au redéveloppement des territoires. In Daumalin X., Daviet S., Mioche Ph., (Eds). *Territoires européens du charbon. Des origines aux reconversions* (pp. 243–255). Presses Universitaires de Provence.
- Domański, B. (2003). Economic trajectory, path dependency and strategic intervention in an old industrial region: The case of Upper Silesia. In R. Domański (Ed.), *Recent Advances in Urban and Regional Studies* (pp. 133–153). Polish Academy of Sciences.
- Domański, B., & Gwosdz, K. (2018). Changing geographical patterns of automotive industry in Poland. *Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society*, 32(4), 193–204.
- Dopfer, K., & Potts, J. (2009). On the theory of economic evolution. *Evolutionary and Institutional Economic Review*, 6(1), 23–44.
- Drobnia, A. (2020). Development in regions lagging behind - The case of coal and post-coal regions. *Biblioteka Regionalisty*, 20, 20–37
- Drobnia, A. (Ed.) (2022). *Sprawiedliwa transformacja polskich regionów węglowych. Impulsy, konteksty, rekomendacje strategiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Drobnia, A., Cyran, R., Plac, K., Rykała, P., & Szymańska, J. (2021). *Rezyliencja miast i regionów Europy Środkowej w kontekście hybrydyzacji rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Duranton, G., & Venables, A. J. (2018). *Place-Based Policies for Development* (Policy Research Working Paper, World Bank Group, No. 8410). <http://hdl.handle.net/10986/29712>
- Dyba, W., Loewen, B., Looga, J., & Zdražil, P. (2018). Regional development in central-eastern European countries at the beginning of the 21st century: Path dependence and effects of EU Cohesion Policy. *Quaestiones Geographicae*, 37(2), 77–92.
- ESPON (2021). Territorial Evidence on Adaptive Capacity of Regions. European Spatial Planning Observation Network. <https://www.espon.eu/adaptive-capacity>
- EU (2001). *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*. European Commission. COM(2001) 264 final.
- EU (2010). *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. European Commission.
- EU (2019). *The European Green Deal*. European Commission. COM(2019) 640 final.
- EU (2020, January). *Just Transition Mechanism: Making Sure No One Is Left Behind*. European Commission.
- EU (2021). *Forging a Climate-Resilient Europe: The New EU Strategy on Adaptation to Climate Change*. European Commission. COM(2021) 82 final.
- EU (2023). *Green Deal Implementation Report*. European Commission.
- Evenhuis, E. (2017). Institutional change in cities and regions: A path dependency approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 10(3), 509–526.
- Frenken, K., van Oort, F., & Verburg, T. (2007). Related Variety, Unrelated Variety and Regional Economic Growth. *Regional Studies*, 41(5), 685–697.
- Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. J. (1999). *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press.
- Gabor, L. (2009). Divergent Patterns of Adaptation Among Central European Old Industrial Regions. *European Spatial Research and Policy*, 16(1), 145–157.
- Gardiner, B., Martin, R., & Tyler, P. (2004). Competitiveness, productivity and economic growth across the European regions. *Regional Studies*, 38(9), 1045–1068.
- Giradet, H. (2015). *Creating Regenerative Cities*. Routledge.
- Gorzelak, G., (2020). Regional Policies in East-Central Europe. In M. Fischer, P. Nijkamp (Eds.), *Handbook of Regional Science* (pp. 1–27). Springer.
- Grabher, G. (1993). *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. Routledge.
- Grosse, T. E. (2002). Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(1), 25–48.
- Gwosdz, K. (2014). *Pomiędzy starą a nową ścieżką rozwojową. Mechanizmy ewolucji struktury gospodarczej i przestrzennej regionu tradycyjnego przemysłu na przykładzie konurbacji katowickiej po 1989 roku*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital*. Basil Blackwell.

- Hassink, R. (2005). How to unlock regional economies from path dependency? From learning region to learning cluster. *European Planning Studies*, 13(4), 521–535.
- Hassink, R. (2010). Locked in decline? On the role of regional lock-ins in the old industrial areas. In R. Boschma, R. Martin (Eds.), *Handbook of evolutionary economic geography* (pp. 450–468). Edward Elgar.
- Hassink, R., Isaksen, A., & Tripl, M. (2019). Towards a comprehensive understanding of new regional industrial path development. *Regional Studies*, 53(11), 1636–1645.
- Hausner, J., Kudłacz, T., & Szlachta, J. (1995). *Instytucjonalne warunki restrukturyzacji regionalnej Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hausner, J., & Markowski, T. (2025). Idea miasta regeneracyjnego. In R. Matyja (Ed.), *Regeneracja miast* (pp. 9–38). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Heffron, R. J., & Mccauley, D. (2018). What is the 'just transition'? *Geoforum*, 88, 74–77.
- Henderson, D. (2019). Policy path dependency in a less developed region: The evolution of regional innovation policy in Wales (UK). *Revista Galega de Economía*, 28(2), 39–52.
- Heinemann, F., Zareh Asatryan, Z., & Birkholz, C. (2024). *The Future of EU Cohesion*. ZEW – Leibniz Centre for European Economic Research Mannheim.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press.
- Hoover, E. M., & Giarratani, F. (1984). *An Introduction to Regional Economics*. Knopf.
- Huber, W. (2006). Evaluation of European Union cohesion policy: Window-dressing, formal exercise or coordinated learning process? *Regional Studies*, 40(2), 277–280.
- Hudson, R. (2005). Rethinking change in old industrial regions: Reflecting on the experiences of north east England. *Environment and Planning A*, 37(4), 581–596.
- ILO (2015). *Guidelines for a Just Transition Towards Environmentally Sustainable Economies and Societies for All*. International Labour Organization.
- Isard, W. (1956). *Location and space-economy: A general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade, and urban structure*. MIT Press.
- Jessop, B. (1994). The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state. In R. Burrows & B. Loader (Eds.), *Towards a Post-Fordist Welfare State?* (pp. 13–37). Routledge.
- Kaczorowski, P., & Gajewski, P. (2008). Górnictwo węgla kamiennego w okresie transformacji. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 219, 201–227.
- Karbownik, A., & Turek, M. (2002). Restrukturyzacja polskiego górnictwa węgla kamiennego w latach 1998–2001: decyzje i działanie. *Wiadomości Górnicze*, 11, 107–117.
- Keirstead, J. (2013). Managing transitions in urban energy systems. In J. Keirstead & N. Shah (Eds.), *Urban Energy Systems: An Integrated Approach*. Routledge.
- Klasik, A. (Ed.). (2001). *Górny Śląsk i Północne Morawy jako silny region transgraniczny Europy Środkowej*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach.
- Klasik, A., & Kuźnik, F. (1991). Restructuration de la zone industrielle de Haute Silesie. In A. Potrykowska, J. Grzeszczak, M. Rościszewski (Eds.), *Impact de mutations structurelles sur le développement territorial en Europe. Actes du VIIIe Colloque Franco-Polonais de Géographie*. Polish Academy of Sciences.
- Klasik, A., Kuźnik, F., & Ochojski, A. (2023). *Wehikuly rozwoju miejskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- KPEiK, (2019). *Krajowy Plan na rzecz Energii i Klimatu*. Ministerstwo Aktywów Państwowych.
- Krugman, P. (1991a). *Geography and Trade*. MIT Press.
- Krugman, P. (1991b). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- Kupiec, T. (2015). Program evaluation use and its mechanisms: The case of Cohesion Policy in Polish regional administration. *Journal of Public Governance*, 33(3), 67–83.
- Kuznetz, S. (1955). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, 45(1), 1–28.
- Kuźnik, F. (1996). Trudny czas przekształceń gospodarczych. Kilka uwag o restrukturyzacji gospodarki województwa katowickiego. *Przegląd Powszechny*, 6, 281–294.
- Kuźnik, F. (Ed.) (2003). *Wpływ likwidacji kopalń węgla kamiennego na gospodarkę lokalną i regionalną*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Lewis, A. (1954). Development with unlimited supplies of labour. *Manchester School*, 22(2), 139–191.
- Lux, G. (2009). Divergent patterns of adaptation among central European old industrial regions. *European Spatial Research and Policy*, 16(1), 145–157.

- Mackinnon, D., Kempton, L., O'Brien, P., Ormerod, E., Pike, A., & Tomaney, J. (2022). Reframing urban and regional 'development' for 'left behind' places. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 15(1), 39–56.
- Mak, A., & Stouten, P. (2014). Urban regeneration in Rotterdam: Economic and social values. *European Spatial Research and Policy*, 21(1), 101–122.
- Marchevska, D. (2024). Enlightenment, politicisation or mere window dressing? Europeanisation and the use of evidence for policy making in Bulgaria. *Policy Sciences*, 57(2), 281–303.
- Martin, R., & Sunley, P. (2003). Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea? *Journal of Economic Geography*, 3(1), 5–35.
- Martin, R., & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395–437.
- Massey, D. (1984). *Spatial Divisions of Labour*. Macmillan.
- McCann, P. (2015). *The Regional and Urban Policy of the European Union: Cohesion, Results-Oriented and Smart Specialization*. Edward Elgar.
- McCann, P., & Ortega-Argilés, R. (2015). Smart specialisation, regional growth and applications to EU cohesion policy. *Regional Studies*, 49(8), 1291–1302.
- MFIPR, (2023). *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*. Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej.
- Micek, G., Gwosdz, K., Kocaj, A., Sobala-Gwosdz, A., & Świgost-Kapocsi, A. (2022). The role of critical conjunctures in regional path creation: A study of Industry 4.0 in the Silesia region. *Regional Studies, Regional Science*, 9(1), 23–44.
- Ministry of Climate (2021). *National Just Transition Plan*. Warsaw.
- Morawski, W., & Zawistowski, A. (Eds.) (2008). *Stare okręgi przemysłowe. Dylematy industrializacji i dezindustrializacji*. Wydawnictwo SGH.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Gerald Duckworth.
- Newton, A. C., & Cantarello, E. (2014). *An Introduction to the Green Economy: Science, Systems and Sustainability*. Routledge.
- NIK (2016). *Funkcjonowanie górnictwa węgla kamiennego w latach 2007–2015 na tle założeń programu rządowego*. Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa. P/15/074/LKA.
- O'Leary, E., & Webber, D. J. (2015). The role of structural change in European regional productivity growth. *Regional Studies*, 49(9), 1548–1560.
- OECD, (1986). *Restructuration regionale. Analyse, principe d'action et prospective*. OECD.
- OECD, (2015). *Inclusive Growth: The OECD Measurement Framework* (OECD Statistics Working Papers 2015/06).
- Perroux, F. (1955). *L'économie du XXe siècle*. Presses Universitaires de France.
- Petrakos, G., Rodríguez-Pose, A., & Rovolis, A. (2005). Growth, integration, and regional disparities in the European Union. *Environment and Planning A*, 37(10), 1837–1855.
- Phelps, N. A., & Ozawa, T. (2003). Contrasts in agglomeration: Proto-industrial, industrial and post-industrial forms compared. *Progress in Human Geography*, 27(5), 583–604.
- Phelps, N. A., Atienza, M., & Arias, M. (2015). Encore for the enclave: The changing nature of the industry enclave with illustrations from the mining industry in Chile. *Economic Geography*, 91(2), 119–146.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2010). *Handbook of Local and Regional Development*. Routledge.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2007). What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*, 41(9), 1253–1269.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2017). *Local and Regional Development*. Routledge.
- Piore, M. J., & Sabel, C. F. (1984). *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. Basic Books.
- Popkiewicz, M. (2015). *Rewolucja energetyczna. Ale po co?* Wydawnictwo Sonia Draga.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.
- Porter, M. E. (2003). The economic performance of regions. *Regional Studies*, 37(6–7), 549–578.
- Ranieri, R., & Ramos, R. A. (2013). *Inclusive Growth: Building Up a Concept* (International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG), Working Paper, 104).
- Rifkin, J. (2016). *Spółeczeństwo zerowych kosztów krańcowych*. Wydawnictwo Studio Emka.
- Roberts, P., & Sykes, H. (Eds.) (2005). *Urban Regeneration. A Handbook*. Sage Publications.

- Rodríguez-Pose, A. (2013). Do institutions matter for regional development? *Regional Studies*, 47(7), 1034–1047.
- Rodríguez-Pose, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11(1), 189–209.
- Rodríguez-Pose, A., & Wilkie, C. (2017). Revamping local and regional development through place-based strategies. *Cityscape*, 19(1), 151–170.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71–102.
- Scott, A. J. (1988). *New Industrial Spaces: Flexible Production Organization and Regional Development in North America and Western Europe*. Pion.
- Silesian Voivodeship Transition Fund Strategy (2025). Fundusz Transformacji Województwa Śląskiego S.A., Katowice.
- Simmie, J. (2013). Path dependence and new technological path creation in the economic landscape. In P. Cooke (Ed.), *Re-framing Regional Development: Evolution, innovation and Transition*. Routledge.
- Simmie, J., & Martin, R. (2009). The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), 27–43.
- Smith, N. (1984). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. The University of Georgia Press.
- Smith, S. (2017). *A Just Transition. Report to OECD*. Just Transition Centre.
- Social Agreement (2021). Umowa społeczna z sektorem górnictwa węgla kamiennego. Ministerstwo Aktywów Państwowych, 28.05.2021.
- Strategy (2000). *Strategia rozwoju województwa śląskiego na lata 2000–2015*. Sejmik Województwa Śląskiego.
- Strategy (2010). *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020”*. Sejmik Województwa Śląskiego.
- Strategy (2020). *Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2030”*. Sejmik Województwa Śląskiego.
- Szlachta, J., & Zaleski, J. (2017). Wyzwania polskiej polityki regionalnej w kontekście polityki spójności UE po roku 2020. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, 498, 336–250.
- Szomburg, J., Szomburg, J. M., Wandałowski, M., & Lesiewicz, A. (Eds.) (2022). *Sens i drogi do zielonej transformacji*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Szpor, A., & Ziółkowska, K. (2018). *The Transformation of Polish Coal Sector*. International Institute for Sustainable Development.
- Tallon, A. (2013). *Regeneration in the UK*. Routledge.
- Tiebout, C. M. (1956). Exports and regional economic growth. *Journal of Political Economy*, 64(2), 160–164.
- TJTP SILESIA (2022). *Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji Województwa Śląskiego*. Zarząd Województwa Śląskiego.
- TJTP SILESIA (2022). *Territorial Just Transition Plan for the Silesian Voivodeship*. Silesian Marshal Office.
- Tkocz, M. T. (2003). Przejawy procesu globalizacji w przemyśle województwa śląskiego. In Z. Ziolo, Z. Makiela (Eds.), *Przemysł w procesie globalizacji* (pp. 67–76). Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2020). *Economic Development*. Pearson.
- Tödtling, F., & Trippel, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy*, 34(8), 1203–1219.
- UN (2002). *Report of the World Summit on Sustainable Development – Johannesburg Summit 2002*. United Nations.
- UN (2015a). *Paris Agreement*. United Nations Framework Convention on Climate Change. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- UN (2015b). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication>
- UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. United Nations Environment Programme.
- UNESCO (2023). *Futures Literacy Laboratory*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation.
- Van Doren, P. (1993). Polityka restrukturyzacji regionalnej w krajach Europy Centralnej I Wschodniej; możliwości wykorzystania doświadczeń krajów OECD. In A. Jewtuchowicz (Ed.), *Rozwój lokalny*

- I regionalny w okresie transformacji gospodarki polskiej.* Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wallerstein, I. (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy.* University of California Press.
- World Bank (2008). *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development.* World Bank, Commission on Growth and Development.
- Weber, A. (1909). *Über den Standort der Industrien.* Mohr Siebeck.
- Yang, Y., Xia, S., Huang, P., & Qian, J. (2024). Energy transition: Connotations, mechanisms and effects. *Energy Strategy Review*, 52, 101320.

Forecasting the Development of Passenger Air Transportation: Regional Aspect

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/15094995110302

Liubov Ivchenko

National University of Food Technologies, Tourism and Hotel Business
Department; 68 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601; e-mail: livchenko53@gmail.com;
ORCID: 0000-0003-4937-1112

Nataliia Pohuda

Kyiv National University of Technologies and Design; Tourism and Hotel and Restaurant Business
Department; 2 Mala Shyianovska Street, Kyiv, Ukraine, 01011; e-mail: nvpoguda@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-8926-9350

Tetyana Prymak

National University of Food Technologies, Tourism and Hotel Business Department; 68 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601; e-mail: prymak17@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0682-8717

Oleksii Pohuda

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Department of Entrepreneurship, Trade and Tourism Business; 9A Nauka Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166; e-mail: pogudaleo@gmail.com;
ORCID: 0009E004-9778-7045

Abstract

This article examines the influence of external factors on air passenger transportation, a key component of tourism. Factors such as military conflicts, epidemics and large-scale international events can both stimulate growth in passenger traffic and cause sharp declines. Methodologically, the study is based on the analysis of statistical data for 2012–2024 on the volume of passenger air transportation, with further spatial aggregation of data and the construction of trend models for 2022–2025 for airports in countries bordering Ukraine. The results indicate a transformation of air services associated with the displacement of logistical, evacuation, and migration routes. The forecast models suggest that high activity will persist at these regional airports in the short to medium term, even if the security situation partially stabilises. The study highlights both negative and positive changes in the spatial restructuring of aviation infrastructure in Central and Eastern Europe, with an emphasis on the role of peripheral airports under new conditions of population mobility.

Keywords

dynamics of passenger air transportation; tourism; external factors; regional transformations; forecasting.

Introduction

Over the past five years, passenger air travel has undergone profound transformations, directly affecting not only the aviation industry but also tourism as a global economic sector. The COVID-19 pandemic was an unprecedented shock to global tourism, as border closures, travel restrictions and lockdowns led to a sharp decline in international tourist flows. In 2020, global tourism returned to 1990s levels, and airports lost passengers en masse, turning from vibrant hubs into almost empty facilities.

After the gradual recovery from the pandemic, growing demand for travel has presented new challenges for airports, which are dealing with staff shortages, logistical disruptions and changing expectations among travellers regarding safety, hygiene and the digitalisation of services. Automated screening systems, biometric technologies and contactless services have become the norm, especially at tourist-friendly airports (Prymak et al., 2020). However, the war in Ukraine has added another dimension of instability, namely the suspension of air traffic over Ukraine, which has not only changed routes but also affected tourism flows in Eastern Europe. Tourists have

reoriented towards the western regions of the European Union (EU) or have chosen domestic tourism. This has also led to a redistribution of air traffic, the growing role of alternative transport hubs, and increased integration of aviation with rail and road transport. There has also been a significant redistribution of air passenger flows, in particular through the transfer of a substantial share of Ukrainian passenger traffic to European airports located near the Ukrainian border. Such changes have had a significant impact on the operation of border airports in Poland, Slovakia, Hungary, Romania, Lithuania, Latvia and Moldova, initially due to evacuation and humanitarian flights and, over time, due to the growth of tourist flows from Ukraine and increased offers from tourism sector stakeholders.

In response, the tourism industry in Europe has begun to integrate more closely with the aviation industry, with many regions focusing on sustainable tourism by combining air routes with the development of local tourism infrastructure, convenient ground connections, and digital services for travellers (Şahin, 2024). The role of medium-sized and regional airports is growing, and these airports have begun to actively promote themselves as 'gateways' to local tourist destinations that were previously less popular but now meet the demand for less mass tourism and more sustainable travel experiences.

Airlines are also adapting their routes to changes in tourism demand, focusing on seasonal destinations that ensure a stable flow of tourists and on cooperation with regional administrations to promote specific destinations. Tourist flows have become more flexible and dynamic, with a greater emphasis on online booking, short trips, and multimodal routes, where air travel is only one component of the journey. Thus, the modern travel model in Europe increasingly reflects a new paradigm that is adaptive, decentralised and focused on safety, sustainability, and passenger comfort, in which tourism and aviation strategies are developing in close interaction.

The main problem addressed in this study is the need to assess the impact of external factors, in particular military conflicts, on the structure of regional passenger air transportation. The closure of Ukrainian airports has led to a significant redistribution of passenger traffic between neighbouring European hubs, which, in turn, has affected infrastructure development and the economies of border regions. The study also contributes to understanding how local and global events affect transport systems and economies over time and provides recommendations for aviation and tourism stakeholders to adapt to changing conditions, which should be considered in strategic development. The results can be used for further planning of transport infrastructure, adaptation of aviation logistics flows, and assessment of the long-term impact of the war on tourism.

Literature review

The relationship between air transport and tourism, as well as the impact of global crisis events on this interaction, has been actively studied in the scientific literature over the last decade. In particular, many authors emphasise that air mobility is a key factor in the development of international tourism and the economy (Graham et al., 2010; Forsyth, 2023), and that changes in the availability of air transport can significantly affect the tourist attractiveness of regions. According to Šauer et al. (2021), this may represent a key strategic perspective for ensuring further growth of the industry. The COVID-19 pandemic became a powerful catalyst for rethinking the role of airports in the tourism system (Abate et al., 2020), triggering numerous studies assessing the economic impact of travel restrictions (Dimitriou & Sartzetaki, 2022; Melgar et al., 2024) and the adaptation of infrastructure to new conditions. Dimitriou and Sartzetaki (2022) highlight the importance of developing local airports as indicators of regional growth, as they contribute to improving transport accessibility, stimulating economic activity, attracting tourist flows, and enhancing the competitiveness of regions in tourism and logistics.

At the same time, there is growing interest in sustainable tourism in the context of regional aviation development. Researchers consider the implementation of multimodal transport solutions as a strategic response to environmental challenges (Čižiūnienė et al., 2022), as well as a way to integrate airports into tourist routes with minimal environmental impact (Pagliarin & Marks, 2025). Of particular interest are studies that analyse the role of regional airports in the decentralisation of tourist flows and the development of remote areas (Olariaga, 2021; Komornicki & Goliszek, 2023),

which has gained renewed relevance in light of military conflicts and changes in transport chains in Eastern Europe. The approach proposed by Olariaga (2021) highlights the need for state support and development, as this contributes to improving transport accessibility and activating socio-economic processes in the regions.

The war in Ukraine has had a significant impact not only on the country itself and its internal processes, but also on neighbouring countries (Bocquillon et al., 2024). It has been a critical factor in transforming the region's aviation and tourism landscape, in particular by highlighting the inter-relationship between security, mobility, and economic sustainability in a global context. Ostroumov et al. (2025) draw attention to the fact that the war in Ukraine has significantly transformed the airspace architecture of the Eurasian region, leading to the loss of direct connections on key trans-continental routes and reducing the efficiency of air transport. This has created a need for new air traffic management strategies, greater system flexibility, and a rethinking of the safety and economics of air transport in high-risk zones. Accordingly, this requires in-depth research into changes in Ukraine's aviation industry and regional developments, taking into account security challenges, the restructuring of transport and logistics chains, the redistribution of passenger flows, and new conditions for integration into the European aviation space.

This article aims to assess regional transformations in air passenger flows at EU airports bordering Ukraine in the context of military conflict, to determine the influence of external geopolitical and crisis-related factors on their dynamics, and to develop forecasting models to assess the prospects for the development of regional aviation infrastructure under geopolitical change.

To achieve this aim, a quantitative analysis of statistical data from selected airports and official EU statistics on air passenger flows for 2012–2024 was conducted. The data were aggregated on a territorial basis to identify airports bordering Ukraine, and spatial analysis was used to identify trends and changes in the geography of passenger flows.

The study analysed the dynamics of passenger traffic at 11 airports: Rzeszów, Lublin, Kraków, Warsaw and Katowice (Poland); Košice (Slovakia); Debrecen (Hungary); Suceava (Romania); Chişinău (Moldova); Vilnius (Lithuania); and Riga (Latvia). The analysis period covers 2012–2024, with the aim of identifying changes in the structure of air traffic and assessing the volume of Ukrainian passenger traffic that could be redistributed, based on both observed statistical data and forecast values for 2025.

Trend models and time series were used to forecast the further development of passenger traffic. The forecast was carried out according to two scenarios: an optimistic one based on the dynamics of 2012–2019 (before the impact of COVID-19) and a pessimistic one considering the pandemic years 2020–2021 and their consequences. The forecast values for the number of passengers at each airport for 2022–2025 were calculated by extrapolating trends under both scenarios. The selected linear trend model represents a parsimonious specification appropriate for medium-term scenario-based extrapolation.

The use of simple linear models of the form $Y = aX + b$ is justified by their ability to produce realistic forecast values. The application of more complex mathematical relationships may provide better indicators of model adequacy; however, it often leads to less reliable forecasting results.

The adequacy of the regression models used to forecast expected passenger flows was evaluated using the F-test. The paper presents only a selection of the obtained results; specifically, the discussion of modelling and forecasting passenger flows for each of the analysed airports is included only partially. Nevertheless, the results of assessing the statistical significance of each model vary substantially depending on the length of the time series and the study periods included. Model diagnostics included R^2 values, t-statistics for the slope coefficient, the standard error of regression, and visual inspection of residuals to detect non-random patterns. Ninety-five per cent confidence intervals were calculated for the projected values. For example, the statistics for total airport traffic for 2012–2019 allow the construction of a model with a high degree of adequacy ($R^2 = 0.96$, $F = 2.36E-05$). However, the inclusion of the COVID-19 years in the time series sharply reduces the statistical significance of the estimates.

Forecasting accuracy was assessed through an ex post comparison of projected values with actual published passenger statistics. In most cases, observed values were within or close to the range defined by the pessimistic and optimistic scenarios, indicating the directional adequacy of

the trend-based projections. Particular attention was paid to 2022 as a structural turning point. Following the outbreak of the full-scale war in Ukraine, airport operations within the country were completely suspended, which led to a substantial redistribution of passenger flows towards airports located in neighbouring countries. The objective of the forecasting procedure was not short-term prediction accuracy but a scenario-based assessment of structural redistribution dynamics under exogenous geopolitical shocks.

Potential structural breaks associated with the COVID-19 pandemic and the 2022 war were considered qualitatively in the interpretation of the results. The absence of formal structural break testing constitutes a methodological limitation and is acknowledged as a direction for further research.

A comparative analysis of passenger traffic growth rates was also conducted for the selected airports, the EU as a whole, and the 55 member countries of the European Airports Association. Graphs and tables were used to compare and visualise the results.

Results

One of the key factors determining the level of tourism development is the state of passenger air transportation. Air accessibility directly influences tourists' decisions, especially those of international travellers, when choosing a destination. Affordable and frequent flights stimulate short-term tourism, and the development of hub airports and low-cost airlines makes countries more accessible to a wider range of travellers.

In the context of globalisation and increasing competition between tourism markets, not only is the availability of tourist facilities important, but also the quality of transport infrastructure, service, digital technologies, and environmental standards. According to Pohuda et al. (2024), tourism development is of strategic importance for the national economy, as it acts as a powerful multiplier of growth in related industries, such as transport, hospitality, retail, entertainment and culture. Tourism generates foreign exchange earnings, creates jobs, contributes to infrastructure development and improves a country's international image.

Jaisinghani et al. (2024) note that the experience of Central and Eastern European countries shows that under favourable conditions (political stability, a safe environment and convenient transport connections), tourism can become one of the drivers of economic growth. Poland, Hungary, Slovakia and Romania demonstrate a steady increase in tourist flows, which indicates effective policies aimed at enhancing tourist attractiveness, investment in promotion and improvements in travel convenience (CEIC, 2024). For Ukraine, particularly in the post-war period, tourism may become an important component of economic recovery through the development of domestic tourism, the reconstruction of heritage sites, the expansion of airports, the attraction of investment to tourist regions and the creation of a safe environment for guests. Tourism is not only leisure or entertainment, but an economic resource closely linked to international mobility, air transport and the overall level of a country's openness to the world.

To achieve the stated aim of the study, an analysis of passenger traffic dynamics at European airports located along the border with Ukraine was carried out, which made it possible to assess the redistribution of Ukrainian passenger flows between these airports. A sharp increase in the number of passengers at airports in Poland, Slovakia, Hungary, Romania, Lithuania, Latvia and Moldova occurred in 2022–2023, as Ukrainian airports were forced to cease operations. Therefore, a comparison of passenger flows in 2021 and 2023 is appropriate and allows for a quantitative assessment of the changes in passenger traffic.

The obtained forecast indicators for 2022–2024 were compared with actual published statistical data for each of the 11 airports mentioned above. The analysis of the quantitative characteristics of the passenger traffic time series at these airports revealed the following:

- In 2022, actual passenger numbers at all airports were close to the average values between the pessimistic and optimistic forecasts. At the airports of Rzeszów (Poland), Košice (Slovakia) and Suceava (Romania), values were above the average forecast, while passenger traffic at Suceava Airport even exceeded the optimistic forecast.

- In 2023, actual passenger traffic figures at almost all airports studied (except Vilnius Airport) exceeded the average forecast, while passenger numbers at Rzeszów and Suceava airports again turned out to be higher than those predicted under the optimistic scenario.
- In 2024, passenger traffic indicators at all 11 border airports to Ukraine exceeded the average forecast, while figures for Rzeszów and Chişinău airports were again higher than those predicted under the optimistic scenario.

Subsequent analysis of the total passenger flow at these airports confirmed the abrupt nature of changes in passenger numbers in 2022–2024. The results of the analysis of total passenger traffic dynamics at the 11 airports located near the border with Ukraine are presented in Figure 1.

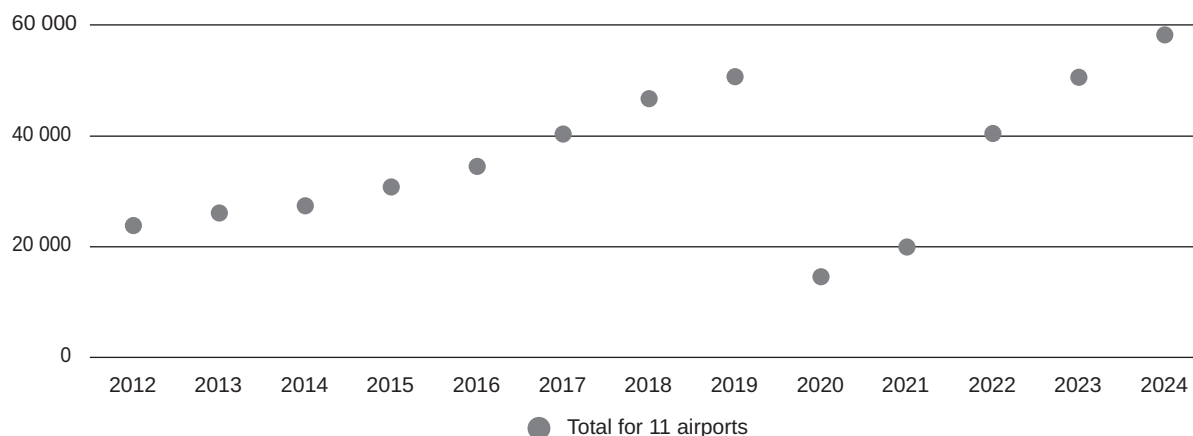

Fig. 1. Total passenger traffic at 11 airports near the border with Ukraine, thousand passengers

Source: Own elaboration.

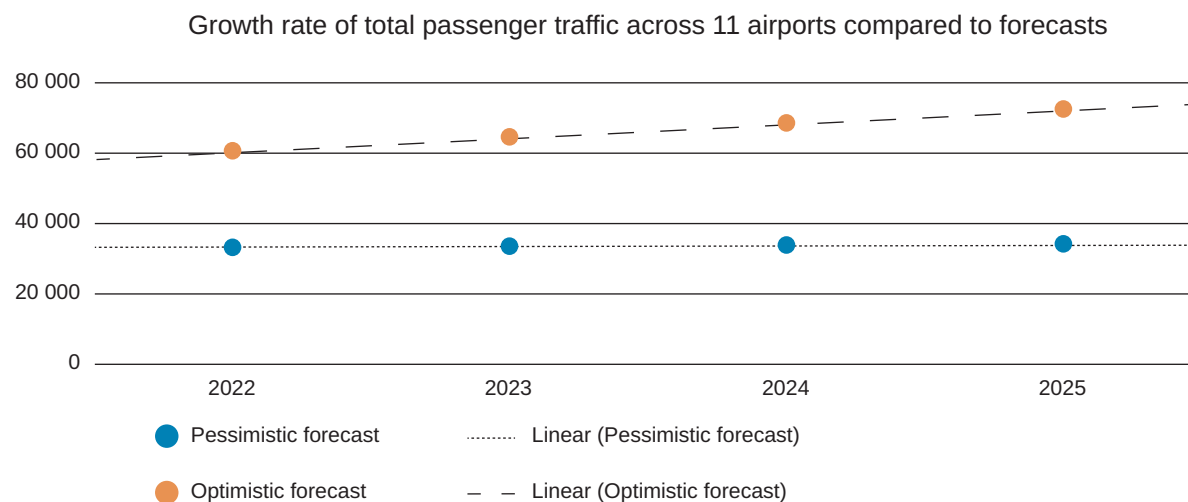

Fig. 2. Growth rate of total passenger traffic at 11 airports compared to forecasts

Source: Own elaboration.

The following features are noteworthy. Already in 2023, the total passenger traffic of these airports had practically returned to the pre-pandemic level of 2019 (50.65 million passengers in 2019 and 50.53 million in 2023). For comparison, passenger traffic in the EU in 2024 was still slightly lower than in 2019 (1,035.12 million passengers in 2019 and 1,000 million in 2024). Despite this, pan-European air passenger numbers recovered only in 2024 (2.45 billion in 2019, 2.33 billion in 2023, and 2.5 billion in 2024) (ACI, 2023).

An assessment of passenger number dynamics using simple regression analysis showed that the actual growth rate of total passenger traffic at these 11 airports is significantly higher, even

compared to the optimistic forecast (excluding the sharp decline in 2020–2021), amounting to approximately 8.9 million passengers annually versus the forecasted 3.98 million passengers (Figure 2).

The results of the comparative analysis of passenger traffic growth rates in Europe (55 countries), the EU, and the 11 airports under study are presented in Table 1.

Table 1. Comparative analysis of relative growth in the number of air passengers in Europe, the EU, and 11 airports bordering Ukraine, %

Years	Europe (55 countries)	EU	11 airports bordering Ukraine
2012–2013	4.41	1.53	9.56
2013–2014	4.23	4.70	4.99
2014–2015	2.70	4.93	12.46
2015–2016	5.68	6.34	12.07
2016–2017	4.58	7.70	16.98
2017–2018	9.52	6.12	15.86
2018–2019	6.74	3.90	8.51
2019–2020	–47.05	–73.26	–71.35
2020–2021	15.38	35.07	37.01
2021–2022	29.33	118.21	103.15
2022–2023	19.95	19.29	25.13
2023–2024	7.43	2.77	15.16

Note: Values in bold italics indicate the sharp increase in growth rates in 2021–2022.

Source: Own elaboration.

The table highlights a sharp increase in growth rates in 2021–2022. The recovery of air passenger traffic, and in particular tourism flows, began in 2021 following the lifting of epidemiological restrictions. However, a significant jump occurred in 2022, when the percentage growth in the number of air passengers at the 11 airports bordering Ukraine (103.15%), the EU (118.21%), and Europe as a whole (29.33%) differed substantially. In 2022, full-scale military operations began in Ukraine. Under these conditions, the operation of Ukrainian airports became impossible, and the flow of Ukrainian refugees was added to that of Ukrainian travellers, who were increasingly redirected through foreign border airports by tour operators and transport providers. An analysis of individual airports within the group of 11 border airports shows that relative passenger growth in 2022 compared with 2021 was significantly higher than the European and EU averages, in particular at Rzeszów (Poland) – 185.8%, Lublin (Poland) – 205.3%, Kraków (Poland) – 140.7%, Košice (Slovakia) – 221.7%, Suceava (Romania) – 120.4%, and Riga (Latvia) – 128.7%.

The differences in indicators between Europe, the EU, and the total passenger traffic of these airports are especially noticeable when comparing data for 2021 and 2024. During this period, relative growth in the number of air passengers in Europe (55 countries) was about 67% (from 1,500 million to 2,500 million passengers), while in the EU it reached 167.52% (from 373.809 million to 1,000 million). For the total flow of border airports, the increase was almost 193% (from 19.88 to 58.2 million passengers).

The average annual relative growth in passenger numbers in 2020–2024 for these 11 airports is significantly higher than the corresponding indicator for the EU and Europe as a whole (16 percentage points of average annual growth versus 13.6 percentage points in the EU, and 11 percentage points in Europe) (Figure 3).

Sharp fluctuations in air transportation volumes are possible in both positive directions (such as the hosting of Euro 2012, the introduction of visa-free travel between Ukraine and the EU, and the recovery after COVID-19) and significantly negative directions (such as the start of the military conflict in eastern Ukraine and Crimea, and the forced closure of all airports in 2022) (Figure 4).

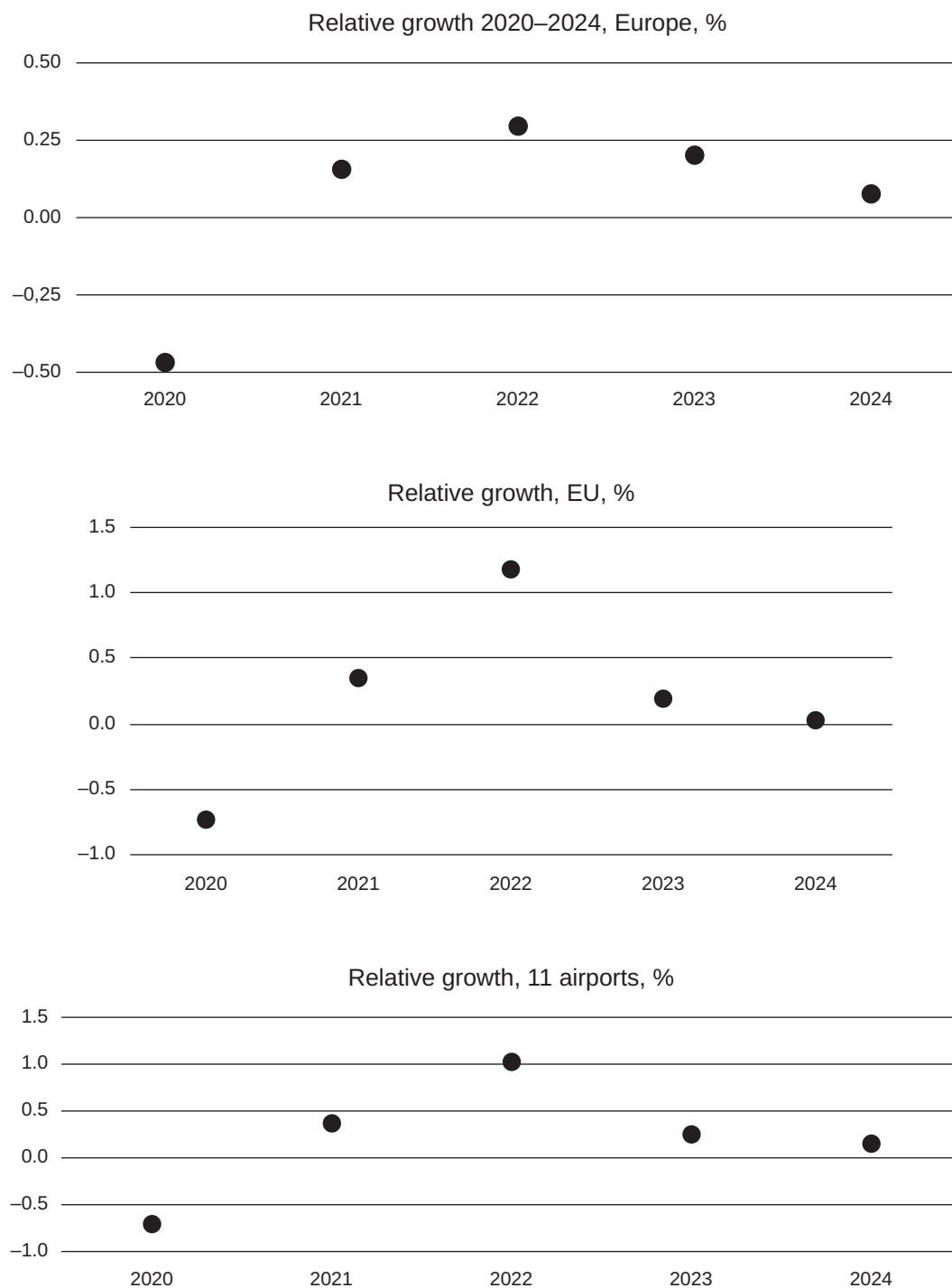

Fig. 3. Average annual ex post relative growth in passenger traffic in Europe, the EU and border airports

Source: Own elaboration.

At the same time, even after the exclusion of Donbas and Crimean airports from Ukrainian airspace in 2014, Ukraine's contribution to EU air passenger traffic has steadily increased and reached 4.34% in 2021 (Figure 5).

The closure of Ukrainian airspace for civil aviation from 24 February 2022 led to an increase in the share of airports adjacent to the Ukrainian border in EU passenger traffic (from 5.32% in 2021 to 5.82% in 2024). According to forecast estimates of Ukrainian passenger flows, values ranged from 18 to 22.5 million passengers in 2022, from 18.6 to 23.5 million in 2023, and from 19.1 to 24.5 million in 2024. The sharp increase in total passenger traffic in 2022 compared with 2021 at

airports near the Ukrainian border – doubling from 19.88 million to 40.39 million passengers – and in 2024 compared with 2021 – nearly tripling to 58.2 million passengers – is largely attributable to the aggregation of these airports' own traffic with redirected Ukrainian passenger flows. Thus, it can be stated with a high degree of confidence that the observed growth rate of total traffic across the 11 airports increased primarily due to the forced redistribution of Ukrainian passengers.

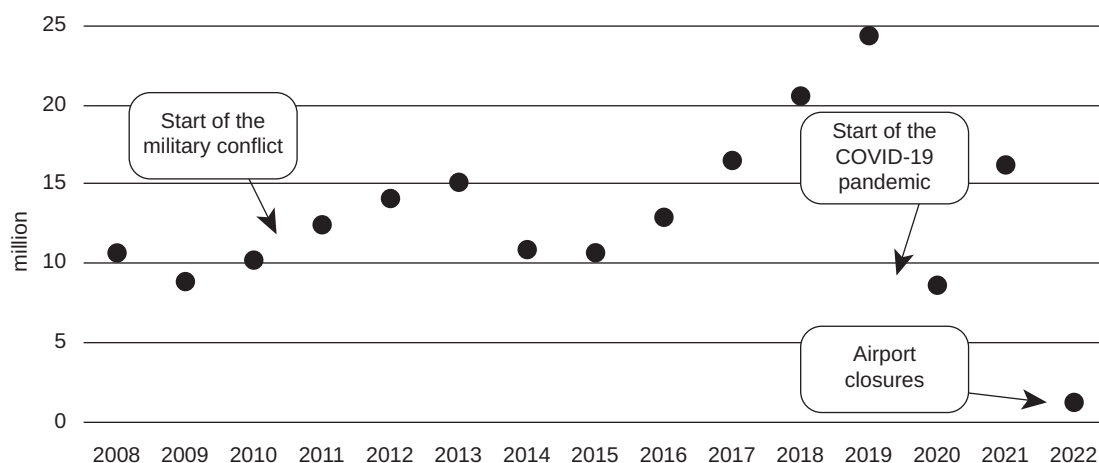

Fig. 4. Fluctuations in air passenger numbers in Ukraine

Source: Own elaboration.

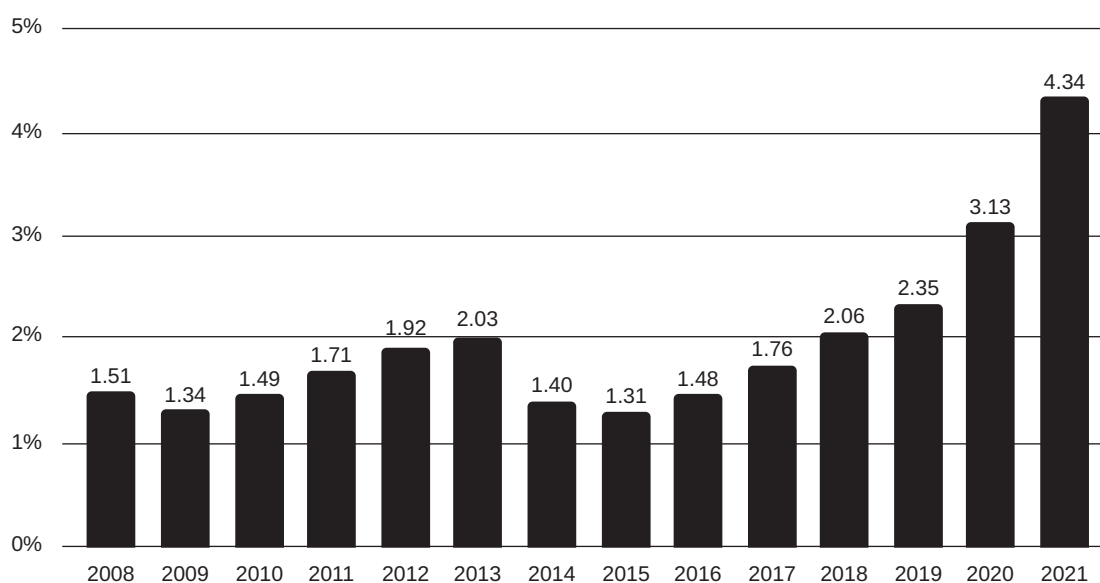

Fig. 5. Ukrainian air passenger traffic as a share of total EU flows (%)

Source: Own elaboration.

The conducted assessments make it possible to obtain the expected (under optimistic and pessimistic scenarios) values of passenger numbers for each of the 11 airports bordering Ukraine, as well as the total passenger flows for these airports in 2025 (Table 2).

The analysis of the data for 2022–2025 allows a number of systemic conclusions to be drawn regarding the dynamics of passenger traffic at regional airports in Central and Eastern Europe and Ukraine. First, the results indicate the complex and non-linear nature of the mobility recovery process. Based on the calculated forecast data for 2022–2025, it is possible to identify the influence of both 'deferred demand' formed as a result of pandemic-related restrictions and the impact of the war in Ukraine. The analysis of passenger traffic at 11 European airports located along the border

with Ukraine shows an unprecedented increase in traffic volumes in 2022–2024, largely due to the cessation of operations at Ukrainian airports. In 2022, actual passenger traffic at most of the airports considered was close to the average value between the pessimistic and optimistic forecasts. At the same time, for some hubs, such as Rzeszów, Košice and Suceava, the actual figures even exceeded the optimistic scenario. In 2023–2024, many airports recorded a sharp increase in actual passenger traffic, which is explained not only by the recovery of tourism but also by changes in travel routes resulting from the war in Ukraine, as a significant number of passengers who previously departed from Ukrainian cities were forced to redirect their travel through the infrastructure of neighbouring countries.

The fact that actual passenger volumes at several airports exceeded even optimistic pre-pandemic trend projections suggests not only temporary substitution effects but also a potential structural reconfiguration of regional aviation demand patterns.

It is worth emphasising that certain events can cause a short-term surge in tourist flows. This supports the argument that individual external events, regardless of their nature (e.g. pandemic, war), may trigger a sharp but temporary increase in passenger flows. Such effects last only as long as there is immediate demand or interest and do not necessarily translate into sustainable development. Examples include football championships and cultural events such as Eurovision: although interest may increase during and shortly after the event, it tends to decline quickly in the absence of a consistent regional development strategy. Without a systematic approach to building a territorial brand, developing tourism infrastructure, and maintaining an international media presence, tourist interest fades once the event is over. In the long term, such factors do not generate sustained growth, which can be explained by the absence of continuing demand and follow-up activities capable of attracting tourists.

The projected values for 2025 reflect the continuation of historical time-trend extrapolation under the two specified regression scenarios. These values represent statistical projections derived from linear trend models and do not incorporate potential geopolitical resolution factors or structural recovery mechanisms. Therefore, any interpretation of post-war passenger surges should be clearly distinguished from the quantitative forecast results and treated as scenario-based expectations rather than direct outputs of the regression models. This may indicate the importance of transitioning from a reactive to a more proactive model of airport infrastructure and regional tourism development. Without a clear strategic vision, systematic territorial marketing, investments in infrastructure, and the creation of tourist attractions (such as international events, cultural or sports forums), passenger traffic may again decline towards average levels. In addition, sustaining positive dynamics requires attention to the competitiveness of regional airports, in particular through the expansion of route networks, the attraction of low-cost carriers, the improvement of ground transport links to hubs, and close cooperation with local authorities and tourism organisations. Without an adequate response to these structural challenges, even a temporary increase in passenger traffic will not translate into sustainable regional development.

In this context, it is reasonable to assume that the next significant increase in passenger traffic in the region could occur after the end of the war in Ukraine. This would primarily affect Ukrainian airports, which are currently completely excluded from the international air transport system. Their reopening may be accompanied by a temporary increase in passenger volumes, both domestic and international, driven by post-war reconstruction, the return of part of the population, and the resumption of humanitarian, business, and tourist travel. Considering deferred demand and the anticipated international interest in Ukraine as a symbol of resilience and recovery, this growth is likely to be sharp but temporary, unless it is supported by a national tourism strategy.

At the same time, for 11 airports in neighbouring countries (Poland, Hungary, Romania, Slovakia, Lithuania, Latvia and Moldova), which in recent years have effectively become transit hubs for Ukrainian passengers, the opposite dynamics are likely. With a reduced need for alternative routes for Ukrainians following the reopening of Ukrainian airspace, demand for their services is expected to decline. This will likely be reflected in a reduction in passenger traffic, especially at border airports such as Rzeszów and Debrecen.

Table 2. Forecasted passenger traffic at 11 airports bordering Ukraine

	Rzeszów	Lublin	Kraków	Warsaw	Katowice	Košice	Debrecen	Suceava	Chişinău	Vilnius	Riga	Ukraine	Total flow of 11 airports
2022	Optimistic forecast	888.2	641.8	9,568.5	22,510.9	5,876.3	736.3	706.2	599.1	3,931.3	9,204.7	22,477.0	60,835.7
	Pessimistic forecast	445.9	314.6	5,371.4	12,285.4	3,377.5	349.6	352.5	430.4	2,367.0	4,681.9	17,991.0	33,253.3
	Real data	731.1	330.1	7,394.2	14,400.0	4,419.1	542.9	249.5	763.9	3,920.0	5,381.0	1,300.0	40,385.8
2023	Optimistic forecast	899.7	696.9	10,249.7	23,912.6	6,248.5	786.6	774.9	663.7	4,203.1	9,781.9	23,480.0	64,812.7
	Pessimistic forecast	421.7	326.3	5,497.3	12,335.8	3,420.2	348.8	374.2	472.9	2,432.9	4,660.7	18,558.0	33,585.4
	Real data	1,020.2	398.8	9,404.6	18,500.0	5,609.0	625.1	306.1	802.2	2,838.0	6,631.0	–	50,535.0
2024	Optimistic forecast	931.3	752.1	10,930.9	25,314.3	6,620.7	836.9	843.5	728.3	4,474.8	10,359.2	24,483.0	68,789.8
	Pessimistic forecast	397.4	338.0	5,623.1	12,386.2	3,462.8	348.3	395.9	515.3	2,498.9	4,639.5	19,125.0	33,917.5
	Real data	1,145.3	425.8	11,080.8	21,300.0	6,386.1	739.0	312.3	746.6	4,142.0	7,120.0	–	58,197.9
2025	Optimistic forecast	962.9	807.2	11,612.1	26,716.0	6,992.9	887.2	912.1	792.9	4,746.5	10,936.6	25,486.0	72,766.8
	Pessimistic forecast	373.2	349.8	5,749.0	12,436.6	3,505.4	347.3	417.7	557.8	2,564.7	4,618.4	19,692.0	34,249.5

Source: Own elaboration.

It should be noted that the steps already being taken by airports to stabilise future operations and maintain current passenger traffic volumes are quite noticeable. For example, Suceava and Chişinău airports are currently actively cooperating with representatives of the Ukrainian tourism industry, including airlines (Sky Up!, Skyline Express (Avianews, 2024)) and tour operators (Coral Travel, Join Up!). The runway at Debrecen Airport was restored in July 2024 (Vasiliev, 2024), and upgrades to taxiways and a new airport navigation system are also planned. Thus, the key tasks for the development of such hubs can be seen as reorientation towards new markets, retention of the existing passenger base through service expansion, introduction of new routes, and competitive pricing strategies.

Summary and conclusions

The war in Ukraine significantly affected the dynamics of air passenger traffic at EU border airports, creating a distinct regional aviation effect. Similar to this study, Prytula et al. (2024) emphasise the importance of adapting transport infrastructure to the challenges of the contemporary geopolitical environment, which is relevant for the sustainable development of the region. At the same time, while this study provides an analysis of the impact of military and geopolitical factors on tourism and passenger traffic, Nawrocka and Kozłowski (2025) conducted a retrospective analysis of investments in the development of a single airport over a defined period, assessing long-term socio-economic and environmental consequences. Both studies highlight the importance of aviation infrastructure for regional development and draw attention to the challenges of integrating infrastructure solutions with social and spatial dimensions. This study contributes to the literature by empirically identifying and quantifying a regional aviation redistribution effect caused by a large-scale military conflict. Unlike traditional demand-shock studies focused on pandemics or economic crises, it demonstrates how the forced closure of national airspace can generate measurable cross-border passenger concentration at neighbouring airports.

Analysis of statistical data for 2022–2024 shows a significant increase in passenger traffic at airports bordering Ukraine, indicating a shift in logistics and transport flows in response to military and economic challenges. The forecasting results suggest the continuation of passenger traffic growth within the framework of scenario-based extrapolation of historical time trends. Unlike the abstract network analysis of airports presented by Huynh et al. (2024), this study demonstrates the real consequences of a geopolitical shock for a specific segment of the aviation network and provides forecast data for further use by specialists in this field. What this study has in common with Huynh et al. (2024) is the analysis of structural changes in air mobility and the strategic implications for the aviation industry, which allows for the identification of a potential paradigm shift at both global and regional levels.

The study found that the impact of the war on the region's aviation infrastructure is heterogeneous, with passenger traffic growth observed primarily at airports serving as transport hubs for the movement of people and goods, while other airports show stabilisation or even decline. The results support the hypothesis of a complex regional effect that includes both economic and social dimensions, including increased population mobility and strengthened logistical connections. The complexity and global relevance of these dynamics are also highlighted in the work of Sun et al. (2024), which examines long-term structural inequalities in air connectivity between countries.

The novelty of the study lies in the identification and quantification of this effect, as well as in forecasting its further development, taking into account geopolitical and economic factors. Methodologically, the application of a dual-scenario deterministic trend extrapolation allows for comparison between pre-crisis and crisis-adjusted passenger dynamics, offering a transparent and replicable tool for scenario-based forecasting under geopolitical shocks. The study further adopts a regional perspective, linking external geopolitical and crisis-related events with changes in air transport flows and tourism patterns, and highlighting both immediate surges in passenger traffic at border airports and potential long-term structural shifts in regional aviation infrastructure. The practical significance of the results lies in the potential to optimise the development of border airport infrastructure and to inform adjustments to EU transport policy in the context of military operations.

Prospects for further research include analysing the impact of this regional aviation effect on the economic development of adjacent territories and assessing the potential for greater integration of transport systems.

Reference List

- Abate, M., Christidis, P., & Purwanto, A. (2020). Government support to airlines in the aftermath of the COVID-19 pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101931. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101931>
- Airports (2023). Airports turning the corner: +98% jump in passenger traffic in 2022. Available at: <https://www.aci-europe.org/press-release/430-airports-turning-the-corner-98-jump-in-passenger-traffic-in-2022.html> (Accessed 9 June 2025).
- Bocquillon, P., Doyle, S., S. James, T., Mason, R., Park, S., & Rosina, M. (2024). The effects of wars: lessons from the war in Ukraine. *Policy Studies*, 45(3–4), 261–281.
- Čižiūnienė, K., Bureika, G., & Matijošius, J. (2022). Challenges for intermodal transport in the twenty-first century: reduction of environmental impact due to the integration of green transport modes. In A. Śladowski (Ed.), *Modern Trends and Research in Intermodal Transportation* (pp. 307–354). Springer International Publishing.
- Countries/Regions CEIC (2024). Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/poland/visitor-arrivals> (Accessed 20 July 2025).
- Dimitriou, D., & Sartzetaki, M. (2022). Criticality of a regional airport development to mitigate COVID-19 economic effects. *Case Studies on Transport Policy*, 10(1), 581–590.
- Forsyth, P., Guimard, C., & Niemeier, H. (2023). *Airport Economics*. Routledge.
- Graham, A., Papatheodorou, A., & Forsyth, P. (2010). *Aviation and Tourism: Implications for Leisure Travel*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Huynh, H. N., Ng, K. L., Toh, R., & Feng, L. (2024). Understanding the impact of network structure on air travel patterns at different scales. *PLoS One*, 19(3), e0299897.
- Jaisinghani, D., Kaur, M., Joshi, M., Sharma, S., & Ahmed, A. (2024). Impact of political risk and economic growth on the tourism industry: evidence from a dynamic threshold panel model. *Tourism Economics*, 30(6), 1448–1464.
- Komornicki, T., & Goliszek, S. (2023). New transport infrastructure and regional development of Central and Eastern Europe. *Sustainability*, 15(6), 5263.
- Melgar, S., Torres-Polo, M., & Tobon, S. (2024). Airport Infrastructure Development: A Comprehensive Impact Review. *International Journal of Professional Business Review*, 9(1), e04166. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2024.v9i1.4166>
- Nawrocka, E., & Kozłowski, R. (2025). Impact of airport infrastructure development in Gdansk: ex-post analysis. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization & Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria Organizacji i Zarządzanie*, (224), 389–403.
- Olariaga, O. (2021). The role of regional airports in connectivity and regional development. *Periodica Polytechnica Transportation Engineering*, 49(4), 394–406.
- Ostroumov, I., Kuzmenko, N., & Zaliskyi, M. (2025). Changes in the Eastern European air transportation system caused by war in Ukraine. *2025 Integrated Communications, Navigation and Surveillance Conference (ICNS)* (pp. 1–7). IEEE.
- Pagliarin, S., & Marks, P. (2025). Airports' environmental effects and limits to growth: an integrated framework. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 27(4), 1–17.
- Pohuda, N., Ivchenko, L., & Pohuda, O. (2024). Methodological approaches to the functioning of the passenger transportation market: airline, road and railway segments. *Development Management*, 23(3), 60–71. <https://doi.org/10.57111/devt/3.2024.60>
- Prymak, T., Ivchenko, L., Trynchuk, V., Pohuda, N., & Levchenko, V. (2020). The peculiarities of establishing the charter air transportation: European experience in Ukraine. *Innovative Marketing*, 16(1), 43–56. [https://doi.org/10.21511/im.16\(1\).2020.05](https://doi.org/10.21511/im.16(1).2020.05)
- Prytula, K., Kalat, Y., Kurowska-Pysz, J., Melnyk, M., Maksymenko, A., Leshchukh, I., & Toca, C. (2024). Study of the functioning of transport and logistics infrastructure for freight transport in the EU–Ukraine border zone. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(7), 4494.
- Şahin, G.G. (2024). The synergy between tourism, aviation, and digital transformation: a path to seamless travel experiences. In A. A. Yilmaz (Ed.), *Harnessing Digital Innovation for Air Transportation* (pp. 112–132). IGI Global.

- Šauer, M., Vystoupil, J., Novotná, M., & Widawski, K. (2021). Central European tourist flows: intraregional patterns and their implications. *Moravian Geographical Reports*, 29(4), 278–291.
- Skyline Express airline from Ukraine has expanded its fleet again (2024). Available at: <https://www.avi-aneews.com/ukr/ukraina/2024/06/04/ua-skyline-express-4th-plane> (Accessed 25 July 2025).
- Sun, X., Wandelt, S., & Zhang, A. (2024). On the relationship between air connectivity and economic development: a comparative analysis of inequality evolution for 2000–2019. *Transport Economics and Management*, 2, 310–321. <https://doi.org/10.1016/j.team.2024.09.006>
- Vasiliev, D. (2024). Debrecen International Airport reopens after runway repairs. Available at: https://mukachevo.net/news/miznarodnyy-aeroport-debretsena-znovu-vidkryly-pislia-remontu-zlitnoyi-smuhy_6265859.html (Accessed 20 July 2025).

Determinants of Regional Development Planning in Emerging Regions: Evidence from Benishangul-Gumuz Regional State, Northwestern Ethiopia

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/15094995110303

Atnafu Morka

Assosa University, Department of Geography and Environmental Studies, Assosa, Ethiopia;
e-mail: atnafumorka@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-1867-5693

Tegene Gebre-Egziabher

Addis Ababa University, Department of Geography and Environmental Studies, Addis Ababa, Ethiopia;
e-mail: teg.gbelay@gmail.com; ORCID: 0009-0001-1073-8928

Kassahun Gashu

Bahir Dar University, Department of Geography and Environmental Studies, Bahirdar, Ethiopia;
e-mail: kg19me@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3842-6333

Mussie Yibabe

University of Gondar, Department of Geography and Environmental Studies, Gondar, Ethiopia;
e-mail: mussieyba@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1514-7382

Abstract

This article examines the development planning process in the Benishangul-Gumuz Regional State of Ethiopia and identifies factors influencing its effectiveness. A mixed-methods approach was employed, with data collected from 365 civil servants through surveys and 19 key informant interviews. Multistage stratified random sampling ensured representation across the regional, zonal, and woreda levels. The quantitative data were analysed using binary logistic regression, while the qualitative data were analysed thematically. The results revealed weaknesses such as a top-down approach, weak situational analysis, poor monitoring, and exaggerated reporting. The determinants of planning failure, measured as odds ratios, included infrastructure inaccessibility (OR = 4.4), inadequate financial allocation (OR = 6.8), lack of stakeholder participation (OR = 8.8), political instability (OR = 2.6), and weak innovative capacity (OR = 6.3). The study calls for a pragmatic planning approach that emphasises strong local stakeholder involvement to improve regional development planning.

Keywords

regional development, planning, determinants, mixed method

Introduction

The complexity of regional planning requires acknowledging that knowledge is shaped by existing situations that underscore practical implications (Hoch, 2002; Jon, 2020). That is why regional development planning has been driven by the need to address economic decline, low industrial development, and social and environmental issues (Beauregard, 2020; Glasson and Marshall, 2007). It is a tool for social and economic growth (Beauregard, 2020) as it informs decision-makers (Adams, 2005; Glasson and Marshall, 2007). Studies indicate that more than 80% of the world's population lives in countries with regional development plans. In 2018, 134 nations had regional development plans (Chimhowu, Hulme and Munro, 2019).

Most of the regional planning problems in developing countries remain unsolved (UNCRD, 2013; Japan International Cooperation Agency [JICA], 2017). These countries suffer from inequality due to unclear strategies for regional development (Ragheb and EL-Ashmawy, 2021) and political interference (Krumolz and Hexter, 2018). Comparative research across ten developing countries

confirms that political stability and institutional capacity critically shape regional development outcomes (Tiwari et al., 2025). In Turkey, for instance, regional development programmes have been terminated and the power of local authorities in regional development planning reduced (Akwei, Damoah and Amankway-Amoah, 2020; Gursoy and Edelman, 2017). Political constraints not only present a hurdle to regional development planning but also to its evaluation, as elected officials are often the sole decision-makers (Laurian et al., 2010). Studies of 169 countries over the period from 1960 to 2004 indicate that political instability reduces economic growth (Agmasie, 2022; Aisen and Veiga, 2011). It also threatens development by disrupting public services and weakening social cohesion (Smith, 2024). In the Global North, even stable regions such as Finland, Sweden, and Norway face challenges of remoteness, ageing populations, and workforce shortages despite strong innovation performance (OECD, 2025).

Limited financial resources for accessing data, along with limited experience, contribute to weak planning capacity and place pressure on planning processes (OECD, 2021). The availability of resources, as well as their utilisation within a region, influences regional development planning (Singh et al., 2021). Evidence indicates that southern African countries face an acute shortage of finance in formulating regional development plans (Chirisa, Odera and Gambe, 2024). Inadequate funding is among the most important challenges confronting regional institutions and hinders regional development planning in Niger (Baadom, Amakiri-Whyte and Aselemi, 2016). Conversely, targeted development financing in southern Madagascar has strengthened local governance and community resilience through integrated development plans, reaching 2.3 million beneficiaries (World Bank, 2025).

The dysfunctional institutions, inadequate capabilities, limited resource allocation, excessive reliance on outside resources, and lack of political stability have disrupted regional development planning, especially in Africa (UNECA, 2016). For example, due to poor planning, inadequate monitoring (Damoah, 2015), and very low stakeholder participation (Vordzorgbe and Caiquo, 2001), development projects frequently fail in Ghana. Similar factors have also been identified in Nigeria as challenges to regional development planning (Eja and Ramegowda, 2020). This suggests that unresolved regional planning issues in developing countries significantly hinder effective regional development planning. These problems arise from political interference, inadequate financial resources, and weak planning capacity. A further contributing factor is the mismatch of public policies, as stated by Steinhall et al. (2023): 'Wicked problems require integrated solutions, but public policies are still fragmented and do not match local conditions.'

In the Global North, top-down green transition policies do not always match local complexities. According to Traill and Cumbers (2025), sustainability policies in the EU prioritise the interests of corporate actors over local actors, drawing on the Latin American post-development discourse of *buen vivir* to promote place-based approaches to living well in harmony with local contexts.

Ethiopia has implemented various regional development plans to encourage sustainable economic growth and reduce poverty (Gebre-Egziabhere, 2000; National Planning Commission, 2016). Despite some gains from these development plans, economic growth has not translated into rapid structural transformation, and inequality increased between 2000 and 2016 (African Development Bank Group [ADB], 2022). Limited stakeholder participation, a lack of clarity on the adopted planning approaches and strategies, and the absence of inter-sectoral linkage (Wazza, 2022; ADB, 2022; Ybabe, 2019) have challenged the development planning in the country. This shows that, like other African countries, regional development planning in Ethiopia has faced challenges.

The Italian experience in managing European Regional Development Fund and National Recovery and Resilience Plan funds together offers important lessons on how multi-level governance can be used to address regional disparities. Buonaiuto (2023) emphasises that complementarity between financial instruments is essential to maximise the effectiveness of interventions, particularly in reducing intra-regional territorial disparities, as illustrated in a comparative analysis of Campania and Tuscany.

Since 2003, Benishangul-Gumuz Regional State (BGRS) has prepared various regional development plans in response to national development initiatives. Despite its rich natural resources, the region lags behind the national average and remains highly dependent on agriculture (Gebre-Egziabhere, 2018). This disparity reflects a highly uneven economic structure. While the national

economy is relatively diversified, Benishangul-Gumuz remains largely agrarian in nature. Agriculture is the leading driver of the region's economic activity, contributing 60.82% of output, more than double the national average of 24%. In contrast, the service sector accounts for only 9.66% of the regional economy, compared with 40.8% nationally (Planning and Development Commission, 2021; Bureau of Finance and Economic Development [BoFED], 2021). This uneven structure, despite decades of planning efforts, is one of the main indicators of their limited effectiveness.

The region has the fewest manufacturing industries among the country's regional states, accounting for a 0.08% share (Yohannes, Matebu and Asrat, 2023). Despite the presence of regional development plans in the region for more than two decades, it is characterised by a low industrial and service sector share, with agricultural dominance. This raises questions regarding the effectiveness of development planning.

This research is based on pragmatic planning theory, which prioritises the integration of rational and communicative approaches in addressing the complexity of regional development planning (Guyadeen and Seasons, 2016b; Stefanović, Josimović and Hristić, 2018). Pragmatic planning calls for holistic situational analysis, stakeholder participation, and adaptive monitoring and evaluation systems (Beauregard, 2020; Stefanović, Josimović and Hristić, 2018). As Traill and Cumbers (2025) argue, in line with the Latin American post-development approach, development should be centred on the recognition and value of local knowledge and practice. Furthermore, wicked problems in regional development require policy alignment and systems thinking to avoid fragmented or 'patchwork' approaches (Steinhall et al., 2023).

This theoretical framework is particularly applicable to BGRS, where the interaction of political, economic, and social actors requires flexible and inclusive planning. In this study, pragmatic planning theory provides the analytical lens to examine planning in BGRS. We operationalise its pillars – holistic situational analysis, stakeholder participation, and adaptive monitoring – as measurable variables. This framework provides a way to test why top-down, non-participatory planning fails in contexts such as BGRS, where ethnic diversity, infrastructure gaps, and political volatility necessitate a more integrative approach consistent with pragmatic planning theory.

Previous studies by Gebre-Egziabhere (2018; 2000) note that Ethiopia's development planning focus shifted from national to inter- and intra-regional practices since 1991. Research by Leta (2017), Muluk, Danar and Kurniasih (2019) and Tegenu (2019) has assessed regional development planning and community engagement. Challenges in the Afar Region, such as health infrastructure and uneven budget distribution among *woredas*, are highlighted by EEA (2021). UNECA (2016) conducted a broad study on inclusive planning in Africa without a specific regional focus. There appears to be a gap in understanding the processes involved in preparing development plans and the factors determining them at the regional level. Current regional planning studies rely primarily on aggregate country-level data or secondary data (UNECA, 2016) instead of examining sub-national planning processes and local issues such as political interference, resource availability, and institutional capacity (Singh et al., 2021; Krumolz and Hexter, 2018). Although some studies have addressed related issues (e.g. EEA, 2021), there is still a limited in-depth understanding of plan formulation challenges in specific regions.

This study bridges these knowledge gaps by drawing on pragmatic planning theory (Beauregard, 2020; Stefanović, Josimović and Hristić, 2018) in the context of BGRS, using a mixed methods approach. We combine critical analysis with qualitative primary data (stakeholder surveys and interviews) to examine planning processes and identify local determinants of effectiveness. This provides new empirical evidence on planning dysfunction in under-studied African contexts and further refines the application of pragmatic planning theory in developing regions.

Despite existing studies on regional development planning, gaps remain in applying pragmatic planning theory to the political, financial, and institutional context of BGRS. This study thus aims to examine the extent to which regional development planning has been successful, and the major determining factors influencing it in BGRS. The findings will directly influence regional policymakers by identifying priority areas for reform (e.g. stakeholder engagement and infrastructural investment), inform federal policy on resource allocation, and support needs-responsive development, ultimately contributing to reduced inequalities and accelerated poverty alleviation in Ethiopia's less developed regions.

Methodology

Study Area Description

BGRS is one of Ethiopia's western states (Fig. 1), covering an area of 50,699 sq. km. The region has a population of 1,219,000, of which 50.78% are male and 49.22% are female, according to the 2022 population projection. It has annual temperatures from 23°C to 25°C in the lowlands and from 10°C to 15°C in the highlands, with most rainfall occurring in June, July, and August.

BGRS has considerable natural resources, including minerals and wildlife, as well as significant hydrological potential, such as the Great Ethiopian Renaissance Dam (GERD). It also has large areas of unused land suitable for mechanised agriculture and irrigation, along with notable gold deposits across its administrative zones (BoFED, 2022).

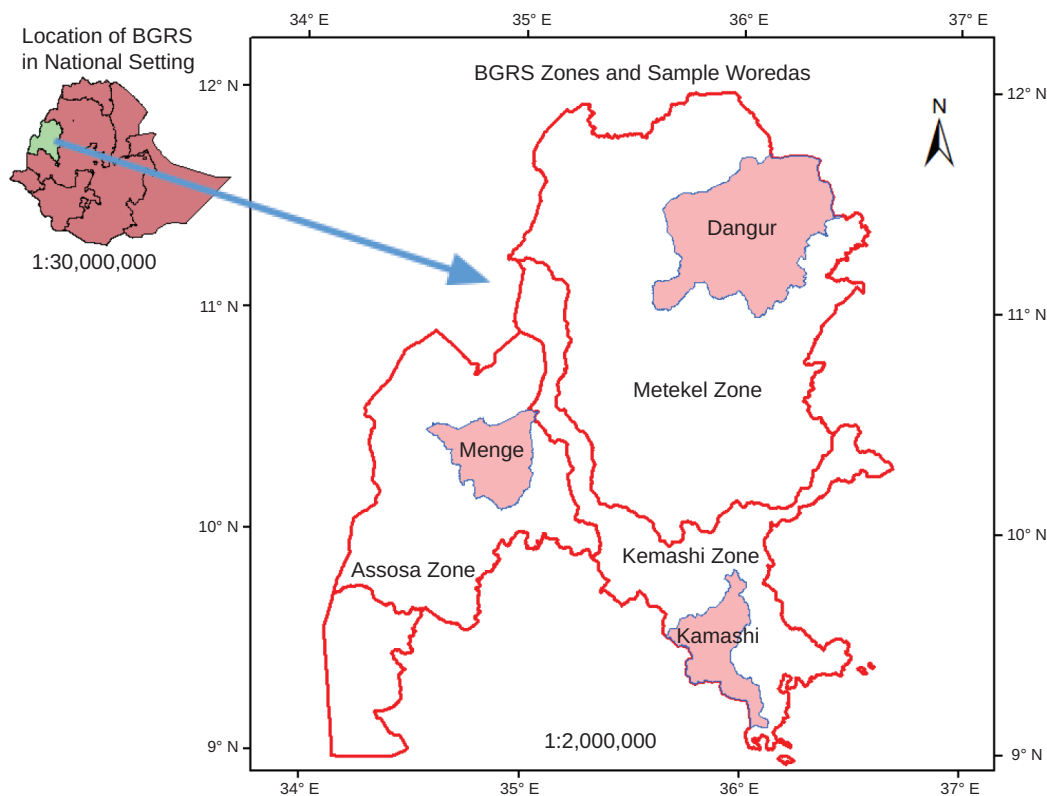

Fig. 1. Study area

Source: Ethio-GIS

The region includes three zones¹, 21 woredas², 1 special woreda, three town administrations, and 535 *kebeles*³. According to the 2021 civil service report, there were 35,272 civil servants, of which Assosa, Metekel, and Kemash zones accounted for 12,187, 12,713, and 4,936, respectively. The regional bureaus account for 4,031 civil servants, and 1,412 civil servants are employed in Assosa town.

BGRS, which is rich in natural and human resources, has the potential to become a significant contributor to national development (BoFED, 2022). However, this diversity has also contributed to conflicts, political instability, and resource exploitation, particularly in relation to the construction of the GERD on the Abay River (Adugna and Debala, 2023). Given the unique characteristics of the region, it requires a development plan that is both theoretically and empirically grounded and aligned with its specific local context.

¹ A zone is the largest administrative area next below the BGRS. The zones are Metekel, Assosa, and Kemashi zones.

² A woreda is an administrative district below the zone level.

³ A kebele is the smallest administrative unit in the region, below the woreda level.

Methods

The study used a mixed-method approach with a concurrent design to integrate quantitative and qualitative methods (Al-ababneh, 2020; Dawadi, Shrestha and Giri, 2021). The data were obtained from primary sources through questionnaire surveys and interviews. The study used Likert-scale questionnaires, which were distributed to civil servants in regional bureaus, Metekel Zone, Dangure Woreda, and Gilgele Beless Town Administration. Key informant interviews (KIIs) were conducted with officials and experts at each government level to collect qualitative data. Nineteen KII were conducted using pre-determined open-ended interview questions. The number of interviewees was determined based on data saturation.

The data collection process involved recruiting eight data collectors and four supervisors across different administrative tiers. Training on data management techniques was provided, and permissions were obtained from relevant authorities before conducting data collection at the office level.

Sampling

The focus of the study was civil service employees in BGRS because the preparation of development plans predominantly involves civil servants. We used a multistage stratified sampling method. First, we selected the existing three zones – Assosa, Metekel, and Kemashi – along with the regional sectors. Then, we randomly selected one woreda from each zone because the woredas in each zone follow similar regional development planning practices. Accordingly, from Metekel Zone we selected Dangure Woreda, from Asossa Zone Mengie Woreda, and from Kemmashi Zone Kemash Woreda. In addition, Gilgel Beless Town Administration was randomly selected from the three town administrations in the region. Sample units within these sectors were then randomly selected to avoid bias.

Sample Size

The total civil servant population in the sample frame from which the sample units were drawn was 3,449. The sample size was calculated using the Yemane formula:

$$n = \frac{N}{1 + N e^2} \quad (1)$$

where n is the sample size, N is the total population, and e is 0.05, representing the margin of error at the 95% confidence level. The minimum calculated sample size was 359. The final sample size, including a 10% non-response rate, was 395. To determine the sample size across the 55 bureaus and offices, proportional sampling was used ($395/3449 = 0.115$).

Description of Variables

Regional development planning is a composite variable that includes situational analysis, plan formulation, monitoring, evaluation, and reporting systems (UN-Habitat, 2018). It is measured on a scale of very low (<50%), low (50–59%), medium (60–74%), high (75–89%), and very high (>90%). A binary outcome was derived from the composite score (across the five indicators) to enable logistic regression analysis. Effectiveness was coded as 1 (success) for scores >60 and 0 (failure) for scores <60 (BoFED, 2021).

Ketelaar, Manning and Turkisch (2007) affirm that performance rating systems are programme-specific: US agencies employ modified five-level scales (e.g. unsatisfactory to outstanding), whereas Canada applies discrete levels (Level 0 = unable to Level 4 = exceeded). Likewise, UNDP (2024) employs varying ranges across programmes (e.g. >80% = 'very high' in some models; >90% in others). Our cut-offs (<50% = very low, 50–59% = low, 60–74% = medium, 75–89% = high, >90% = very high) are adopted from BoFED (2021), the official regional planning authority of BGRS. This follows international best practice, whereby executives and line managers are responsible for developing performance criteria (Ketelaar, Manning and Turkisch, 2007, p. 58). Likewise,

our categories are derived from locally prepared guidelines for BGRS development planning and are contextually appropriate.

Independent Variables

- Skilled labour (SL): Operationalised as having the necessary skills to function effectively (OECD, 2021), measured on a percentage scale; coded as high if $\geq 60\%$.
- Funds allocation (FA): Operationalised as effective allocation of funds, measured on a percentage scale; coded as high if $\geq 60\%$.
- Stakeholder participation (SP): Defined as participation of communities, NGOs, and the private sector, measured on a percentage scale; coded as high if $\geq 60\%$.
- Infrastructure (IF): Defined in terms of communication (internet and phone access) and quality of roads, measured on a percentage scale; coded as high if $\geq 60\%$.
- Political capacity/stability (P): Conceptually defined inversely in terms of the incidence of conflict, frequent administrative changes, corruption, lack of accountability, and institutional inefficiency (composite score), expressed as a percentage scale; coded as high (stability/capacity) if $\geq 60\%$.
- Innovative capacity (INC): Contextually defined (Svetikas, 2014) by the presence of local firms, creation of organisations, and the nature of inter-organisational relationships, expressed as a percentage scale; coded as high if $\geq 60\%$.
- Physical factors (PF): Defined by settlement patterns, climate, and topography (composite score), expressed as a percentage scale; coded as high (favourability) if $\geq 60\%$. This standardised measure ensures specificity, measurability, and contextual relevance for the Benishangul-Gumuz region.

The 60% threshold was chosen based on the legislative benchmark in BGRS's operational policy (BoFED, 2021). In addition, empirical analysis of our data showed that 60% functions as a cut-off point, below which units experienced significantly higher failure rates, consistent with industry-specific standards (Karevold, 2021). The rationale for this cut-off is that using locally grounded standards enhances validity by accounting for contextual differences in local conditions (Nuraeni et al., 2021).

Data Analysis

Initially, a five-level ordinal scale – very low ($<50\%$), low (50–59%), medium (60–74%), high (75–89%), and very high ($\geq 90\%$) – was used during data collection. For analytical purposes, these categories were dichotomised into a binary outcome (success/failure) using a 60% threshold ($\geq 60\%$ = success; $<60\%$ = failure). Principal component analysis (PCA) was used to preserve the underlying structure of the scale during the binary conversion. This approach enabled logistic regression modelling, which is suitable for examining regional development planning (Boateng, 2019; Sani, Soon and Cheah, 2022; Yohannes, Matebu and Asrat, 2023), as presented in Equation 2.

Separate binary logistic regressions were conducted for each planning component (situational analysis, formulation, monitoring and evaluation, and reporting) to identify phase-specific determinants. This approach was grounded in pragmatic planning theory (Beauregard, 2020; Stefanović, Josimović and Hristić, 2018), which treats these components as functionally distinct phases with unique patterns of failure. This distinction is further supported empirically by the differential effects of the determinants (Results, Table 2). The overall model of planning performance is presented in Equation 2:

$$\frac{\ln[\text{prob}(\text{RDP})]}{1-\text{prob}(\text{RDP})} = b_0 + b_1\text{SL} + b_2\text{FA} + b_3\text{SP} + b_4\text{IF} + b_5\text{PI} + b_6\text{INC} + b_7\text{P}(2) \quad (2)$$

where:

RDP = success of regional development planning

SL = skilled labour

FA = funds allocation

SP = stakeholder participation

IF = infrastructure

PI = political instability

INC = innovative capacity

P = physical factors

These variables are directly related to the guiding pillars of pragmatic planning theory: stakeholder engagement (communicative rationality), situational analysis (rational–technical appropriateness), and infrastructure and monitoring and evaluation systems (adaptive capability). Their operationalisation enables us to statistically test the applicability of pragmatic planning theory in the region.

We used thematic analysis for the qualitative data by transcribing the interviews and organising the findings into four themes: regional situation analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and reporting system. These themes were integrated with the quantitative results.

Ethical Issues

We obtained informed consent from all participants regarding confidentiality and privacy. All participants were informed about the objectives of the research, potential conflicts of interest, and the intended use of the findings in a manner that protects their personal information.

Results and Discussion

Respondents' Profile

The results shown in Table 1 reveal that 283 respondents were males (77.5%) and 82 were females (22.5%). The majority held a bachelor's degree (78.9%), followed by a master's degree (13.2%) and a diploma (7.9%). In terms of work experience, 6.3% had less than five years, 36.2% had five to ten years, 28.2% had 11 to 15 years, and another 28.2% had over 15 years. Regarding salary, 53.4% earned below a monthly salary of 7,184 Birr, while 42.2% earned above the mean. Out of 395 total respondents, 365 completed the survey, resulting in a response rate of 92.4%.

Table 1. Characteristics of respondents

Variables	Respondents	
	Frequency	Percent
Sex		
Male	283	77.5
Female	82	22.5
Educational level		
Diploma	29	7.9
Bachelor's degree	288	78.9
Master's degree	48	13.2
Work experience		
Below 5 years	23	6.3
5–10 years	132	36.2
11–15 years	103	28.2
Above 15 years	103	28.2
No response	4	1.1
Salary (below/above mean = 7,184 Birr)		
Below mean	195	53.4
Above mean	154	42.2
No response	16	4.4

Source: Own elaboration.

Regional Plan Preparation Performance

Plan Preparation

The overall assessment of regional development planning was profoundly negative, with **78.1% of civil servants rating it as unsatisfactory**. A closer examination of the components reveals a systemic failure: **the foundational stage of situational analysis was considered unsuccessful by over 80% of respondents**. The subsequent stages of plan formulation (77.3%) and reporting (72.9%) were also judged to be failing by a large majority. Although slightly better, the monitoring and evaluation component was still rated as unsuccessful by more than half of the respondents (54.8%).

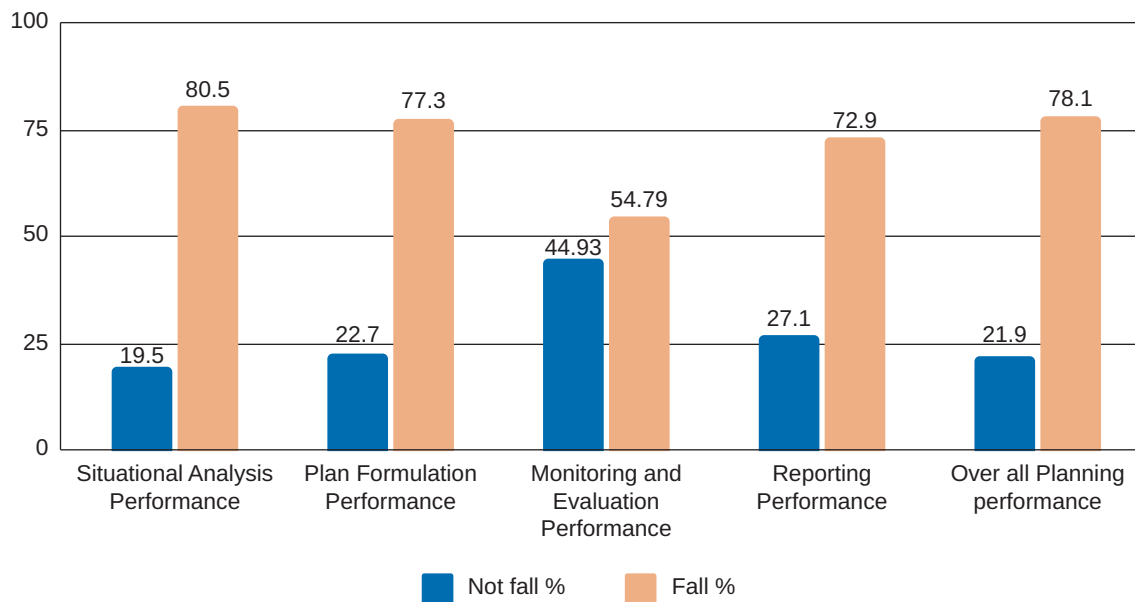

Fig. 2. Regional development planning performance (%)

Source: Field survey data.

Determinants of Regional Development Planning

We ran a binary logistic regression model to examine the determinants of overall performance in development planning. The model yields a statistically significant likelihood-ratio chi-square test ($\chi^2(7) = 67.41, p < .001$). The analysis included 365 observations, with a pseudo- R^2 of 0.166, indicating that the predictor variables explain 16.6% of the variation in regional development planning performance. The log-likelihood value of -169.04 further supports the model's robustness. Significant predictors ($p < .05$) are marked with asterisks (* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$) in Table 2.

As Table 2 shows, the odds of regional development plan failure due to infrastructure inaccessibility are 4.36 times higher (odds ratio = 4.36; 95% CI: 1.39–13.68). The odds of failure associated with inadequate finance allocation are 6.85 times higher (odds ratio = 6.85; 95% CI: 2.87–16.36). Furthermore, the odds of failure due to lack of stakeholder participation are 8.76 times higher (odds ratio = 8.76; 95% CI: 2.78–27.56). Similarly, the odds of failure attributed to political instability are 2.61 times higher (odds ratio = 2.61; 95% CI: 1.01–6.71). The likelihood of failure due to low innovative capacity is 6.28 times higher (odds ratio = 6.28; 95% CI: 2.35–16.73).

To determine which components of development planning – regional situational analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and reporting systems – are most affected by the determinant factors, we conducted separate logistic regression analyses for each dependent variable (Table 3).

Table 2. Determinants of regional development planning in BGRS, Northwestern Ethiopia, 2024.

Determinant variables	Odds ratio	p-value	95% CI	
Lack of skilled labour	0.919	0.807	0.466	1.811
Inaccessibility of infrastructure	4.366	*	1.390	13.680
Insufficient finance	6.848	***	2.867	16.361
Lack of stakeholder participation	8.760	***	2.785	27.560
Political instability	2.610	*	1.015	6.715
Limited innovative capacity	6.278	***	2.355	16.728
Physical factors	0.800	0.531	0.397	1.601

Note: High = failure event (coded 1).

Source: Field survey data.

Table 3. Determinants of situational analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and reporting systems

Determinants of regional situational analysis	Odds ratio	p-value	95% CI	
Lack of skilled labour	1.51	0.237	0.761	3.014
Inaccessibility of infrastructure	11.905	**	2.769	51.190
Insufficient finance	8.045	***	3.111	20.801
Lack of stakeholder participation	7.740	***	2.657	22.548
Political instability	1.994	0.152	0.775	5.133
Limited innovative capacity	7.439	***	2.527	21.901
Physical factors	0.685	0.297	0.336	1.396
Determinants of plan formulating	Odds ratio	p-value	95% CI	
Lack of skilled labour	1.288	0.319	0.783	2.115
Inaccessibility of infrastructure	1.529	0.202	0.796	2.935
Insufficient finance	3.085	***	1.696	5.614
Lack of stakeholder participation	2.230	*	1.215	4.090
Political instability	2.419	**	1.282	4.563
Limited innovative capacity	2.132	*	1.161	3.915
Physical factors	0.6079	0.083	0.346	1.067
Determinants of monitoring and evaluation	Odds ratio	p-value	95% CI	
Lack of skilled labour	1.068	0.845	0.554	2.058
Inaccessibility of infrastructure	6.471	**	2.047	20.453
Insufficient finance	6.888	***	2.900	16.356
Lack of stakeholder participation	7.550	***	2.701	21.103
Political instability	2.168	0.088	0.892	5.268
Limited innovative capacity	9.305	***	3.366	25.721
Physical factors	0.6386	0.197	0.323	1.261
Determinants of the reporting system	Odds ratio	p-value	95% CI	
Lack of skilled labour	1.335	0.324	0.752	2.368
Inaccessibility of infrastructure	2.340	*	1.010	5.417
Insufficient finance	3.899	***	1.938	7.845
Lack of stakeholder participation	4.907	***	2.092	11.501
Political instability	2.189	**	1.003	4.778
Limited innovative capacity	3.558	**	1.626	7.784
Physical factors	0.871	0.669	0.464	1.638

Source: Field survey data.

Regional Situational Analysis

Table 3 indicates that weaknesses in conducting regional situational analysis are associated with inaccessibility of infrastructure, insufficient financial allocation, lack of stakeholder participation, and limited innovative capacity. The odds of failure in regional situational analysis due to infrastructure inaccessibility are 11.91 times (odds ratio = 11.91; 95% CI: 2.77–51.19). The odds of failure resulting from insufficient finance allocation are 8.05 times higher (odds ratio = 8.05; 95% CI: 3.11–20.80). Moreover, the odds of failure due to insufficient stakeholder involvement are 7.74 times higher (odds ratio = 7.74; 95% CI: 2.66–22.55). Additionally, the odds of failure associated with limited innovative capacity are 7.44 times higher (odds ratio = 7.44; 95% CI: 2.53–21.90).

The qualitative results strongly support this, indicating a deep-seated lack of meaningful situational analysis. Key informants repeatedly stated that no formal strengths, weaknesses, opportunities, and threats (SWOT) analysis is conducted. Where analysis does occur, it is limited to desk-based assessments carried out by committees, which are not grounded in local realities and remain largely on paper. As one interviewee noted: 'There is no situational analysis... It could be done at the regional level sectors by committees that do not consider grassroots level reality or the engagement of the concerned stakeholders' (Interviewee F). This illustrates how the lack of stakeholder engagement (OR = 7.74) undermines the first rational-technical pillar of pragmatic planning.

A consistent finding from the interviews is that almost all key informants reported a lack of tangible regional situational analysis in the preparation of regional development plans. A SWOT analysis was not conducted in a systematic or research-based manner. While some interviewees acknowledged that planning committees had carried out situational analysis, past SWOT exercises often remained on paper.

There is no situational analysis on the ground while preparing the regional development plans; it could be done at the regional level by committees without considering grassroots realities or the engagement of the concerned stakeholders. (Interviewee F)

Plan Formulation

As Table 3 shows, the factors associated with weaknesses in plan formulation include insufficient financial allocation (odds ratio = 3.09; 95% CI: 1.70–5.61), lack of stakeholder participation (odds ratio = 2.23; 95% CI: 1.22–4.09), political instability (odds ratio = 2.42; 95% CI: 1.28–4.56), and limited innovative capacity (odds ratio = 2.13; 95% CI: 1.16–3.92).

Interviews with key informants revealed that regional development planning follows a top-down approach, where plans are initiated by the federal government and adopted at lower levels of governance without meaningful grassroots input. Most respondents indicated that these plans are federal initiatives that overlook local needs and realities. As one interviewee noted: 'The plans come directly from the government without being incorporated into the regional development plan from the grassroots level' (Interviewee J).

The interviews indicate minimal stakeholder involvement in the planning process. Many interviewees stated that community members are rarely consulted, resulting in plans that are disconnected from local needs. As one interviewee noted: 'There is no active stakeholder participation in the preparation of the plans... they are based on their perceptions' (Interviewee K).

Notably, such a top-down, non-participatory process is nearly universal across all administrative levels. As a regional bureau expert stated, 'The planning process, particularly the reporting part, is assumed to be the responsibility of planning professionals, with leaders showing no interest' (Interviewee B), while a woreda participant remarked that such consultations are merely 'formalities'. This systemic exclusion at the formulation stage contributes to its vulnerability (OR = 2.23; Table 3) and represents a significant failure of the communicative rationality component.

The interviews reaffirm the top-down approach, with plans derived from federal initiatives and cascaded down without input from the grassroots level. As Interviewee J stated: 'The plan comes directly from the government (top-down approach). No new ideas are incorporated into the regional development plan from the grassroots level.' This confirms that the absence of stakeholder participation is not only a statistical predictor but also a lived reality, reflecting a failure of communicative rationality in planning.

All key informants noted the absence of a clear development theory or model guiding regional development planning. Interviewee E expressed this concern as follows: 'Even though the region has significant primary economic resources such as agriculture, minerals, and forests, there is a lack of guiding theory or principles that link these resources to industry.'

Monitoring and Evaluation

Weaknesses in the monitoring and evaluation component of regional development planning are associated with infrastructural inaccessibility (odds ratio = 6.47; 95% CI: 2.05–20.45), insufficient finance allocation (odds ratio = 6.89; 95% CI: 2.90–16.36), lack of stakeholder participation (odds ratio = 7.55; 95% CI: 2.70–21.10), and limited innovative capacity (odds ratio = 9.31; 95% CI: 3.37–25.72) (Table 3).

The KII revealed weak monitoring and evaluation at various levels of governance, characterised by a lack of follow-up, limited continuous support, and a weak culture of evaluation, resulting in superficial assessment. Inadequate and infrequent follow-up and support discouraged honest feedback from experts. As Interviewee H expressed: 'Formerly, I used to read the development plans, but now I ignore them because I perceive every activity as nominal and for show.'

One interviewee illustrated the issue of weak follow-up and inadequate feedback by referring to a specific case involving a contractor for project X, who was responsible for implementation on behalf of both the government and the contractor: 'The project was reported as completed, but it did not exist on the ground due to the absence of continuous follow-up' (Interviewee F).

The qualitative findings shed light on these statistical correlations by indicating that poor monitoring and evaluation result from a lack of continuous follow-up and a weak culture of evaluation. This has led to a lack of genuine participation, with one interviewee stating, 'Initially, I used to read the development plans, but now I ignore them because I feel that every activity is performed nominally and for show' (Interviewee H). More seriously, weak monitoring and evaluation may contribute to opportunities for corruption, as illustrated by a case in which a project was 'reported as completed but did not exist on the ground... due to the absence of continuous follow-up' (Interviewee F).

This disengagement reflects a broader issue: the monitoring and evaluation process is perceived as a nominal, ceremonial procedure rather than a meaningful instrument for learning and adaptation. The organisational culture, together with concerns about accurate reporting, fundamentally constrains adaptive management processes. The qualitative evidence suggests that a fear- and compliance-driven reporting environment helps explain how infrastructural and financial translate into weak monitoring and evaluation implementation, consistent with the quantitative findings (OR = 6.47; 6.89).

Reporting System

A weak reporting system is associated with inaccessibility of infrastructure (odds ratio = 2.34; 95% CI: 1.01–5.42), insufficient financial allocation (odds ratio = 3.90; 95% CI: 1.94–7.85), lack of stakeholder participation (odds ratio = 4.91; 95% CI: 2.09–11.50), political instability in the region (odds ratio = 2.19; 95% CI: 1.00–4.78), and limited innovative capacity (odds ratio = 3.56; 95% CI: 1.63–7.78) (Table 3).

The interviews revealed inconsistent practices, political interference, and a lack of accountability in the reporting system. Most respondents reported substantial differences in reporting formats across sectors, which created confusion. One interviewee explained (Interviewee D): 'The reporting system is not uniform; forms change every year.' Reports at kebele and woreda levels are often manipulated for political interests, leading to inflated results. The absence of verification mechanisms allows unreliable reports to be accepted. As one interviewee noted: 'The existing reports are more about promotion than actual reporting; we are in an era of photo exhibition rather than actual reporting, presenting only exaggerated or selectively positive results' (Interviewee D).

This theme of reporting in exchange for political advancement is closely linked to broader systemic problems, including frequent staff turnover and patronage-based recruitment driven by 'nepotism and bribery' rather than merit. These factors contribute to the erosion of institutional knowledge

and capacity, and create strong incentives for the manipulation of information. Overall, these observations illustrate how political instability operates in practice, leading to the weakening and gradual breakdown of institutional capability.

The interviews indicate that reporting issues arise from inconsistencies and political influence. The absence of verification systems enables the use of unreliable reports. As Interviewee D stated: 'The existing reports from bottom to top are false reports... Whether the plans are implemented or not, smart reports that are exaggerated or only positive aspects are selectively reported.' This statement highlights the effects of political instability (odds ratio = 2.19), which can turn the reporting system into a tool for political promotion.

The interviews reveal challenges in development planning, preparation, and reporting across multiple levels of governance. All interviewees highlighted a lack of involvement of key stakeholders in the planning process, with the prevailing view that it is primarily the responsibility of planning experts. This has contributed to the fabrication of reports by experts due to pressure placed on them. As Interviewee B stated: 'Planning and reporting are considered the duty of planning experts, with leaders paying little attention and focusing on day-to-day activities. This pressure forces planning experts to produce manipulated reports.'

While regression results do not show a statistically significant relationship between manpower and the variables of situational analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and reporting systems, the key informant interviews reveal important gaps. This apparent contradiction, according to the interviews, stems from the perception that planning is the sole responsibility of experts, with limited attention from leaders. As Interviewee B stated: 'Every burden regarding planning and reporting is left on the shoulders of planning experts... This forces planning experts to produce manipulated reports.'

The interviews further highlight a high turnover rate of political appointees, while expert selection is often affected by nepotism and bribery. This suggests that although manpower is not statistically significant in the regression model, its utilisation, support, and integrity are highly problematic in practice. Most interviewees also pointed to a limited understanding of development planning among political leaders, resulting in weak feedback mechanisms and low engagement with development plans, which reduces effectiveness. Additionally, frequent changes in senior bureau leadership disrupt institutional continuity, making it difficult for new leaders to become familiar with planning and reporting procedures.

Discussion

The findings indicate that regional development planning in BGRS is at risk, with 78.1% of responses rating it as unsatisfactory. Key components – such as situational analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and the reporting system – are all underperforming (Fig. 2). This supports the assertion that many regional planning challenges in developing countries remain unsolved (UNCRD, 2013; JICA, 2017). Similar findings have been reported in southern Africa and Iran, where regional planning systems are weak (Chirisa, Otero and Gambe, 2024; Shakoori, 2016). In India, 55% of respondents rated district-level development plans as inadequate (Jayamani, 2024). In Poland, the regional planning system is characterised by diagnostic errors (OECD, 2021). Compared with these contexts, BGRS shows even more pronounced gaps in basic planning components that require urgent attention.

Low performance across the components of the development processes is evident, as 80% of respondents indicated that no situational analysis was conducted before the formulation of development plans, meaning that internal strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats, were not identified. This contrasts with Beauregard's (2020) emphasis on data-driven situational analysis as the foundation of effective planning. A comprehensive, data-driven situational analysis is essential for assessing factors that may affect the success of development planning (Beauregard, 2020; Svetikas, 2014). This finding is consistent with evidence from Poland, where regional development planning suffers from weak data (OECD, 2021) due to inadequate regional analysis.

Yet another key concern is the top-down approach, which limits stakeholder involvement. The regional development plan is prepared hierarchically, from the federal government level down to the district level. This contradicts the participatory planning principles highlighted by Stefanović, Josimović and Hristić (2018) and the pragmatic, integrative approaches suggested by Guyadeen and Seasons (2016b). Chimhowu, Hulme and Munro (2019) note that plans produced in this way often lack an evidence-based foundation and clear monitoring mechanisms, which is consistent with pragmatic planning theory's view that no single approach can adequately address the complexity of planning (Etzioni, 1967). A study in Ethiopia has also identified a lack of clarity in the adopted planning approaches and strategies (Ybabe, 2019). International experience suggests that multilevel governance could address such discrepancies when funding instruments are effectively synchronised (Buonaiuto, 2023).

Monitoring and evaluation mechanisms are crucial for reviewing regional development planning, as they provide essential information for decision-making and performance improvement (UNDP, 2009). However, these mechanisms are insufficient in BGRS. As Guyadeen and Seasons (2016a) found in their evaluation framework study, the lack of ex-post appraisal is a common weakness in planning systems in developing countries. Qualitative results indicate a lack of active follow-up, support, and thorough evaluation processes, consistent with findings from the OECD (2021). This also contradicts the UNDP (2009) view that monitoring should be a continuous process with regular feedback loops. Ineffective evaluation systems limit the ability to identify weaknesses (Amalia, 2019). This pattern is also commonly observed in many African countries (UNECA, 2016).

Lastly, the performance of the reporting system was rated very low, with 72.9% of respondents describing it as unproductive. Most participants noted that reports are often inaccurate or inflated due to political influence and a lack of accountability. This is in line with Gursoy and Edelman (2017) in Turkey and Krumolz and Hexter (2018), who highlight issues of political intervention in planning systems in low-income countries. Karevold (2021) further supports this, finding that low-performing institutions (around 60% success) are more likely to exaggerate reports than higher-performing ones (around 85% success), with higher rates of dishonesty among lower achievers.

The weaknesses in regional planning in BGRS may risk stagnating economic growth and increasing poverty, potentially leading to social discontent and migration. As inferred by Glasson and Marshall (2007), such planning failures can trap regions in cycles of underdevelopment. This may also hinder the region's ability to attract investment, reinforcing this cycle of underdevelopment.

The findings indicate systemic problems in regional development planning in BGRS, marked by low performance across key components: situational analysis, plan formulation, monitoring and evaluation, and the reporting system. The absence of comprehensive situational analyses limits the identification of internal and external constraints, leading to misaligned development strategies. Top-down planning restricts stakeholder engagement, while weak monitoring and evaluation mechanisms reduce the effectiveness of implementation. Additionally, a weak reporting system worsens issues of transparency and accountability. Collectively, these shortcomings could contribute to stagnating economic growth, rising poverty levels, and social unrest, thereby perpetuating a cycle of underdevelopment.

Determinant Factors

Inaccessibility of infrastructure and inadequate financial allocation increase the likelihood of failure in regional development planning by 4.40 and 6.85 times, respectively (Table 2). The absence of stakeholder participation increases the likelihood of failure by 8.76 times. Political instability and low innovative capacity are also contributing factors to planning failure.

The interview findings further indicate a lack of stakeholder participation, which causes a gap between development plans and local needs. They also highlight unreliable reporting, limited understanding of development planning among political leaders, high turnover among bureau heads, and nepotistic appointment of experts as additional factors affecting planning performance.

Prolonged conflict in the region has significantly challenged the formulation of development plans. Financial constraints support Singh et al. (2021), who argue that resource availability and utilisation are essential for regional development planning. Similar challenges have been reported

in Southern African Countries (Chirisa, Odera and Gambe, 2024) and Niger (Baadom, Amakiri-Whyte and Aselemi, 2016). Targeted financing can strengthen local governance when properly aligned (World Bank, 2025). However, even stable regions face infrastructure and workforce challenges (OECD, 2025). Inaccessibility of infrastructure, particularly transport and communication networks, adversely affects development planning (Rosik and Wójcik, 2023). Moreover, low stakeholder participation is a significant determinant of planning failure, as evidenced in Ghana and Nigeria (Eja and Ramegowda, 2020; Vordzorgbe and Caiquo, 2001), as well as in national-level planning in Ethiopia (Wazza, 2022). This supports Stefanović, Josimović and Hristić (2018), who emphasise that adequate public participation is essential.

Political instability challenges effective planning, as it limits decision-makers to elected officials (Laurian et al., 2010). A study in Turkey shows that political influence in development planning has led to disorder and reduced the authority of local governments (Gursoy and Edelman, 2017). In Ghana, regional development programmes have been terminated due to political instability (Akwei et al., 2020). Krumolz and Hexter (2018) further note that planning in developing countries is often weak due to the limited influence of planners and political interference. Research also shows that political stability is a fundamental determinant of regional development outcomes (Tiwari et al., 2025). These governance failures represent wicked problems that require an integrated response (Steinhall et al., 2023).

Limited innovative capacity highlights the need to foster innovation. The regional development plan fails to stimulate innovation due to the absence of clear policies promoting cooperation and networking among institutions. Policies that encourage collaboration and networks can enhance innovative firms (OECD, 2011). The formulation of plans also lacks integration with research and educational institutions, weakening innovative capacity, a pattern consistent with findings in Saudi Arabia (Almughairy, 2019). The innovation gap appears wider than in Saudi Arabia (Almughairy, 2019), where at least 34% of plans included university linkages. BGRS's minimal integration with academia aligns with Björn and Markus's (2015) 'peripheral region' condition, where weak innovation systems tend to reinforce dependency.

The interaction of these factors – financial resources, stakeholder participation, infrastructure, political stability, and innovation – highlights the need for a holistic approach to regional development planning.

Synthesising Pragmatic Planning Theory and Empirical Failures

The pillars of pragmatic planning theory reveal points of critical failure in the study context. The abandonment of rational-technical foundations is reflected in weak situational analysis (80.5% reported failure). Missing stakeholder engagement (OR = 8.76) indicates a communicative breakdown, while inadequate monitoring and evaluation (54.8% failure) reflects weaknesses in adaptive capacity. Qualitative evidence places these findings in context: local feedback is constrained by top-down decision-making (Interviewee J), and political interference undermines evidence-based monitoring and evaluation (Interviewee F).

Although the assumption of institutional capacity is challenged in the BGRS context, the findings confirm the relevance of pragmatic planning theory's emphasis on integrating rational, communicative, and adaptive pillars. Political instability (OR = 2.61) and infrastructure inaccessibility (OR = 4.37) constrain adaptive capacity, suggesting that the application of pragmatic planning theory in emerging regions must first address systemic constraints before its integrative framework can function efficiently. These results support Traill and Cumbers (2025), who argue that top-down policies often overlook local complexities in favour of powerful interests rather than community needs. A locally grounded, knowledge-based approach further supports our finding that stakeholder engagement (OR = 8.76) is a key determinant of success and therefore essential.

Conclusion and Policy Implications

While existing studies often rely on aggregate national data or focus on generic challenges, this study provides a novel, multidimensional analysis of regional development planning failure

by situating the investigation within the specific political, economic, and institutional context of the BGRS. Its main contribution lies in the methodological and theoretical synthesis adopted: it moves beyond the identification of constraints by operationalising and empirically testing the core pillars of pragmatic planning theory – rational analysis, communicative participation, and adaptive capacity – within a single, underexplored African region. By quantifying the odds of failure associated with determinants such as stakeholder participation (OR = 8.8) and political instability (OR = 2.6), and situating these results within qualitative evidence of top-down pressures and manipulated reporting practices, the study reveals the interconnected nature of these factors. The approach not only identifies what is going wrong but also explains how and why these variables interact to undermine the entire planning cycle.

The determinants influencing regional development planning in the BGRS have important implications. Insufficient financial resources indicate that a strong funding framework is essential for effective regional development planning. Low stakeholder participation highlights the need for more inclusive strategies. Urgent investment in infrastructure, particularly in transport and communication, is also necessary to support planning processes. Additionally, political dynamics can disrupt decision-making, while weak innovation capacity points to a gap in integrating research, educational institutions, and relevant sectors.

Moving beyond general planning prescriptions, our findings highlight context-specific actions, ranked in order of impact magnitude. First, participatory budgeting should be enforced at kebele and woreda levels to address the most significant failure factor: stakeholder participation (OR = 8.76). Second, a regional planning fund with conflict-weighted allocations should be established to reduce budgetary gaps (OR = 6.85) associated with monitoring and evaluation weaknesses (54.8%). Third, satellite-based monitoring and evaluation systems should be introduced in remote areas to address infrastructure constraints (OR = 4.37), given that inaccessibility increases the odds of monitoring and evaluation failure by 6.5 times. Fourth, a minimum three-year tenure for planning bureau heads, alongside independent report verification, should be introduced to reduce political interference (OR = 2.61), which contributes to distorted reporting.

Crucially, BGRS requires the sequential activation of pragmatic planning theory pillars: participation enables locally grounded analysis, which in turn supports adaptive monitoring and evaluation. This study therefore confirms the value of pragmatic planning theory as a diagnostic tool for understanding planning failures while refining its application. In emerging regions, effective implementation requires pre-emptive investment in contextual enablers such as depoliticised institutions and basic infrastructure.

Limitations of the Study

One of the main methodological limitations of this study is its initial reliance on civil servants' perspectives. Although this group was purposively sampled because they are directly involved in the planning and implementation of regional development processes, their perceptions may not be entirely objective. Their responses may be influenced by their position within the institutional hierarchy, departmental interests, or a tendency to attribute system failures to external factors. To minimise this limitation, the study employed data triangulation by cross-verifying findings from a large-scale survey with in-depth qualitative interviews. Furthermore, the consistency and breadth of reported systemic failures by officials directly involved in the process provide a degree of internal validation of the findings. However, further research is needed to include external stakeholders such as community representatives, private sector actors, and NGO managers in order to obtain a more comprehensive understanding of the planning system.

References

- Adams, N., & Harris, N. (2005). *Best practice guidelines for regional development strategies*. Cardiff University.
- Agmasie, T. (2022) *The effect of political instability on economic growth in Sub-Saharan African countries: a dynamic simultaneous equations modeling approach*. MSc thesis. Addis Ababa University.

- Adugna, F., & Debala, K. (2023). *Conflict and displacement in Ethiopia: the case of Benishangul-Gumuz Regional State and Konso Zone, Southern Nations, Nationalities and Peoples Region*. Research and Evidence Facility.
- African Development Bank Group (2022). *Ethiopia: accelerating reforms for inclusive growth and structural transformation: country diagnostic note*. Ethiopia Country Office.
- Aisen, A. and Veiga, F.J. (2011). *How does political instability affect economic growth?* (IMF Working Papers No. 11/12). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781455211906.001>
- Akwei, C., Damoah, I. S., & Amankwah-Amoah, J. (2020). The effects of politics on the implementation of government programs/projects: insights from a developing economy. *Politics and Policy*, 48(6), 1161–1201. <https://doi.org/10.1111/polp.12384>
- Al-ababneh, M. M. (2020). Linking ontology, epistemology, and research methodology. *Science & Philosophy*, 8(1), 75–91. <https://doi.org/10.23756/sp.v8i1.500>
- Almughairy, A. M. (2019). Rethinking regional development strategies in Saudi Arabia: planning processes, governance, and implementation. *Journal of Sustainable Development*, 12(3), 121–145. <https://doi.org/10.5539/jsd.v12n3p131>
- Amalia, T. (2019). Optimization of reporting regulations to measure regional development performance. *The First International Conference on Islamic Development Studies*. Bandar Lampung, Indonesia. <https://doi.org/10.4108/eai.10-9-2019.2289436>
- Asheim, B., Grillitsch, M., & Trippl, M. (2015). Regional innovation systems: past – presence – future. *Papers in Innovation Studies*, 2015/36, Lund University, CIRCLE – Centre for Innovation Research.
- Baadam, L. E., Amakiri-Whyte, B., & Aselemi, A. E. (2016). Regional concept and the assessment of the challenges of regional institutions in the Niger Delta of Nigeria. *International Journal of Advanced Studies in Ecology, Development and Sustainability*, 4(2), 13–23.
- Beauregard, R. A. (2020). *Advanced introduction to planning theory*. Edward Elgar.
- Boateng, P. A. (2019). Environmental characteristics: moderator of strategic planning process formality and performance. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 7(1), 22–33. <https://doi.org/10.20431/2349-0349.0701003>
- Bureau of Finance and Economic Development (2021). *Ten-year prosperity plan of Benishangul-Gumuz Region (2021–2030)*. Benishangul-Gumuz Regional State.
- Bureau of Finance and Economic Development (2022). *Benishangul Gumuz Regional State physical and socio-economic profile*. Benishangul-Gumuz Regional State.
- Chimhowu, A. O., Hulme, D., & Munro, L. T. (2019). The ‘new’ national development planning and global development goals: processes and partnerships. *World Development*, 120, 76–89. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.03.013>
- Chirisa, I., Odero, K., & Gambe, T. R. (2024). Regional planning: a failed or flawed project for Africa? Taking advantage of big data science on the horizon. *Regional Science Policy and Practice*, 16(12), 100151. <https://doi.org/10.1016/j.rsp.2024.100151>
- Damoah, I. S. C. A. (2015). Causes of government project failure in developing countries: focus on Ghana. *The British Academy of Management (BAM) Conference Proceedings*.
- Dawadi, S., Shrestha, S., & Giri, R. A. (2021). Mixed-methods research: a discussion on its types, challenges, and criticisms. *Journal of Practical Studies in Education*, 2(2), 25–36. <https://doi.org/10.46809/jpse.v2i2.20>
- EEA (2021). *Socioeconomic development in Afar Region, Ethiopia: achievements, gaps, and priorities*. Ethiopian Economics Association. Available at: <https://coilink.org/20.500.12592/k72b35> (Accessed: 14 May 2026).
- Eja, K. M., & Ramegowda, M. (2020). Government project failure in developing countries: a review with particular reference to Nigeria. *Global Journal of Social Sciences*, 19, 35–47. <https://doi.org/10.4314/gjss.v19i1.4>
- Etzioni, A. (1967). Mixed-scanning: a “third” approach to decision-making. *Public Administration Review*, 27(5), 385–392.
- Gebre-Egziabhere, T. (2018). Emerging regions in Ethiopia: are they catching up with the rest of Ethiopia? *Eastern Africa Social Science Research Review*, 34(1), 1–36. <https://doi.org/10.1353/eas.2018.0000>
- Gebre-Egziabhere, T. (2000). Regional development planning in Ethiopia: past experience, current initiatives and future prospects. *Eastern Africa Social Science Research Review*, 16, 65–94.
- Glasson, J., & Marshall, T. (2007). *An introduction to regional planning*. Routledge.
- Gursoy, N., & Edelman, D. J. (2017). Regional development planning in Istanbul: recent issues and challenges. *Current Urban Studies*, 5, 146–163. <https://doi.org/10.4236/cus.2017.52009>

- Guyadeen, D., & Seasons, M. (2016a). Evaluation theory and practice: comparing program evaluation and evaluation in planning. *Journal of Planning Education and Research*, 38(1). <https://doi.org/10.1177/0739456X16675930>
- Guyadeen, D., & Seasons, M. (2016b). Plan evaluation: challenges and directions for future research. *Planning Practice & Research*, 31(2), 215–228. <https://doi.org/10.1080/02697459.2015.1081335>
- Hoch, C. J. (2002). Evaluating plans pragmatically. *Planning Theory*, 1(1), 53–75. <https://doi.org/10.1177/147309520200100104>
- Japan International Cooperation Agency (2017). *Thematic guidelines on urban and regional development* (2nd ed.). Infrastructure and Peacebuilding Department.
- Jayamani, R. A. (2024). *Examination of the reasons for the failure to prepare district plans and implement them: learnings for policymaking*. National Institute of Rural Development and Panchayati Raj. https://nirdpr.org.in/nird_docs/rss/RRS%20150_DISTRICT%20PLANS.pdf
- Jon, I. (2020). Pragmatism and contemporary planning theory: going beyond a communicative approach. In J. Wills & R. W. Lake (Eds.), *The power of pragmatism* (pp. 228–243). Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526134950.00021>
- Karevold, K. I. (2021). Managers' beliefs about false performance reports: how high goals and low performance levels can be unethical warning signals. *Scandinavian Journal of Work and Organizational Psychology*, 6(1), 1–11.
- Ketelaar, A., Manning, N., & Turkisch, E. (2007). *Arrangements for senior civil servants: OECD and other country experiences* (OECD Working Papers on Public Governance, No. 5). OECD Publishing.
- Krumholz, N., & Hexter, K. W. (2018). *Advancing equity planning now*. Cornell University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv43vr3d>
- Laurian, L., Crawford, J., Day, M., Kouwenhoven, P., Mason, G., Ericksen, N., & Beattie, L. (2010). Evaluating the outcomes of plans: theory, practice, and methodology. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 37(4), 740–757. <https://doi.org/10.1068/b35051>
- Leta, S. (2017). Assessment of community participation on local development projects: the case of Oromia Regional State. *International Journal of Research in Social Sciences*, 7(10), 47–67.
- Muluk, M. R. K., Danar, O. R., & Kurniasih, L. R. (2019). Community participation and development planning in local government level: a study on the formulation of Batu City medium-term development plan. *Bisnis & Birokrasi Journal*, 26(3), Article 1. <https://doi.org/10.20476/jbb.v26i3.11145>
- National Planning Commission (2016). *Growth and transformation plan II (GTP II) (2015/16-2019/20)*, Vol. I. National Planning Commission, Federal Democratic Republic of Ethiopia.
- Nuraeni, N., Sidik, M., Nasri, R., & Yusuf, M. (2021). Measuring employee performance with the human resource scorecard approach, PT Matahari Department Store Ciputra Cibubur. *Journal of Economics, Management, Entrepreneur, and Business*, 1(2), 179–186.
- OECD (2011). *OECD Regional Outlook 2011. Building resilient regions for stronger economies*. OECD Publishing. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1787/9789264120983-en>
- OECD (2021). *Better governance, planning, and service in local self-government in Poland*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/550c3ff5-en>
- Planning and Development Commission (2021). *Ten years development plan: a pathway to prosperity 2021–2030*. Federal Democratic Republic of Ethiopia.
- Ragheb, A., & EL-Ashmawy, R.A. (2021). Regional development planning according to economic and natural resources. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 10(4), 101–109. <https://doi.org/10.35940/ijeat.D2368.0410421>
- Rosik, P., & Wójcik, J. (2023). Transport infrastructure and regional development: a survey of literature on wider economic and spatial impacts. *Sustainability*, 15(1), 548. <https://doi.org/10.3390/su15010548>
- Sani, H. B-K., Soon, J. J., & Cheah, Y. K. (2022). The role of the national economic empowerment and development strategy (NEEDS) educational policy in poverty reduction in Sokoto State, Nigeria. *Malaysian Management Journal*, 26, 187–214.
- Shakoori, A. (2016). Regionalism versus centralism: an analysis of the failure of regional planning in Iran. *Journal of Social and Economic Development*, 18, 202–220. <https://doi.org/10.1007/s40847-016-0030-y>
- Singh, R. B., Chatterjee, S., Mishra, M., & de Lucena, A. J. (2021). *Practices in regional science and sustainable regional development: experiences from the Global South*. Springer.
- Smith, W. (2024) 'Impact of political instability on social development', *International Journal of Humanity and Social Sciences*, 3(2), pp. 56–77. <https://doi.org/10.47941/ijhss.2080>

- Stefanović, N., Josimović, B. and Hristić, N.D. (2018) 'Models of implementation of spatial plans: theoretical approach and case studies for spatial plans for the special purpose area', in Y.B. Ergen (ed.), *An overview of urban and regional planning*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.78242>
- Steinhall, N., Mcpettit, R., Bond, J., Parks, M., Khan, M., Sharfarz, D., Cabrera, L., & Cabrera, D. (2023). Wicked Solutions for Wicked Problems: Misalignment in Public Policy. *Systems Thinking*, 4(1), 1–69. DOI: 10.54120/jost.000053
- Svetikas, K. Ž. (2014) *Strategic planning for regional development: an introductory text book*. Mykolas Romeris University.
- Tegenu, T. (2019). How regions can develop in Ethiopia: the need for a paradigm shift. *Ethiopian Business Review*, 80, 1–9.
- Tiwari, S., Tullah, M. B., Tripathi, S., Gaurav, M., & Abraham, G. (2025). Institutional Reform, Governance and Spatial Development: A Comparative Analysis of Developing Countries. *Journal of Applied Bioanalysis*, 11(2), 197–205. <https://doi.org/10.53555/jab.v11i2.200>
- Traill, H., & Cumbers, A. (2025). Beyond developmentalism in sustainability transitions: thinking with post-development in the global north. *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography*, 107(4), 371–388. <https://doi.org/10.1080/04353684.2025.2546790>
- UN-Habitat (2018). *International guidelines on urban and territorial planning (IG-UTP): handbook*. UN-Habitat.
- UNCRD (2013). *Integrated Regional Development Planning for Sustainable Development. Regional Development Dialogue*, 34(2).
- UNDP (2009). *Handbook on planning, monitoring, and evaluating for development results*. United Nations Development Programme.
- UNDP (2024). *Report 2023/2024: reimagining cooperation in a polarized world*. United Nations Development Programme.
- UNECA (2016). *Planning for Africa's development: Lessons, insights and messages from past and present experiences*. United Nations Economic Commission for Africa.
- World Bank (2025). *Improving Lives and Strengthening Resilience for 2.3 Million People in Southern Madagascar*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/06/18/improving-lives-and-strengthening-resilience-for-2-3-million-people-in-southern-madagascar>
- Vordzorgbe, S. D., & Caiquo, B. (2001). *Report on status review of national strategies for sustainable development in Ghana*. OECD/DAC Dialogues with Developing Countries on National Strategies for Sustainable Development.
- Wazza, M. T. (2022). *Ten years development plan of Ethiopia (2021–2030): A critical review*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13412.86407>
- Ybabe, M. (2019). Review of Ethiopia's growth and transformation plan (2010/11-2014/15) development theories origin and its strengths and limitations. *Ethiopian Journal of Business Management and Economics*, 1(2), 45–57.
- Yohannes, Z., Matebu, A., & Asrat, F. (2023). Binary logistic regression analysis on determinants of capacity utilization in medium and large manufacturing industries in Ethiopia. *Asian Development Policy Review*, 11(1), 1–11. <https://doi.org/10.55493/5008.v11i1.4713>

Ocena efektywności działań proekologicznych w powiatach województwa wielkopolskiego za pomocą metody Data Envelopment Analysis

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049
doi: 10.7366/15094995110304

Paulina Malaczewska

Uniwersytet Łódzki, Katedra Ekonometrii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, ul. Rewolucji 1905 r. 37/39, 90-214 Łódź, Polska; e-mail: paulina.malaczewska@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0003-4212-9550

Maciej Malaczewski

Uniwersytet Łódzki, Katedra Ekonometrii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, ul. Rewolucji 1905 r. 37/39, 90-214 Łódź, Polska; e-mail: maciej.malaczewski@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0001-7798-2581

Abstrakt

Powiaty prowadzą rozmaite działania nakierowane na poprawę jakości środowiska naturalnego oraz na zrównoważone gospodarowanie zasobami naturalnymi. Celem niniejszej pracy jest zbadanie efektywności tych działań wśród powiatów województwa wielkopolskiego, w kontekście „Programu ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego w latach 2016–2020”. Przy użyciu metody DEA dokonano analizy efektywności działań proekologicznych w poszczególnych powiatach województwa w 2015 r., czyli przed rozpoczęciem programu, oraz w 2020 r., czyli w ostatnim roku jego funkcjonowania. Utworzono ranking powiatów względem ich efektywności ekologicznej, przeanalizowano też zmianę pozycji poszczególnych powiatów w dwóch porównanych momentach czasowych, a także obliczono indeks Mälmqvista. Badanie wykazało, że efektywność poszczególnych powiatów na tle całej grupy wzrastała w badanym okresie, wskazano też powiaty o największym wzroście efektywności ekologicznej, a zmiany produktywności miały w przeważającym stopniu charakter endogeniczny i wynikały głównie z poprawy efektywności wykorzystania dostępnych zasobów, a nie wyłącznie z postępu technologicznego.

Słowa kluczowe

DEA, względna efektywność, powiaty województwa wielkopolskiego

Assessment of the Efficiency of Pro-ecological Activities in the Counties of the Wielkopolskie Voivodeship Using the DEA Method

Abstract

Counties (poviats) undertake a variety of activities aimed at improving environmental quality and ensuring the sustainable management of natural resources. The aim of this paper is to examine the efficiency of these activities among the counties of the Wielkopolskie Voivodeship within the framework of the “Environmental Protection Program for the Wielkopolskie Voivodeship for 2016–2020.” Using the DEA method, we analysed the efficiency of pro-environmental activities across individual counties in 2015, before the program’s implementation, and in 2020, in its final year. A ranking of counties in terms of their environmental efficiency was constructed, changes in their positions between the two analysed periods were examined, and the Malmquist index was also calculated. The study found that the relative efficiency of individual counties increased over the analysed period. It also identified the counties showed the greatest improvement in environmental efficiency, and demonstrated that changes in productivity were predominantly endogenous in nature, resulting mainly from improvements in the efficiency of resource utilisation rather than technological progress.

Keywords

DEA, relative efficiency, counties of the Wielkopolskie Voivodeship

Wprowadzenie

Województwo wielkopolskie podzielone jest na 35 powiatów, z których cztery są miastami na prawach powiatu. Powiaty, z różnym skutkiem i przy różnych podjętych nakładach, prowadzą działania nakierowane na realizację zadań proekologicznych zachęcających mieszkańców do racjonalnego, zrównoważonego gospodarowania zasobami środowiska oraz kształtujących w odpowiedni sposób jego jakość. Do działań tego typu zaliczyć można ograniczanie emisji gazów i pyłów z zakładów szczególnie uciążliwych, budowę kolejnych oczyszczalni ścieków, tworzenie nowych punktów selektywnego zbierania odpadów itp. Powstaje naturalne pytanie o efektywność tego typu działań oraz czy poniesione w ten sposób nakłady przekładają się na rzeczywiste zmiany.

W 2016 r. przyjęto „Program ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego na lata 2016–2020”. Obowiązek prawny cyklicznego powstawania tego typu dokumentów wynika z art. 17 Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2016 poz. 672 t.j.). Wojewódzkie programy ochrony środowiska sporządzane są przez organy wykonawcze województw, a następnie uchwalane przez sejmiki województw. Program dla województwa wielkopolskiego przygotowano z uwzględnieniem jego specyfiki środowiskowo-gospodarczej, bazując na założeniach zawartych w innych dokumentach prawnych (m.in. we wspomnianej wyżej ustawie). Kilkuetapowe prace nad projektem opracowania programu zakończyły się sformułowaniem planu zawierającego 12 celów szczegółowych. Wskazano również sposoby osiągnięcia tych celów oraz podmioty odpowiadające za ich realizację.

Różne analizy o charakterze ekonomicznym zaliczają województwo wielkopolskie do wyżej rozwiniętych regionów Polski (Bożek, Szewczyk, Jaworska, 2021). Pod względem stanu i jakości środowiska naturalnego województwo to zajmuje w rankingach województw w Polsce środkowe pozycje, np. pod względem udziału powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych, i plasuje się na początku drugiej dziesiątki (Urząd Statystyczny w Poznaniu, 2022). W całym województwie znajduje się 138 zakładów uznanych za szczególnie uciążliwe, a w 2020 r. łączna emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych była większa o 3,5% w stosunku do poprzedniego roku. Jednocześnie łączny pobór wody spadł o 1,2%, a ilość ścieków wymagających oczyszczenia – o 0,3%. Tymczasem województwo wielkopolskie pobiera aż o 59% wody na 1 km² więcej niż wynosi średnia krajowa (Urząd Statystyczny w Poznaniu, 2021). Z tej perspektywy trudno ocenić efekty działań proekologicznych w tym województwie jako jednoznacznie pozytywne bądź negatywne.

Realizacja celów zawartych w „Programie ochrony środowiska” wymaga poniesienia pewnych konkretnych nakładów: nie tylko finansowych, lecz także w zakresie przygotowania infrastruktury. Jednocześnie, poprzez monitorowanie wskazanych w programie efektów, zbadać można stopień wdrożenia wspomnianego programu. Analiza nakładów i rezultatów pozwoli na zbadanie efektywności poszczególnych powiatów województwa wielkopolskiego w kontekście całościowej realizacji programu.

Celem niniejszej pracy jest więc analiza efektywności działań proekologicznych podejmowanych w powiatach województwa wielkopolskiego w związku z omawianym programem oraz zmian rankingów powiatów pod tym kątem pomiędzy 2015 i 2020 r. Wybrane w ten sposób lata wyznaczają moment przed przyjęciem „Programu ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego na lata 2016–2020” oraz moment jego zakończenia. Dokonana zostanie ocena efektywności tych działań dla każdego z tych lat za pomocą modelu CCR (od nazwisk: Charnes, Cooper, Rhodes) w ramach metody DEA (*Data Envelopment Analysis*) oraz przedyskutowane będą zmiany efektywności w poszczególnych powiatach. Przez „efektywność działań proekologicznych” rozumiemy efektywność według metody DEA, wyznaczoną dzięki użyciu wybranych zmiennych-nakładów i zmiennych-efektów w momentach powiązanych z początkiem i końcem „Programu ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego”. Niniejsze badanie stanowi wkład do literatury poprzez zastosowanie metody DEA oraz indeksu Malmquista służącego ocenie efektywności ekologicznej na poziomie powiatów, co jest relatywnie rzadko analizowanym poziomem agregacji w badaniach nad efektywnością środowiskową. Dodatkowo, badanie umożliwia ocenę zmian efektywności w kontekście realizacji konkretnego programu polityki publicznej.

W drugiej części pracy zawarto przegląd literatury przedmiotu, a w kolejnej opisano pokrótce metodę DEA, model CCR oraz zaprezentowano szczegółowe dane wraz z omówieniem ich

pochodzenia i sposobu przygotowania do badania. Następnie przedstawiono uzyskane wyniki odnośnie do wartości wskaźników efektywności, które posłużyły do stworzenia rankingów powiatów. W dalszej kolejności przedyskutowano zmiany pozycji poszczególnych powiatów w rankingu pomiędzy 2015 a 2020 r. Całość rozważań kończy podsumowanie.

Przegląd literatury

W literaturze ekonomicznej funkcjonuje wiele badań skoncentrowanych na klasyfikacji województw bądź powiatów oraz na ocenie efektywności ich działań proekologicznych. Przykładowo, bardzo ciekawa analiza znajduje się w pracy Jadwigi Bożek i zespołu (2021), gdzie dokonano klasyfikacji województw w latach 2010 i 2019 pod względem poziomu rozwoju gospodarczego. W składzie zmiennych reprezentujących elementy rozwoju gospodarczego znalazły się także te o charakterze środowiskowym, takie jak np. udział mieszkańców mających dostęp do sieci kanalizacyjnej. Województwo wielkopolskie zajmuje w tym zestawieniu piątą pozycję, niezależnie od wybranego roku analizy.

Oliwia Horbaczewska (2020) dokonuje klasyfikacji powiatów w Polsce pod względem atrakcyjności turystycznej. W jej analizie duże znaczenie mają zmienne informujące o stanie środowiska, takie jak lesistość, udział obszarów prawnie chronionych, udział ludności korzystającej z oczyszczalni czy ścieki komunalne wymagające oczyszczenia. Zgodnie z badaniami autorki powiaty województwa wielkopolskiego w przeważającej liczbie zaliczają się do powiatów o niskiej i średniej atrakcyjności turystycznej. Horbaczewska analizuje sytuację w latach 2010 oraz 2018 i rozważa także zmianę w czasie klasyfikacji powiatów pod względem atrakcyjności turystycznej.

Podobną analizę, skoncentrowaną na ocenie poziomu zrównoważonego rozwoju powiatów w Polsce, przeprowadził Rafał Czyżycki (2018). Wybierając czynniki świadczące o zrównoważonym rozwoju, zaliczył do nich także np. lesistość, emisję dwutlenku węgla z zakładów szczególnie uciążliwych czy ilość zebranych zmieszanych odpadów komunalnych w ciągu roku na jednego mieszkańca. Badania dotyczyły lat 2006 i 2016; artykuł zawiera ponadto analizę zmian pozycji w rankingu poszczególnych powiatów w całej Polsce.

Do innych badań klasyfikujących powiaty pod względem zestawu rozmaitych czynników, w których zawarte są także zmienne środowiskowe, zaliczyć można m.in. prace Andrzeja Radwana i Łukasza Palucha (2011), Marcina Salamagi (2012), Edwarda Wiśniewskiego (2013), Pawła Dziekańskiego (2014), Iwony Bąk (2015), Moniki Jaworskiej i Moniki Ziolo (2015) oraz Tomasza Siudka i Katarzyny Drabarczyk (2017).

Liczne są również prace, w których wykorzystano metodę DEA do badania jednostek administracyjnych pod kątem efektywności ich działań o charakterze proekologicznym. Agata Mesjasz-Lech (2014) uszeregowała województwa pod względem efektywności inicjatyw w zakresie ochrony powietrza. Pośród czynników wybranych przez nią do analizy znaleźć można m.in. zmienne charakteryzujące stopień redukcji pyłów i wybranych gazów w urządzeniach oczyszczających oraz liczbę zakładów szczególnie uciążliwych w danych województwach. Nadmienić tu należy, że analiza, przy 16 rozważanych jednostkach, opiera się aż na siedmiu zmiennych.

Katarzyna Frodyma (2013) analizuje efektywność gospodarowania odpadami na poziomie województw. Przy wykorzystaniu łącznie pięciu zmiennych (jednej zmiennej typu nakład i czterech zmiennych typu efekt) analiza wykazała niską efektywność gospodarowania odpadami w województwie wielkopolskim – na poziomie wskaźnika efektywności 0,24 – co klasyfikowało to województwo na 14. miejscu. Jako wzorzec dla niego analiza wskazała województwo mazowieckie.

Wśród innych prac, w których rozważano efektywność województw lub powiatów za pomocą metody DEA, wymienić można m.in. artykuły Jerzego F. Bieńkowskiego, Janusza Jankowiaka, Małgorzaty Holki i Radosława Dąbrowicza (2014), Barbary Fury (2017) oraz Tomasza Żyłowskiego i Jerzego Kozyry (2020).

W niektórych badaniach podkreśla się fakt, że klasyczne modele DEA mogą być rozszerzane o tzw. *undesirable outputs*, czyli niepożądane rezultaty działalności gospodarczej, takie jak emisje zanieczyszczeń czy zużycie zasobów naturalnych. W tym kontekście szczególnie istotna jest praca P. Zhou, B. W. Ang i K. L. Poh (2008), w której przedstawiono różne podejścia do pomiaru efektywności środowiskowej, przy wykorzystaniu modeli DEA uwzględniających negatywne efekty

produkcji oraz różne założenia technologiczne dotyczące relacji między nakładami, efektami pożądanymi i niepożądanymi.

Malin Song i zespół (2012) dokonali syntetycznego przeglądu badań wykorzystujących DEA do oceny efektywności środowiskowej, wskazując na rosnące znaczenie tego podejścia w analizach dotyczących gospodarki energetycznej, polityki środowiskowej oraz zrównoważonego rozwoju. Autorzy podkreślają, że DEA jest szczególnie przydatna w badaniach porównawczych obejmujących kraje, regiony lub jednostki sektora publicznego, ponieważ pozwala na identyfikację jednostek efektywnych oraz określenie potencjalnych kierunków poprawy efektywności w przypadku jednostek nieefektywnych. W literaturze zwraca się również uwagę na możliwość analizy zmian efektywności w czasie poprzez wykorzystanie indeksów produktywności, takich jak indeks Mälmqvista, co pozwala badać dynamikę zmian technologicznych oraz efektywności środowiskowej w dłuższej perspektywie.

Badania empiryczne wykorzystujące metody DEA w kontekście środowiskowym obejmują ponadto analizy porównawcze państw i regionów. Przykładem jest praca Manuela Hermoso-Orzáeza, Miriam García-Alguacili, Julia Terradosa-Cepedy i Paula Brito (2019), w której zastosowano rozszerzoną metodę DEA do oceny efektywności środowiskowej krajów Unii Europejskiej. Wyniki tych badań wskazują na znaczne zróżnicowanie poziomu efektywności pomiędzy poszczególnymi jednostkami terytorialnymi oraz podkreślają znaczenie odpowiedniego doboru zmiennych opisujących zarówno działalność gospodarczą, jak i presję na środowisko. Podobne podejście metodologiczne stosowane jest w analizach regionalnych, gdzie jednostkami decyzyjnymi są regiony, województwa lub inne jednostki administracyjne. W tym kontekście, wykorzystanie metody DEA do oceny efektywności ekologicznej powiatów pozwala na identyfikację różnic w sposobie gospodarowania zasobami środowiska oraz na wskazanie jednostek stanowiących punkt odniesienia dla poprawy efektywności w pozostałych powiatach.

Metoda badawcza i dane

Metoda DEA służy do oceny efektywności działań grupy porównywalnych jednostek (Cooper, Seiford, Tone, 2006). Jej przeprowadzenie wymaga pozyskania danych dotyczących tzw. nakładów oraz efektów (w literaturze przedmiotu zwanych także rezultatami). Polega ona na wyznaczeniu efektywności relacji poniesionych nakładów do uzyskanych efektów, przy czym z reguły rozważa się więcej niż jeden nakład i więcej niż jeden efekt. Zatem za bardziej efektywną uznaje się jednostkę, która ma wyższy poziom efektów przy niższych nakładach niż jednostka „konkurencyjna”. Aby można było zastosować metodę DEA, muszą być spełnione następujące założenia (Charnes, Cooper, Rhodes, 1978):

1. Przynajmniej jeden nakład musi mieć dodatnią wartość.
2. Zbiór badanych obiektów powinien być jednorodny w sensie sposobu funkcjonowania.
3. Nakłady i efekty powinny być dla wszystkich badanych jednostek mierzone w jednolity sposób.
4. Nakłady powinny być logicznie powiązane z efektami.

Do najważniejszych cech DEA zalicza się (np. Nazarko, Komuda, Kuźmich, Szubzda, Urban, 2008):

1. Brak wymagań co do przyjęcia *a priori* wag dla poszczególnych zmiennych, które wyrażałyby ich istotność dla decydenta, dla każdego bowiem obiektu wyszukiwane są wagi, które maksymalizują jego efektywność.
2. Brak wymagania znajomości zależności funkcyjnej pomiędzy nakładami a efektami.
3. Fakt, że zmienne opisujące nakłady i efekty mogą być wyrażone w różnych jednostkach.
4. Nieuśrednianie wartości, lecz „wychwytywanie” wartości skrajnych.

Znanych jest wiele modeli z zakresu metodyki DEA. Na potrzeby niniejszego badania wybrano model CCR (zob. Charnes i in., 1978) w wersji dualnej, zorientowanej na nakłady¹. Przyjęcie modelu CCR wynikało z założenia stałych korzyści skali w analizowanej działalności proekologicznej powiatów. W badaniu zakłada się, że proporcjonalna zmiana nakładów przeznaczanych

¹ Miara efektywności w orientacji na produkty jest, w ramach modelu CCR, odwrotnością miary efektywności w orientacji na nakłady. Od strony czysto obliczeniowej nie ma więc specjalnego znaczenia, którą orientację się wybierze.

na działania proekologiczne może prowadzić do proporcjonalnej zmiany uzyskiwanych efektów środowiskowych. W tym sensie model CCR pozwala na ocenę całkowitej efektywności technicznej jednostek, obejmującej zarówno efektywność czysto techniczną, jak i efektywność skali, dostarczając w ten sposób informacji o ogólnej sprawności funkcjonowania analizowanych jednostek decyzyjnych (Charnes i in., 1978; Cooper i in., 2006). Mimo że analizowane powiaty różnią się wielkością populacji oraz strukturą gospodarczą, funkcjonują one w ramach tego samego krajowego systemu instytucjonalno-prawnego oraz realizują podobny zakres zadań publicznych wynikających z przepisów prawa. W związku z tym założenie stałych efektów skali można uznać za rozsądne przybliżenie technologii produkcji w analizowanym systemie. Zastosowanie modelu CCR w badaniach oceniających efektywność jednostek sektora publicznego oraz jednostek administracji terytorialnej jest również szeroko rozpowszechnione w literaturze przedmiotu (Cooper i in., 2007; Fried, Lovell, Schmidt, 2008).

Dane wykorzystane w badaniu zaczerpnięte zostały z Banku Danych Lokalnych (BDL) GUS², głównie z działu „Stan i ochrona środowiska”. Jedynym wyjątkiem są dane dotyczące instalacji odnawialnych źródeł energii, pochodzące ze strony Urzędu Regulacji Energetyki³. Poszukiwane były informacje dostępne w latach 2015⁴ oraz 2020, w podziale na powiaty, dla województwa wielkopolskiego.

Ostatecznie do analizy zakwalifikowano poniższe zmienne.

Jako nakłady:

- N1) wydatki powiatów w Dziale 900 – „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska”, przeliczone na jednego mieszkańca (zł/1 mieszkańca), w cenach stałych z 2020 r.;
- N2) przepustowość oczyszczalni, przeliczona na liczbę mieszkańców korzystających z oczyszczalni ($\text{m}^3/\text{dobę}/1$ mieszkańca);
- N3) instalacje odnawialnych źródeł energii w megawatach, przeliczonych na 10 tys. mieszkańców ($\text{MW}/10$ tys. mieszkańców);
- N4) punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych, przeliczone na powierzchnię 10 tys. kilometrów kwadratowych ($\text{szt.}/10$ tys. km^2).

Jako efekty:

- E1) udział zanieczyszczeń gazowych zatrzymanych lub zneutralizowanych w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń w ogóle zanieczyszczeń wytworzonych (w %);
- E2) liczba osób korzystających z oczyszczalni ścieków w ludności ogółem (w %);
- E3) odpady zebrane selektywnie ogółem ($\text{kg}/1$ mieszkańca).

Powyższy wybór wymaga uzasadnienia. Dobór zmiennych wykorzystanych w analizie DEA został oparty zarówno na przesłankach teoretycznych, jak i na dotychczasowej praktyce badawczej w zakresie oceny efektywności jednostek sektora publicznego oraz jednostek samorządu terytorialnego. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że w analizach efektywności środowiskowej lub szerzej – efektywności funkcjonowania jednostek administracyjnych – zmienne wejściowe najczęściej odzwierciedlają nakłady finansowe, zasoby lub skalę działalności jednostki, natomiast zmienne wyjściowe opisują rezultaty podejmowanych działań, w tym efekty środowiskowe lub poziom presji na środowisko naturalne (Cooper i in., 2007; Fried i in., 2008). Podejście takie jest stosowane w badaniach wykorzystujących metodę DEA do oceny efektywności jednostek sektora publicznego oraz jednostek administracji terytorialnej.

Podobną logikę doboru zmiennych można odnaleźć w licznych badaniach empirycznych dotyczących efektywności jednostek administracyjnych i regionalnych. Na przykład António Afonso i Sónia Fernandes (2008) analizowali efektywność portugalskich gmin, wykorzystując zmienne odzwierciedlające zarówno zasoby finansowe, jak i rezultaty działalności samorządów w różnych obszarach usług publicznych. Z kolei Andrew C. Worthington i Brian E. Dollery (2001) wskazują, że w analizach efektywności władz lokalnych zmienne powinny odzwierciedlać relację między dostępnymi zasobami a rezultatami działań publicznych, przy jednoczesnym uwzględnieniu specyfiki

² Zob. <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 17.06.2026).

³ Zob. <https://www.ure.gov.pl> (dostęp: 17.06.2026).

⁴ Ze względu na brak dostępności szczegółowych danych dla 2015 r. o instalacjach odnawialnych źródeł energii, punktach selektywnego zbierania odpadów oraz o odpadach zebranych selektywnie, wykorzystane zostały najbliższe dostępne dane, tj. z 2017 r.

poziomu lokalnego. W literaturze podkreśla się również konieczność dostosowania zestawu zmiennych do poziomu analizy terytorialnej oraz dostępności danych statystycznych, co ma szczególne znaczenie w przypadku badań prowadzonych na poziomie lokalnym.

W związku z tym, w niniejszym badaniu przyjęto zestaw zmiennych odzwierciedlających zarówno skalę funkcjonowania powiatów, jak i rezultaty działań związanych z ochroną środowiska. Takie podejście jest zgodne z praktyką stosowaną w analizach efektywności jednostek samorządu terytorialnego, w których traktuje się je jako podmioty przekształcające dostępne zasoby oraz instrumenty polityki publicznej w określone rezultaty społeczno-gospodarcze lub środowiskowe. Jednocześnie, ostateczny dobór zmiennych został uwarunkowany dostępnością porównywalnych danych statystycznych na poziomie powiatów, co stanowi typowe ograniczenie w badaniach empirycznych dotyczących efektywności jednostek samorządu terytorialnego.

Bank Danych Lokalnych to na tyle duża baza, że możliwe jest wskazanie kilkudziesięciu innych zmiennych, które mogłyby reprezentować nakłady lub efekty w niniejszym badaniu. Jednakże, w literaturze przedmiotu pojawia się sugestia, by w metodzie DEA ograniczyć liczbę zmiennych będących nakładami i efektami w stosunku do liczby badanych jednostek. Przy większej liczbie nakładów bądź efektów zwiększa się bowiem liczba obiektów efektywnych, co może prowadzić do swoistej degeneracji uzyskanych wyników, polegającej na uzyskaniu zbyt znaczącej frakcji jednostek w pełni efektywnych⁵. Jako regułę praktyczną sugeruje się, by łączna liczba jednostek branych pod uwagę w analizie przekraczała łączną liczbę nakładów i efektów dwu- lub nawet trzykrotnie (zob. np. Mesjasz-Lech, 2014). Dla 35 powiatów województwa wielkopolskiego oznacza to konieczność ograniczenia liczby nakładów i efektów łącznie najwyżej do 11. Część zmiennych pierwotnie wybranych do szerokiego badania efektywności działań ekologicznych powiatów musiała zostać więc z tego powodu pominięta.

Dodatkowo, część z sugerowanych wstępnie przez teorię i literaturę zmiennych miała braki w danych dla niektórych powiatów. Przykładowo, jako efekty można byłoby przyjąć zmienne informujące o stanie jakości wód lub powietrza w poszczególnych powiatach. Niestety, takie szczegółowe dane dla wszystkich powiatów województwa wielkopolskiego za lata 2015 i 2020 nie są dostępne.

Powstaje zatem pytanie, czy zmienną aproksymującą stan powietrza w danym powiecie nie powinna być np. emisja gazów w zakładach przemysłowych szczególnie uciążliwych. Województwo wielkopolskie jest jednak dość specyficzne pod tym względem. W 34 spośród 35 powiatów poziom emisji nie przekracza 6 tys. ton rocznie, a tylko w jednym z nich – powiecie miejskim miasta Konin – emisja wynosi ponad 108 tys. ton (2015 r.)⁶, czyli ponad 18 razy więcej. Ze względu zatem na tak nietypowe wartości, które wobec specyfiki badania nie mogłyby zostać pominięte, dużo lepszy, jako zmienna w badaniu, wydaje się udział zanieczyszczeń gazowych zatrzymanych w urządzeniach filtrujących.

Ostateczną, główną przesłanką wyboru takiego zestawu zmiennych, poza dostępnością danych, było ich zróżnicowanie tematyczne w obrębie zagadnienia stanu i ochrony środowiska. I tak, w grupie nakładów poszczególne zmienne reprezentują zarówno ogólną dbałość o ochronę środowiska (N1), jak i o jakość wód (N2), jakość powietrza (N3) oraz jakość gospodarowania odpadami (N4). Po stronie efektów można zauważyć podobne zróżnicowanie – efekty wyrażają dbałość o powietrze (E1), wodę (E2) oraz o racjonalne gospodarowanie odpadami (E3).

Dodatkowo, zwrócono uwagę na poziom zmienności wybranych zmiennych. Zgodnie z zaleceniami występującymi w literaturze dotyczącej wielowymiarowej analizy porównawczej, zmienne o bardzo małej zmienności nie mają wystarczającej zdolności różnicowania obiektów i powinny być eliminowane z dalszej analizy (Hellwig, 1968; Panek, 2009). W związku z tym uwzględniono jedynie zmienne o współczynniku zmienności (klasycznym i ćwiartkowym) przekraczającym 0,1. Przeprowadzono także analizę korelacji wybranych zmiennych w poszczególnych latach. Zaobserwowano tylko jedną wysoką korelację na poziomie 0,78 pomiędzy N1 i N4, jednak wydaje się ona nie mieć merytorycznego uzasadnienia (tzw. korelacja pozorna). Pomijając wspomniany

⁵ Z tego powodu, w niektórych analizach można znaleźć próby oszacowania efektywności przy wykorzystaniu jednego tylko nakładu oraz wszystkich efektów (np. Fura, 2017).

⁶ Zob. <https://bdl.stat.gov.pl> (dostęp: 17.06.2026).

przypadek, w ogólności można poczynić spostrzeżenie, że przeciętne współczynniki korelacji pomiędzy nakładami oraz efektami są wyższe pod względem wartości bezwzględnej niż korelacje „wewnętrzne” pomiędzy nakładami oraz pomiędzy efektami.

Tabela 1 zawiera szczegółowe statystyki opisowe poszczególnych zmiennych wykorzystanych w badaniu dla lat 2015 oraz 2020⁷. Z kolei tabela 2 przedstawia korelacje pomiędzy poszczególnymi zmiennymi dla lat (odpowiednio) 2015 i 2020.

Tabela 1. Statystyki opisowe zmiennych

	Rok	Min.	Maks.	Średnia	Odchylenie	Wsp. zmienności	Mediana	Kwartyl 1	Kwartyl 3	Odchylenie ćwiartkowe	Wsp. zmienności odchylenia ćwiartkowego
N1	2015	0,42	740,92	57,52	169,24	2,94	3,60	1,87	5,13	3,26	0,91
	2020	0,02	773,77	66,72	182,79	2,74	3,31	0,99	4,54	3,55	1,07
N2	2015	0,00	7,82	0,70	1,48	2,12	0,28	0,24	0,39	0,15	0,52
	2020	0,00	6,92	0,54	1,12	2,07	0,28	0,24	0,39	0,15	0,55
N3	2015	0,00	72,13	5,44	12,41	2,28	1,67	1,07	4,76	3,68	2,20
	2020	0,00	26,08	3,75	4,89	1,30	2,39	1,28	3,52	2,25	0,94
N4	2015	0,00	313,87	69,98	58,38	0,83	60,34	42,57	82,22	39,65	0,66
	2020	16,03	313,87	79,33	56,00	0,71	68,11	50,81	88,11	37,29	0,55
E1	2015	0,00	100,00	18,15	33,29	1,83	0,00	0,00	14,60	14,60	n.d.
	2020	0,00	100,00	12,62	28,06	2,22	0,00	0,00	5,60	5,60	n.d.
E2	2015	34,60	98,50	68,17	15,70	0,23	67,80	56,25	77,55	21,30	0,31
	2020	38,80	100,00	70,58	14,92	0,21	70,70	63,05	80,65	17,60	0,25
E3	2015	40,62	120,06	73,72	24,79	0,34	71,89	51,69	86,66	34,97	0,49
	2020	50,07	187,25	116,04	30,16	0,26	113,47	93,50	133,99	40,50	0,36

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 2. Macierze współczynników korelacji pomiędzy poszczególnymi zmiennymi

2015	N1	N2	N3	N4	E1	E2	E3
N1	1						
N2	-0,10837	1					
N3	-0,01511	0,50460	1				
N4	0,52143	0,02146	0,01558	1			
E1	0,25765	-0,07518	-0,05462	0,11288	1		
E2	0,56263	-0,45804	-0,16569	0,34026	0,06619	1	
E3	0,50807	0,17008	0,01400	0,19423	0,24015	0,25362	1
2020	N1	N2	N3	N4	E1	E2	E3
N1	1						
N2	-0,12693	1					
N3	-0,14617	0,10098	1				
N4	0,78212	0,00973	-0,04055	1			
E1	0,18447	0,00601	0,07587	0,17694	1		
E2	0,55683	-0,41745	0,00427	0,44174	0,16814	1	
E3	0,25256	0,0462	0,04644	0,35240	0,19946	0,17229	1

Źródło: obliczenia własne.

⁷ Szczegółowe dane wykorzystane w analizie dostępne są u autorów na życzenie. Ze względu na objętość niniejszej pracy nie zdecydowano się umieszczać ich w treści artykułu.

Wyniki

Jak wspomniano, do określenia wskaźników efektywności proekologicznej 35 powiatów województwa wielkopolskiego w latach 2015 oraz 2020 wykorzystano standardowy model CCR zorientowany na nakłady. Tabela 3 zawiera obliczone dla każdego powiatu wskaźniki efektywności dla poszczególnych lat⁸, informację o zajmowanej pozycji w rankingu w danym roku oraz o zmianie pozycji w rankingu w 2020 r. w stosunku do 2015 r.

Tabela 3. Wskaźniki efektywności oraz rankingi i ich zmiana dla poszczególnych powiatów

Powiat	2015		2020		Zmiana
	Wsk. efekt.	Pozycja	Wsk. efekt.	Pozycja	
Chodzieski	1,000	1	1,000	1	→ 0
Czarnkowsko-trzcianecki	0,638	21	1,000	1	↑ 20
Gnieźnieński	0,708	20	0,880	17	↑ 3
Gostyński	0,354	32	0,441	31	↑ 1
Grodziski	0,724	19	0,374	33	↓ 14
Jarociński	0,854	16	0,733	23	↓ 7
Kaliski	0,628	23	0,457	30	↓ 7
Kępiński	1,000	1	1,000	1	→ 0
Kolski	1,000	1	0,635	29	↓ 28
Koniński	0,305	33	0,179	35	↓ 2
Kościański	1,000	1	0,722	25	↓ 24
Krotoszyński	1,000	1	0,840	18	↓ 17
Leszczyński	0,196	35	0,643	27	↑ 8
Miejski Kalisz	1,000	1	1,000	1	→ 0
Miejski Konin	0,422	31	0,410	32	↓ 1
Miejski Leszno	1,000	1	1,000	1	→ 0
Miejski Poznań	0,602	24	1,000	1	↑ 23
Międzychodzki	0,594	25	0,795	19	↑ 6
Nowotomyski	0,941	14	0,641	28	↓ 14
Obornicki	1,000	1	1,000	1	→ 0
Ostrowski	0,514	29	0,782	20	↑ 9
Ostrzeszowski	0,765	18	1,000	1	↑ 17
Piński	1,000	1	1,000	1	→ 0
Pleszewski	0,501	30	1,000	1	↑ 29
Poznański	1,000	1	0,749	22	↓ 21
Rawicki	0,520	27	0,898	16	↑ 11
Słupecki	0,583	26	0,727	24	↑ 2
Szamotulski	1,000	1	1,000	1	→ 0
Średzki	0,811	17	1,000	1	↑ 16
Śremski	1,000	1	1,000	1	→ 0
Turecki	0,270	34	0,314	34	→ 0
Wągrowiecki	0,637	22	1,000	1	↑ 21
Wolsztyński	0,914	15	1,000	1	↑ 14
Wrzesiński	0,518	28	0,781	21	↑ 7
Złotowski	1,000	1	0,687	26	↓ 25

Źródło: obliczenia własne.

⁸ Analizę metodą DEA przeprowadzono przy użyciu procedur arkusza kalkulacyjnego Excel.

Powiaty, dla których wskaźnik efektywności jest równy jedności, traktowane są jako efektywne z perspektywy działań proekologicznych w danym roku. Stanowią one zatem elementy wzorców postępowania dla powiatów nieefektywnych, czyli tzw. benchmarków. W 2015 r. było takich powiatów 13, a w 2020 – 15. Powiaty te zajmują *ex aequo* pierwsze miejsce w rankingu.

Metoda DEA umożliwia uszeregowanie pozostałych powiatów nieefektywnych (o wskaźniku efektywności mniejszym od jedności), zgodnie z ich malejącym poziomem efektywności. Dzięki temu można stworzyć ranking efektywności powiatów pod kątem działań proekologicznych. Przy numeracji powiatów nieefektywnych przyjęto zasadę, że powiat o najwyższym wskaźniku efektywności spośród powiatów nieefektywnych zajmuje miejsce o numerze równym liczbie powiatów efektywnych plus jeden. Kolejne powiaty pod względem malejącego wskaźnika efektywności zajmują następne pozycje w rankingu.

Analizując zmiany w rankingu pomiędzy 2015 i 2020 r., warto zauważyć, że jedynie osiem powiatów utrzymało swoją pozycję w grupie tych wzorcowych, najefektywniejszych: chodzieski, kępiński, miejski Kalisz, miejski Leszno, obornicki, pilski, szamotulski oraz śremski. Pomiedzy 2015 a 2020 r. z grupy powiatów nieefektywnych do grupy efektywnych trafiło siedem jednostek. Spośród nich najwyższy wzrost wskaźnika efektywności zanotował powiat pleszewski – z poziomu 0,501 do 1 (pozycja 30. w 2015 r.). Stało się tak głównie dzięki dużemu wzrostowi ilości odpadów zebranych selektywnie przypadających w tym powiecie na jednego mieszkańca (wzrost z ok. 54 kg w 2017 r. do ok. 99,5 kg w 2020), przy utrzymaniu nakładów na zbliżonym do poprzedniego poziomie.

Do powiatów, które znajdowały się w grupie efektywnych w 2015 r., a w 2020 r. z niej wypadły, należą: kolski, kościański, krotoszyński, poznański i złotowski. W każdym z tych przypadków, przy wzroście poziomów prawie wszystkich nakładów po 5 latach, zanotowano zbyt mały wzrost efektów (na tle pozostałych powiatów), co przekłada się na obniżenie wskaźnika efektywności. Największy spadek zanotował powiat kolski – z miejsca pierwszego w 2015 r. do pozycji 29. w 2020 r. W jego przypadku zaobserwowano niewielką różnicę w poziomie nakładów pomiędzy latami 2015 i 2020, ale jednocześnie równie niewielki wzrost efektów, co, na tle zmian zachodzących u pozostałych jednostek, spowodowało obniżenie jego efektywności.

Łącznie, w obu rankingach najsłabiej wypadają powiaty koniński (pozycja 33. w rankingu dla 2015 r. i 35. dla 2020 r.), turecki (pozycja 34. w obu rankingach) oraz leszczyński (pozycja 35. w rankingu dla 2015 r. i 27. dla 2020 r.).

Powiat koniński charakteryzuje się przede wszystkim niewysokimi poziomami zmiennych wybranych jako efekty – BDL podaje zerowy udział zanieczyszczeń gazowych zatrzymanych oraz bardzo niski udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków (37% oraz 40,9% odpowiednio w latach 2015 i 2020) – przy relatywnie wysokim poziomie nakładów – powiat ów ma trzeci najwyższy poziom wydatków na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska ze wszystkich powiatów niebędących miastami na prawach powiatu. Może to wskazywać na strukturalne ograniczenia związane z dominacją przemysłu energochłonnego.

W powiecie tureckim jest podobnie – także odznacza się on relatywnie wysokimi wartościami zmiennych przyjętych jako nakłady, przy dość niewyróżniających się poziomach efektów (również zerowy poziom zanieczyszczeń zatrzymanych oraz jedynie około 50-procentowy udział ludności korzystającej z oczyszczalni).

Z kolei powiat leszczyński wyróżniał się w 2015 r. podobnymi charakterystykami co powiat turecki, lecz już w 2020 r., przy mniejszych nakładach (szczególnie przy niższych poniesionych wydatkach na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska) uzyskano wyższy poziom efektów (zwłaszcza ilość odpadów zbieranych selektywnie przypadających na jednego mieszkańca wzrosła z 48 kg w 2015 r. do 148 kg w 2020). Stąd zapewne jego niewielki, ale jednak awans w rankingu – z pozycji 35. w 2015 r. na miejsce 27. w 2020.

Średni wzrost wskaźnika efektywności pomiędzy analizowanymi okresami wyniósł 0,048, co oznacza przeciętną poprawę poziomu względnej efektywności powiatów. Należy zaznaczyć, że może być ona spowodowana zarówno ich własnymi, skutecznymi działaniami, jak i osłabieniem sprawności działania jednostek, które stanowiły dla nich wzorce postępowania.

Aby odpowiedzieć wyczerpująco na pytanie, jakie były główne czynniki powodujące zmianę pozycji powiatów pomiędzy rankingami, przeanalizowano również kierunki zmian wartości poszczególnych zmiennych dla wszystkich powiatów pomiędzy latami 2015 i 2020.

Pośród nakładów najwięcej pożądaných zmian (a zatem spadków wartości) zanotowano dla zmiennych „wydatki na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska przypadające na jednego mieszkańca” (N1) oraz „przepustowość oczyszczalni podzielona przez liczbę osób korzystających z oczyszczalni” (N2) – w każdym przypadku 20 na 35 powiatów charakteryzowało się spadkiem wartości przynajmniej jednej z tych zmiennych. Trzecia zmienna (N3) – „instalacje OZE w MW na 10 tys. mieszkańców” – przeważnie zwiększała swój poziom – było tak aż w 30 przypadkach. Ostatnia zmienna typu nakład (N4), czyli liczba punktów selektywnego zbioru odpadów na 1 km², w 19 przypadkach nie zmieniła w ogóle swojej wartości.

W przypadku zmiennych wybranych jako efekty, pożądane zmiany (czyli wzrosty wartości) zauważono przede wszystkim w odniesieniu do zmiennej „ilość odpadów zebranych selektywnie w kg na jednego mieszkańca” (E3) – przyrost tej zmiennej zanotowały aż 34 powiaty. W 26 przypadkach zwiększył się udział ludności korzystającej z oczyszczalni (E2), a zmienna „udział zanieczyszczeń zatrzymanych w ogóle zanieczyszczeń” (E1) najczęściej pozostała na tym samym poziomie – stało się tak w 20 przypadkach.

Analizując zmiany wartości poszczególnych zmiennych, dojść można zatem do wniosku, że poprawa pozycji w rankingu części powiatów mogła być spowodowana zmniejszeniem poziomu wydatków na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska oraz przepustowości oczyszczalni w przeliczeniu na jednego korzystającego z niej mieszkańca (ze strony nakładów), a także zwiększeniem poziomu odpadów zbieranych selektywnie (ze strony efektów). Ze względu jednakże na złożoność analizowanego systemu, interakcje zachodzące wewnątrz metody DEA pomiędzy poszczególnymi jednostkami, polegające chociażby na niezależnej od pojedynczego powiatu zmianie położenia granicy jednostek efektywnych, nie można wskazać z całkowitą pewnością przyczyn zmian pozycji poszczególnych jednostek w rankingu.

W związku z powyższymi ograniczeniami obliczono następnie indeks produktywności Mälmqvista dla poszczególnych powiatów pomiędzy latami 2015 i 2020. Indeks ten służy do pomiaru zmiany całkowitej produktywności jednostki decyzyjnej (DMU) pomiędzy dwoma okresami t oraz $t + 1$. W ujęciu opartym na funkcjach odległości definiuje się go następująco:

$$M(x_t, y_t, x_{t+1}, y_{t+1}) = \left[\frac{D_t(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_t(x_t, y_t)} \cdot \frac{D_{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_{t+1}(x_t, y_t)} \right]^{\frac{1}{2}}$$

gdzie:

x_t – wektor nakładów w okresie t ;

y_t – wektor efektów (produktów) w okresie t ;

x_{t+1} – wektor nakładów w okresie $t + 1$;

y_{t+1} – wektor efektów w okresie $t + 1$;

$D^t(x, y)$ – funkcja odległości względem technologii z okresu t ;

$D^{t+1}(x, y)$ – funkcja odległości względem technologii z okresu $t + 1$.

Indeks Mälmqvista można rozłożyć na dwa składniki:

$$M = EFFCH \cdot TECHCH$$

gdzie:

$$EFFCH = \frac{D_{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_t(x_t, y_t)}$$

mierzy zmianę efektywności technicznej, a

$$TECHCH = \left[\frac{D_t(x_{t+1}, y_{t+1})}{D_{t+1}(x_{t+1}, y_{t+1})} \cdot \frac{D_t(x_t, y_t)}{D_{t+1}(x_t, y_t)} \right]^{\frac{1}{2}}$$

mierzy zmianę technologii.

Szczegółowe wyniki zaprezentowano w tabeli 4. Konsekwentnie dokonano tego w orientacji na nakłady przy założonych stałych efektach (korzyściach) skali.

Tabela 4. Indeks Mälmuista oraz jego składowe dla poszczególnych powiatów

Powiat	Indeks Mälmuista	EFFCH	TECHCH
Chodzieski	1,000	1,000	1,000
Czarnkowsko-trzcianiecki	1,523	1,566	0,973
Gnieźnieński	1,308	1,243	1,052
Gostyński	1,345	1,248	1,078
Grodziski	0,530	0,516	1,027
Jarociński	0,920	0,858	1,072
Kaliski	0,640	0,728	0,879
Kępiński	1,000	1,000	1,000
Kolski	1,136	0,635	1,789
Koniński	1,225	0,588	2,084
Kościański	0,823	0,722	1,140
Krotoszyński	0,880	0,840	1,048
Leszczyński	3,667	3,279	1,119
Miejski Kalisz	1,000	1,000	1,000
Miejski Konin	0,800	0,973	0,823
Miejski Leszno	1,000	1,000	1,000
Miejski Poznań	1,328	1,662	0,799
Międzychodzki	1,456	1,338	1,088
Nowotomyski	1,059	0,681	1,556
Obornicki	1,000	1,000	1,000
Ostrowski	1,737	1,523	1,140
Ostrzeszowski	1,792	1,307	1,370
Piński	1,000	1,000	1,000
Pleszewski	1,000	1,994	0,501
Poznański	0,729	0,749	0,973
Rawicki	1,883	1,728	1,090
Słupecki	1,516	1,246	1,217
Szamotulski	1,000	1,000	1,000
Średzki	0,933	1,233	0,757
Śremski	1,000	1,000	1,000
Turecki	1,687	1,162	1,452
Wągrowiecki	1,253	1,571	0,798
Wolsztyński	1,046	1,094	0,956
Wrzesiński	1,663	1,507	1,104
Złotowski	0,646	0,687	0,941

Źródło: obliczenia własne.

Indeks Mälmuista mierzy zmianę produktywności jednostek pomiędzy dwoma momentami czasu. Natomiast jego składowe pozwalają na dekompozycję tej zmiany na komponent związany ze zmianą efektywności technicznej (*EFFCH*) oraz komponent wynikający ze zmiany technologii (*TECHCH*). Wartość indeksu większa od jedności oznacza wzrost produktywności, wartość mniejsza od jedności – jej spadek, natomiast wartość równa jedności wskazuje na brak zmian. Wyniki pokazują, że zmiany produktywności miały charakter głównie endogeniczny (*efficiency-driven*), a nie egzogeniczny (*technology-driven*).

Uzyskane wyniki dowodzą, że 17 powiatów pomiędzy 2015 a 2020 r. zwiększyło swoją łączną efektywność w zakresie działań proekologicznych, dziewięć odnotowało spadek produktywności, natomiast w dziewięciu przypadkach nie zaobserwowano zmian. Należy podkreślić, że wśród powiatów, dla których wartość indeksu Mälmuista wyniosła jeden, aż osiem należało do grupy jednostek efektywnych w obu analizowanych okresach, co oznacza utrzymanie wysokiego poziomu efektywności i należy to interpretować jako wynik pozytywny.

Analiza składowych indeksu Mälmuista wskazuje, że jedynie w trzech przypadkach wzrost produktywności wynikał wyłącznie z postępu technologicznego ($TECHCH > 1$, przy jednoczesnym $EFFCH \leq 1$). W pozostałych przypadkach poprawa produktywności była w całości lub w przeważającym stopniu związana ze wzrostem efektywności technicznej jednostek, czyli poprawą wykorzystania dostępnych zasobów. Jednocześnie, w wielu powiatach obserwuje się również większe od jedności wartości wskaźnika $TECHCH$, co wskazuje na postęp technologiczny rozumiany jako odpowiednie przesunięcie granicy możliwości produkcyjnych. W ogólności, zmiany produktywności były w większości przypadków zarówno skutkiem zmian efektywności działania, jak i zmian technologicznych.

W dziewięciu powiatach odnotowano spadek produktywności w analizowanym okresie. W większości tych przypadków był on związany głównie z obniżeniem efektywności technicznej ($EFFCH$), a nie wyłącznie z niekorzystnymi zmianami technologicznymi. Może to wskazywać na pogorszenie zdolności do efektywnego wykorzystania dostępnych zasobów w realizacji działań proekologicznych. Do tej grupy należą powiaty: grodziski, jarociński, kaliski, kościański, krotoszyński, ostrowski, poznański, turecki oraz wolsztyński.

Największy wzrost produktywności odnotowano w powiecie leszczyńskim. Należy jednak zauważyć, że tak wysoka dynamika zmian może wynikać z relatywnie niskiego poziomu wyjściowego w 2015 r., co jest typowym zjawiskiem obserwowanym w analizach opartych na indeksie Mälmuista. Z kolei najniższą wartość indeksu odnotowano w powiecie grodziskim, gdzie spadek produktywności był przede wszystkim rezultatem pogorszenia efektywności technicznej, przy jednoczesnym braku istotnych zmian technologicznych ($TECHCH \approx 1$).

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że zmiany produktywności miały przede wszystkim charakter endogeniczny, tj. wynikały głównie z poprawy efektywności wykorzystania dostępnych zasobów, a nie wyłącznie z postępu technologicznego. Taki rezultat jest zgodny z wnioskami prezentowanymi w literaturze dotyczącej zastosowań indeksu Mälmuista w sektorze publicznym, gdzie się podkreśla, że zmiany efektywności częściej wynikają z czynników organizacyjnych i zarządczych niż z przełomowych zmian technologicznych. Jednocześnie, obecność przypadków, w których wzrost produktywności był determinowany wyłącznie przez komponent technologiczny, wskazuje na zróżnicowany charakter procesów rozwojowych zachodzących w badanych jednostkach.

W literaturze przedmiotu występują opracowania dotyczące proekologicznych aspektów rozwoju województwa wielkopolskiego. W badaniach dotyczących gospodarki o obiegu zamkniętym podkreśla się, że region Wielkopolski stanowi przykład obszaru, w którym podejmowane są działania na rzecz zrównoważonego rozwoju i transformacji gospodarki w kierunku modelu cyrkularnego (Cader, Koneczna, Marciniak, 2024). W badaniu Małgorzaty Dolaty i Magdaleny Jaworskiej (2018) analizowano zarządzanie środowiskowe na obszarach wiejskich regionu, wskazując na zróżnicowanie poziomu realizacji polityki środowiskowej w jednostkach lokalnych. W literaturze zauważa się też, że Wielkopolska Wschodnia ma znaczący potencjał transformacji w kierunku zrównoważonego rozwoju, jednak potencjał ten nie jest w pełni wykorzystywany (Lewandowska-Czuła, 2024). Wyniki tych badań mówią o znaczącym zróżnicowaniu działań proekologicznych w regionie, co pozostaje spójne z rezultatami przedstawionej w artykule analizy efektywności jednostek samorządowych. Główny Urząd Statystyczny publikuje również raporty statystyczne „Stan i ochrona środowiska w województwie wielkopolskim”. Wskazują one m.in. na zmiany emisji zanieczyszczeń, zużycia wody i wytwarzania odpadów w regionie, które potwierdzają ogólny kierunek zmian zachodzących w poszczególnych powiatach, opisany w niniejszej pracy.

Podsumowanie

W zaprezentowanym badaniu dokonano dwukrotnego uszeregowania powiatów województwa wielkopolskiego pod względem efektywności działań proekologicznych – odpowiednio w latach 2015 i 2020. Przedstawiono zmiany zachodzące w poszczególnych powiatach (względem grupy wszystkich powiatów tego województwa), ich awanse i spadki w rankingach, a także przesuwanie się powiatów z grup efektywnych do nieefektywnych i przeciwnie.

Rozpatrując wyniki przeprowadzonych analiz w kontekście realizacji „Programu ochrony środowiska dla województwa wielkopolskiego w latach 2016–2020”, należy zauważyć, że grupa powiatów efektywnych powiększyła się, co można także przypisywać pozytywnym efektom realizacji wspomnianego programu. Przez wzgląd jednak na wciąż liczną grupę powiatów nieefektywnych nie można uznać, że cele programu zostały w pełni osiągnięte. Wyniki sugerują, że jego realizacja mogła przyczynić się do poprawy efektywności w części powiatów, jednak zróżnicowanie wyników świadczy o nierównomiernie skuteczności wdrażanych działań.

Jako główne ograniczenie niniejszego badania należy wymienić dostępność danych, co miało znaczący wpływ na zestaw wybranych zmiennych. Dobór ten determinowany był głównie dostępnością danych na poziomie powiatów oraz poziomem ich zmienności. Naszym zdaniem, w przypadku tego typu badania najlepiej byłoby zastosować jako nakłady wydatki na poszczególne aspekty związane z ekologią, środowiskiem i ochroną jakości wód oraz powietrza, a jako efekty – wskaźniki jakości wód i powietrza. Niestety, dane takie na poziomie powiatów nie są powszechnie dostępne, a ich ewentualne pozyskanie jest niezwykle pracochłonne lub w ogóle niemożliwe⁹.

Bibliografia

- Afonso, A., Fernandes, S. (2008). Assessing and explaining the relative efficiency of local government. *The Journal of Socio-Economics*, 37(5), 1946–1979.
- Bąk, I. (2015). Atrakcyjność środowiska przyrodniczego w województwie zachodniopomorskim a aktywność turystyczna turystów zagranicznych. *Europa Regionum*, 23, 241–250.
- Bieńkowski, J. F., Jankowiak, J., Holka, M., Dąbrowicz, R. (2014). Środowiskowa ocena rozwoju rolnictwa w Polsce w ujęciu regionalnym. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 16(1).
- Bożek, J., Szewczyk, J., Jaworska, M. (2021). Poziom rozwoju gospodarczego województw w ujęciu dynamicznym. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 57, 11–24.
- Cader, J., Koneczna, R., Marciniak, A. (2024). Indicators for a circular economy in a regional context: an approach based on Wielkopolska region, Poland. *Environmental Management*, 73(2), 293–310.
- Charnes, A., Cooper, W. W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision-making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429–444.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., Tone, K. (2006). *Introduction to Data Envelopment Analysis and its Uses: With DEA-solver Software and References*. Springer Science & Business Media.
- Czyżycki, R. (2018). Analiza zmian poziomu zrównoważonego rozwoju powiatów w Polsce w latach 2006–2016. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 133(4/1), 81–93.
- Dolata, M., Jaworska, M. (2018). Differences in environmental governance levels in the sustainable development of rural areas of the Wielkopolski voivodeship. *Journal of Agrobusiness and Rural Development*, 47(1), 21–28.
- Dziekański, P. (2014). Metoda taksonomiczna w ocenie środowiskowej konkurencyjności powiatów województwa świętokrzyskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 348, 44–53.
- Fried, H. O., Lovell, C. K., Schmidt, S. S. (2008). *The Measurement of Productive Efficiency and Productivity Growth*. Oxford University Press.
- Frodyma, K. (2013). Metoda DEA w analizie efektywności nakładów na gospodarkę odpadami. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 280, 156–168.

⁹ W przypadku oceny jakości powietrza dostępne są np. raporty Głównego Inspektoratu Ochrony Środowiska („Roczna ocena jakości powietrza w województwie wielkopolskim”). Analiza ta jednak wykonywana jest jedynie strefowo, a nie powiatowo, ze względu na występowanie urządzeń pomiarowych tylko w wybranych miejscach, znajdujących się w kilku powiatach, głównie w miastach na prawach powiatu.

- Fura, B. (2017). Zastosowanie metody DEA do oceny efektywności badań na rzecz ochrony powietrza i klimatu. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 483, 57–67.
- Hellwig, Z. (1968). Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr. *Przegląd Statystyczny*, 15(4), 307–326.
- Hermoso-Orzáez, M. J., García-Alguacil, M., Terrados-Cepeda, J., Brito, P. (2020). Measurement of environmental efficiency in the countries of the European Union with the enhanced data envelopment analysis method (DEA) during the period 2005–2012. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(13), 15691–15715.
- Horbaczewska, O. (2020). Przestrzenne zróżnicowanie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej powiatów w Polsce. *Studia Ekonomiczne*, 391, 57–76.
- Jaworska, M., Ziolo, M. (2015). Infrastruktura ekologiczna województwa małopolskiego. *Europa Regionum*, 24, 185–191.
- Lewandowska-Czuła, A. (2024). Społeczna perspektywa zrównoważonego rozwoju Wielkopolski Wschodniej – w kierunku ekologizacji regionu i sprawiedliwej transformacji. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 72, 131–152.
- Mesjasz-Lech, A. (2014). Zastosowanie metody DEA do badania efektywności działań w zakresie ochrony powietrza – ujęcie regionalne. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 6(308), 105–120.
- Nazarko, J., Komuda, M., Kuźmich, K., Szubzda, E., Urban, J. (2008). Metoda DEA w badaniu efektywności instytucji sektora publicznego na przykładzie szkół wyższych. *Badania Operacyjne i Decyzje*, 4, 89–105.
- Panek, T. (2009). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej*. Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza.
- Radwan, A., Paluch, Ł. (2011). Typologia powiatów ziemskich województwa małopolskiego ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 166, 615–624.
- Salamaga, M. (2012). Zróżnicowanie ekorozwoju w woj. małopolskim. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 57(03), 54–64.
- Siudek, T., Drabarczyk, K. (2017). Rozwój powiatów województwa mazowieckiego – wymiar ekologiczny. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 120.
- Song, M., An, Q., Zhang, W., Wang, Z., Wu, J. (2012). Environmental efficiency evaluation based on data envelopment analysis: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(7), 4465–4469.
- Urząd Statystyczny w Poznaniu (2021). *Stan i ochrona środowiska w województwie wielkopolskim w 2020 r.*, https://poznan.stat.gov.pl/download/gfx/poznan/pl/defaultaktualnosci/1285/1/16/1/stan_i_ochrona_srodowiska_2020.pdf (dostęp: 17.06.2026).
- Urząd Statystyczny w Poznaniu (2022). *Warunki życia ludności w województwie wielkopolskim w latach 2019–2020*, <https://poznan.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/warunki-zycia/warunki-zycia-ludnosci-w-wojewodztwie-wielkopolskim-w-latach-2019-2020,1,15.html> (dostęp: 17.06.2026).
- Wiśniewski, E. (2013). Ocena atrakcyjności turystycznej powiatów województwa zachodniopomorskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 303, 324–334.
- Worthington, A. C., Dollery, B. E. (2001). Measuring efficiency in local government: An analysis of New South Wales municipalities' domestic waste management function. *Policy Studies Journal*, 29(2), 232–249.
- Zhou, P., Ang, B. W., Poh, K. L. (2008). Measuring environmental performance under different environmental DEA technologies. *Energy Economics*, 30(1), 1–14.
- Żyłowski, T., Kozyra, J. (2020). Environmental efficiency of root crop cultivation. *ANNALS of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 22(3), 208–217.

Irlandia Północna czy Zjednoczona? – przestrzenny obraz tendencji zjednoczeniowych i lojalistycznych w sztuce ulicznej Belfastu¹

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/15094995110305

Jakub Sanojca

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, ul. Bogumiła Krygowskiego 10, 61-680 Poznań, Polska; e-mail: jaksan@amu.edu.pl; ORCID: 0009-0007-2719-4086

Antoni Semmler

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska; e-mail: antsem@st.amu.edu.pl; ORCID: 0009-0009-7923-9674

Abstrakt

Artykuł przedstawia wyniki badań empirycznych nad rozmieszczeniem w przestrzeni publicznej Belfastu dzieł sztuki odnoszących się do konfliktu w Irlandii Północnej i nad relacjami ich usytuowania względem zróżnicowania przestrzennego struktury narodowej miasta. Dzieła lojalistyczne (probrytyjskie) znajdują się na obszarach z przewagą Brytyjczyków lub mniejszości narodowych, a nacjonalistyczne (proirlandzkie) są ograniczone do osiedli z większością irlandzką. Odnotowano różnice w częstotliwości prezentowanych treści między osiedlami, na co mają wpływ m.in. tragedie, które wydarzyły się w trakcie *Troubles*, czy kontrola terytorium przez organizacje paramilitarne. W centrum miasta odnotowano dzieła niezwiązane z badanym zagadaniem, co wynika z ograniczeń dotyczących wjazdu na ten teren i utrudnionego organizowania manifestacji w tej części Belfastu w okresie *Troubles*, jak i z rewitalizacji, wysokiego udziału obcokrajowców oraz obecności młodych ludzi.

Słowa kluczowe

Irlandia Północna, Belfast, murale, street art, zróżnicowanie przestrzenne

United or Northern Ireland? The Spatial Distribution of Unification and Loyalist Sentiments in Belfast

Abstract

The study focuses on the spatial concentration of street art in Belfast within the context of the conflict in Northern Ireland and the influence of the city's ethno-national composition on its distribution. Both majority- and minority-British areas featured loyalist (pro-British) murals. Nationalist (pro-Irish) art was present in areas with an Irish majority. There was a difference in the frequency of the themes depicted between districts, influenced by factors such as tragic events from the Troubles and the control of territory by paramilitary groups. In the city centre, street art unrelated to the subject of the study was observed. This can be attributed to restrictions on access to the area and limitations on organising public demonstrations in this part of Belfast during the Troubles, as well as to subsequent urban regeneration, the high proportion of foreign residents, and the presence of a large young population.

Keywords

Northern Ireland, Belfast, murals, street art, spatial diversity

¹ Projekt badawczy został sfinansowany i zrealizowany w ramach Konkursu 118 „Study@Research”. Research project was funded and implemented as part of the „Study@Research” Call no. 118.

Wprowadzenie

Jednym z elementów przestrzeni miejskiej jest tzw. street art (zwany także sztuką uliczną, sztuką ulicy, będący częścią sztuki publicznej) w postaci graffiti, murali, wlepek, plakatów itp.² Służy ożywianiu, humanizowaniu i oswajaniu przestrzeni, ewentualnie stając się jej „naturalną” częścią (Migeon, 2024). Może też wpływać na nią negatywnie poprzez dekoncentrację kierowców (w rezultacie powodując wzrost liczby wypadków), zawłaszczanie przestrzeni, promocję negatywnych zjawisk, stereotypów czy pielęgnację pamięci o krzywdach wyrządzonych przez drugą stronę konfliktu (Krzywik, 2022; Trzepacz, 2023; Lepp, O’Driscoll, Vogel, Morecroft-Rice, 2025). Ze względu na aspekty pozytywne sztuka publiczna może być pożądana, a przez to wspierana przez lokalną społeczność oraz władze samorządowe, które mogą wydzielić miejsca do tworzenia street artu lub wspomóc takie inicjatywy finansowo (Krzywik, 2022; Trzepacz, 2023). Murale są wykorzystywane podczas rewitalizacji miast, będąc „plastrem” maskującym zniszczenia. Sztuka uliczna ma też zastosowanie w odniesieniu do turystyki, będąc atrakcją na trasie wycieczek i trafiając na mapy prezentujące murale (Durydiwka, Korpysz-Wiśniewska, Jażewicz, 2023; Lepp i in., 2025).

Sztuka publiczna nawiązuje do literatury, filozofii, historii, polityki, przemian społecznych, służy wyrażaniu poglądów, protestu, upamiętnieniu, sygnalizowaniu obecności, kontestuje obowiązujący porządek i jest formą dialogu (McAttackney, 2011; Krzywik, 2022; Trzepacz, 2023; Lepp i in., 2025). Niektórzy badacze posuwają się nawet do stwierdzenia, że prace przedstawiające znaną postać lub historię danego miejsca stanowią pomnik w przestrzeni miejskiej, tj. są przykładem medializacji pamięci (Trzepacz, 2023). Street art kształtuje postawy krytyczne i twórcze, zwraca uwagę na wybrane problemy i może prowadzić do zmiany sposobu ich postrzegania. Sprzyja mobilizowaniu postaw, modeluje wartości i więzi społeczne, jednocząc osoby o podobnych poglądach (Krzywik, 2022; Lepp i in., 2025).

Przestrzeń geograficzna i opór społeczny są ze sobą powiązane. Mury mogą być wykorzystywane do promocji alternatywnych treści, umożliwiają wypowiedzenie się stronom, które nie mają do tego prawa. W związku z tym street art w miastach podzielonych ze względów narodowych, etnicznych lub religijnych pozwala na manifestowanie wartości i poglądów na murach. W ten sposób „przełamuje” obowiązującą narrację, służąc pozytywnym celom, jak promowanie zmian i jedności społecznej oraz pokoju, ale oddziałuje też negatywnie poprzez wyznaczanie granic i pogłębianie podziałów społecznych (Haworth, Lepp, Arthur, Vogel, 2022).

Irlandia Północna jest miejscem słynącym ze street artu, który powstał tam ponad 100 lat temu³ (Rolston, 2020). W samej stolicy regionu – Belfaście, znajduje się wiele dzieł, których część związana jest z *Troubles*, a więc okresem walk pomiędzy irlandzkimi organizacjami paramilitarnymi a ich brytyjskimi odpowiednikami oraz armią brytyjską w latach 1969–1998⁴ r. Pomimo prawie 30 lat od zakończenia konfliktu dzieła z nim związane wciąż istnieją, choć dochodzi do przekształcania ich formy i przekazu (Lepp i in., 2025). Birte Vogel, Catherine Arthur, Eric Lepp, Dylan O’Driscoll i Billy Tusker Haworth (2020, s. 4–5) uznają, że sztuka uliczna jest szczególnie wartościowa w społecznościach (post)konfliktowych, w których następują przemiany społeczne i polityczne. Sztuka ta opowiada o problemach regionu, historii, jest sposobem na wizualizację wyobrażeń ludzi o regionie i pozwala na zrozumienie praktyk wpływających zarówno na pokój, jak i spór.

² Pojęcie street art nie jest jednoznaczne, choć często w literaturze jako synonimy stosuje się określenia „graffiti” i „murale”. Street art może być wizualny i performatywny (np. *flash mob*); zob. Trzepacz, 2003.

³ Pierwsze murale zaczęły powstawać przed podziałem Irlandii w 1921 r. Tworzyli je brytyjscy lojaliści dążący do zjednoczenia protestantów ponad podziałami klasowymi, w celu zmobilizowania ich przeciwko zagrożeniu (prawdziwemu lub wymyślonemu), które mogłoby zagrozić przynależności Irlandii do Zjednoczonego Królestwa. Z początku prezentowano Wilhelma III Orańskiego (*King Billy*) i jego zwycięstwo nad katolickimi Jakobitami nad Boyne (12 lipca 1690 r.). Prawdopodobnie pierwszy mural w Belfaście powstał w 1908 r. i przedstawiał wspomnianą bitwę (McAttackney, 2011; Szczecińska-Musielak, 2015; Rolston, 2020).

⁴ Nie ma zgodności co do tego, jakie wydarzenie zapoczątkowało *Troubles*. Podawane są daty 5 października 1968 r. oraz 30 stycznia 1972 r., a więc dzień „Krwawej Niedzieli” (*Bloody Sunday*), kiedy to zginęło 13 osób w wyniku działań brytyjskiej armii. Niektórzy uznają, że konflikt się nie zakończył (Szczecińska-Musielak, 2015), a jest tylko wyciszony (Starzyk, Synoradzki, 2023) albo zmienił charakter (Cancellieri, 2015). Mimo Porozumienia Wielkopiątkowego wciąż są organizacje niezgadające się na pokój. Przykładowo, nacjonalistyczne bojówki (np. New IRA) przeprowadzają od 15 do 40 ataków terrorystycznych rocznie (O’Brien, 2019).

Z tego względu zdecydowaliśmy się na zbadanie street artu w Belfaście – mieście z długą tradycją tworzenia murali i wieloletnią segregacją przestrzenną ze względów etniczno-religijnych. Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań terenowych nad rozmieszczeniem oraz zróżnicowaniem treści różnych dzieł sztuki ulicznej odnoszących się do konfliktu w Irlandii Północnej. Cel ten uszczegóławiają następujące pytania badawcze:

1. Jak są rozmieszczone badane obiekty w wybranych dzielnicach? Czy znajdują się wyłącznie przy ważnych lokalizacjach, jak główne drogi lub miejsca z dobrą widocznością?
2. Czy zachodzi relacja między strukturą narodowościową dzielnicy a występowaniem dzieł odnoszących się do konfliktu? Czy znajdują się one w dzielnicach z wyraźną przewagą Irlandczyków lub Brytyjczyków, czy może przede wszystkim na skraju dzielnic różnych narodowościowo?
3. Czy występuje różnica między osiedlami z tą samą dominującą grupą narodowościową co do częstotliwości poruszania konkretnych tematów? Z jakich uwarunkowań to wynika?

Na potrzeby tej pracy nieodzowne jest wprowadzenie pewnych uzgodnień definicyjnych. W literaturze strony konfliktu są określane jako: Irlandczycy, republikańscy, katolicy, nacjonaliści oraz Brytyjczycy, lojaliści, unioniści, protestanci⁵ (Nagle, 2009; McAttackney, 2011; Arat, 2017; Rolston, 2020). W celu uporządkowania tych terminów stroną irlandzką będziemy przeważnie nazywać nacjonalistami, a tą utożsamiającą się ze Zjednoczonym Królestwem – lojalistami.

Grafosfera Belfastu w literaturze

Wieloletnim badaczem grafosfery w Irlandii Północnej jest Bill Rolston (2020). Autor *Drawing Support 3...* przedstawia zarys historyczny powstania i przemiany murali oraz omawia dzieła zaprezentowane w albumie. Zwraca uwagę na różnice w przestrzennym występowaniu grafosfery nacjonalistycznej i lojalistycznej. Pierwsza była żywa jedynie w obrębie osiedli irlandzkich, co wynikało z kontroli przestrzeni miejskiej przez probrytyjskich lojalistów. Murale odgrywały też istotną rolę w przypadku lojalistów w tworzeniu protestanckiej wspólnoty i utrwalaniu protestanckiego (probrytyjskiego) charakteru wybranych części miast, w ten sposób tworząc obszary tolerowane jako „katolickie” (irlandzkie) (Rolston, 2018, za: Hopper, Renfro, 2021, s. 14). Występują jakościowe różnice między dziełami obu stron konfliktu. Cechą dzieł lojalistycznych jest ukazywanie działaczy organizacji paramilitarnych jako zamaskowanych bojowników. Nacjonaliści prezentują ich często jako uśmiechniętych cywili, patrzących bezpośrednio na widza (Rolston, 2020; Sanojca, Semmler, Brzykcy, 2025), a ich portrety bywają umieszczane w okrągłych i owalnych ramach, niczym domowe zdjęcia, co pozwala na wytworzenie więzi między miejscem a człowiekiem (Migeon, 2024)⁶.

Z polskich badaczy warto zwrócić uwagę na Ewę Szczecińską-Musielak (2015), która jest autorką monografii *Przemiany przestrzeni miejskiej Belfastu. Między konfliktem etnicznym a procesem pokojowym*. Praca zajmuje się historią Belfastu i konfliktu w Irlandii Północnej, dyskryminacji i segregacji, przybliża czytelnikowi to, czym jest konflikt i etniczność oraz jakie są interpretacje konfliktu na tym obszarze. Istotnym dla artykułu zagadnieniem jest opisanie pamięci kulturowej⁷ w postaci parad, murali, flag, omówienie procesów zwiększających inkluzywność miasta oraz opis dwóch osiedli: Skankill i Falls, będących bastionami lojalistycznym i nacjonalistycznym.

Murale są badane również pod kątem solidaryzowania się z innymi narodami i organizacjami oraz przejmowania wzorców z innych obszarów konfliktowych. Konflikt w Irlandii Północnej często porównywany jest z Izraelsko-Palestyńskim (Arar, 2017; Hopper, Renfro, 2021). W tym kontekście Rawan Arar (2017, s. 2) używa zwrotu „zapożyczona legitymacja” (*borrowed legitimacy*). Dochodzi

⁵ Tony Crowley rozróżnia republikańców i nacjonalistów oraz lojalistów i unionistów. Według jego podziału republikańskie murale odnoszą się do zbrojnej walki irlandzkich organizacji paramilitarnych, a nacjonalistyczne odwołują się do kultury i historii irlandzkiego ruchu narodowego (Migeon, 2024).

⁶ Ewa Szczecińska-Musielak (2015) zwraca uwagę, że nawet jeśli murale przedstawiają konkretne osoby, to odgrywiają one „rolę” (żołnierza, ofiary, męczennika), a więc nie są ukazane jako „zwyčajni” ludzie. Według niej, osoby na muralach stają się częścią szerszej ideologii i hagiografii, przez co nie mogą być krytykowane, a wspomnienia ludzi, którzy te osoby znali, są spychane na marginesy.

⁷ Pamięć kulturową dzieli się na: pamięć mimetyczną, która obejmuje wzorce działań nauczonych przez naśladowanie, pamięć rzeczy, czyli przedmioty przypominające minione zdarzenia lub osoby, zwłaszcza rzeczy codziennego użytku, oraz pamięć komunikatywną, obecną w komunikacji międzyludzkiej (Szczecińska-Musielak, 2015).

do niej w momencie korzystania z zagranicznych narracji narodotwórczych w celu uzasadnienia i rozpropagowania roszczeń etnicznych do terytorium. Taka solidarność może nie mieć altruistycznego charakteru i wówczas źródłem wspólnoty jest istniejące rozgraniczenie między sojusznikami i przeciwnikami. Arar (2017, s. 5–7) zwraca uwagę na internalizację przez protestantów losów Żydów w Starym Testamencie („Ulster ziemią obiecaną”) i poczucia zagrożenia ze strony Arabów, porównując je do bycia otoczonymi przez Irlandczyków. Wpływ na podziały po liniach etnicznych ma również brak jednej wizji historii, która może być wykorzystywana przez lokalnych działaczy w celu wzmacniania podziałów między społecznościami. W ten sposób symbolika i retoryka wpływają na utrwalanie w zbiorowej pamięci krzywd zaznanych w czasie konfliktu, utrudniając osiągnięcie porozumienia między jego stronami.

Marie Migeon (2024) skupiła się na kwestii małej reprezentacji kobiet na muralach. Zwróciła ona uwagę na różnicę między dziełami nacjonalistycznymi i lojalistycznymi – te pierwsze częściej ukazują kobiety, choć wciąż nie tak często jak mężczyźni. Kobiety, mimo że stanowiły ok. 30% Provisional IRA⁸, rzadko są przedstawiane jako wojowniczkę, co utrwała narrację o sprawczych mężczyznach i biernych kobietach, które „jedynie” pomagają, są członkiniami rodzin i społeczności oraz ofiarami konfliktu. Dwa lata przed tekstem Migeon pojawiła się praca Megan Armstrong, Clare Rice i Bena Warwicka (2022), w której zaprezentowano wyniki badania narracji o Brexicie w 2019 i 2020 r. w grafosferze Belfastu i innych miast Irlandii Północnej.

Elementem przestrzeni Belfastu jest nie tylko grafosfera, lecz są także mury dzielące osiedla. Bariery te, zwane „liniami pokoju”, powstały w celu fizycznego odseparowania społeczności, które niezależnie od tego samoistnie się segregowały (McAtackney, 2011). Często otaczają one enklawy narodowościowe (Tselika, 2018). Na tych barierach (rzadko) powstają murale, graffiti i pamiątkowe tablice, a ze względu na wzmacnianie izolacji społeczności miasta utrwalają jednostronny przekaz tych dzieł, ukazując tylko jeden punkt widzenia na dane wydarzenia czy problem (McAtackney, 2011).

Mimo wielu badań skupiających się na różnych aspektach omawianego zagadnienia wyniki analiz rzadko prezentowane są na mapach. Wyróżnia się praca Marie Migeon (2024), która zbadała murale w Brompton Park, New Lodge (północny Belfast), Ballymurphy i na Hawthorn Street (zachodni Belfast), oraz Erica Leppa i współpracowników (2025), którzy opisali Shankill, Falls, Ballymurphy (zachodni Belfast) i Freedom Corner (wschodni Belfast).

Wątek grafosfery Irlandii Północnej pojawia się w pracach zajmujących się street artem w innych częściach świata (Haworth i in., 2022; Durydiwka i in., 2023; Trzepacz, 2023). Badania nad miastami podobnymi do Belfastu, czyli złożonymi etnicznie bądź religijnie, lub które były/są objęte konfliktem, dotyczyły również Bejrutu, Bogoty, Bagdadu, jak i wielu innych ośrodków (Tselika, 2018; Vogel i in. 2020). Evanthia Tselika (2018) w swoim tekście skoncentrowała się na inicjatywach artystycznych i wykorzystywaniu sztuki w celu osiągnięcia ładu społecznego w Belfaście, Jerozolimie i Nikozji. Badania nad sztuką uliczną przeprowadzono w cypryjskiej Nikozji, Ayia Napa i Limassol (Haworth i in., 2022), które znajdują się po obu stronach wyspy albo są przedzielone na część cypryjską i północncypryjską. W Pakistanie badano grafosferę Karaczi, wieloetnicznego miasta, w którym rdzenna ludność zalicza się do mniejszości, a konflikt etniczno-polityczny był częścią życia miejskiego (Khan, 2024).

Badania grafosfery w Belfaście są dobrze osadzone w literaturze i nie ograniczają się do jednego zagadnienia. Mimo to, nieliczne opracowania korzystają z podstawowej formy prezentacji wyników badań geograficznych, a więc z map. Prace takie koncentrowały się na wybranych osiedlach

⁸ IRA (Irish Republican Army – Irlandzka Armia Republikańska) – organizacja powstała w 1919 r., związana z Sinn Féin (SF), biorąca udział w walkach o niepodległość Irlandii, a następnie w wojnie domowej (1921–1924), w trakcie której doszło do rozłamu w organizacji. Prowadziła działania przeciwko Brytyjczykom w Irlandii Północnej w latach 1939–1945 oraz od 1951 r. poprzez pojedyncze rajdy z Republiki Irlandii. W 1949 r. SF i IRA odnowiły swój sojusz. W 1969 r. doszło do rozłamu w organizacji, zwolennicy działań politycznych utworzyli Official IRA i Sinn Féin The Workers' Party (potem The Workers' Party), a zwolennicy stanowczych działań zbrojnych powołali Provisional IRA (P-IRA) i kontynuowali działalność jako SF. Według szacunków, w latach 1969–1994 w wyniku działalności P-IRA zginęło 1800 osób, z czego 600 to cywile. W 2005 r. P-IRA poddała się procesowi rozbrajania (choć niepełnemu). W 1986 r. powstała Continuity IRA, w 1997 r. – Real IRA, a w 2012 r. – New IRA; każda z nich sprzeciwiała się procesowi pokojowemu. Za: O'Brien, 2019; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 14.02.2026); <https://www.britannica.com/> (dostęp: 14.02.2026).

Belfastu. Północnoirlandzka grafosfera pojawia się w polskich publikacjach w kontekście podobnych zjawisk w innych częściach świata, ale rzadko koncentruje się na tym obszarze. Niniejszym tekstem chcemy uzupełnić polski dorobek zajmujący się sztuką publiczną w Irlandii Północnej oraz zaprezentować to zjawisko w odniesieniu do większego obszaru miasta.

Zarys historyczny konfliktu irlandzko-brytyjskiego i jego roli w kreacji grafosfery

Złożoności etnicznej Belfastu można doszukiwać się w XIX w., kiedy Irlandczycy zaczęli przybywać do miast, w których się jednak nie integrowali i nie czuli się bezpiecznie, a przez to dochodziło do ich gettoizacji. Napływ ludności, która była innej wiary i się nie asymilowała, wytworzył poczucie zagrożenia u dominujących w mieście protestantów-kolonizatorów, obawiających się bycia otoczonymi „w morzu irlandzkości”. Taka segregacja przestrzenna utrzymywała się mimo upływu dekad, słabnąc w „dobrych latach” 1935–1968 (McAttackney, 2011, s. 80).

Lęk przed Irlandczykami wzmógł się u lojalistów na początku XX w., kiedy rząd brytyjski rozważał nadanie *Home Rule Act* Irlandii, w ten sposób zwiększając jej samorządność i tworząc osobny parlament w Dublinie (O'Brien, 2019). Protestanci bali się, że utracą swoje wpływy, zostaną zdominowani przez katolików i Irlandia zostanie odłączona od Korony Brytyjskiej (Nagle, 2009; Rolston, 2020). Pierwsza bojówka – Ulster Volunteer Forces (UVF)⁹ powstała z inicjatywy lojalistów, a po niej – irlandzkie The Irish Volunteers (O'Brien, 2019). W tym okresie lojaliści tworzyli pierwsze murale, które miały zjednoczyć protestantów wobec wrogów (Rolston, 2020; Lepp i in., 2025). W wyniku wojny o niepodległość Irlandii w 1921 r. doszło do rozdzielenia wyspy na dwie części – Wolne Państwo Irlandzkie, które stało się później republiką, i Irlandię Północną, która pozostała częścią Zjednoczonego Królestwa (Nagle, 2009; O'Brien, 2019; Rolston, 2020). W północnej części wyspy murale brytyjskie nie zmieniały swojej tematyki aż do rozpoczęcia *Troubles*, gdy zaczęły prezentować nowe formy, bardziej akcentując aspekty protestanckiej tożsamości związanej z Irlandią Północną, a mniej bezpośrednio popierające władze brytyjskie i brytyjską tożsamość (Szczecińska-Musielak, 2015).

Taki stan utrzymywał się do Porozumienia Angielsko-Irlandzkiego z 1985 r., które nie było poparte przez lojalistów. Na znak sprzeciwu rok później zaczęli oni tworzyć nowe dzieła, przeważnie ukazujące bojowników lub militarystyczne napisy, odwołując się do bojówek (Szczecińska-Musielak, 2015; Rolston, 2020). Nacjonaliści natomiast zaczęli tworzyć murale w latach siedemdziesiątych na znak poparcia dla „blanket protestu”¹⁰. Zintensyfikowanie ich aktywności nastąpiło po strajku głodowym 10 członków IRA w 1981 r. (Szczecińska-Musielak, 2015; Rolston, 2020; Hopper, Renfro, 2021; Lepp i in., 2025). Kolejnym impulsem do powstawania murali było podjęcie decyzji przez Sinn Féin¹¹ o pełnym uczestniczeniu w wyborach parlamentarnych (Szczecińska-Musielak, 2015).

⁹ UVF (Ulster Volunteer Forces – Ulsterskie Siły Ochotnicze) – pierwotnie protestancka organizacja powstała w 1912 r. w celu sprzeciwienia się *Home Rule Act*. Wielu członków dołączyło do 36 Dywizji Ulsterskiej w trakcie I wojny światowej. Na podstawie „pierwszego” UVF utworzono w 1920 r. policyjną jednostkę Ulster Special Constabulary (tzw. B Specials). W 1966 r. powstało „drugie” UVF, które miało na celu zwalczanie IRA i zablokowanie reformy premiera Tenece’a O’Neilla dążącej do pojednania protestantów i katolików. Działacze UVF atakowali oprócz IRA także cywili, instytucje publiczne i inne organizacje lojalistyczne. Szacuje się, że z rąk członków UVF do 1998 r. zginęło ponad 500 osób. W 1996 r. powstał odłam Loyalist Volunteer Force (LVF) sprzeciwiający się rozmowom pokojowym. W 2007 r. UVF ogłosiło zakończenie zbrojnej kampanii. Część byłych członków jest zaangażowana w zorganizowaną działalność przestępczą. Politycznie UVF łączono z Progressive Unionist Party. Za: Szczecińska-Musielak (2015); <https://www.britannica.com/> (dostęp: 14.02.2026); <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928>, dostęp: 14.02.2026)

¹⁰ Protest więźniów republikańskich przeciwko decyzji władz brytyjskich o nieprzyznaniu im statusu więźniów politycznych. Protestujący odmówili noszenia więziennych uniformów i okrywali się tylko kocami (Szczecińska-Musielak, 2015).

¹¹ SF (Sinn Féin) – irlandzka partia działająca na całej wyspie, dążąca do zjednoczenia Irlandii Północnej z Republiką. Od 1949 r. SF była związana z IRA, a w wyniku rozłamu organizacji w 1969 r. osoby popierające walkę polityczną utworzyły Workers’ Party (związaną z Official IRA), zwolennicy Provisional IRA zaś dalej działali jako SF. Partia w Zjednoczonym Królestwie była do 1974 r. zdelegalizowana, a od lat osiemdziesiątych zaczęła działać parlamentarnie. Sinn Féin jest jedną z głównych partii w Stormoncie i kandyduje w wyborach ogólnopań-

Za koniec konfliktu północnoirlandzkiego uznaje się podpisanie Porozumienia Wielkopiątkowego (*Good Friday Agreement, Belfast Agreement*) 10 kwietnia 1998 r. Jednym z postulatów było zapewnienie wszystkim życia wolnego od prześladowań religijnych (*sectarian harassment*; O'Brien, 2019; Rolston, 2020).

Konflikt wpłynął nie tylko na grafosferę, lecz także na przestrzeń Belfastu poprzez wzniesienie pierwszej „linii pokoju” między osiedlami Lower Falls i Shankill w 1969 r. Było to spowodowane spalaniem przez protestantów domostw na głównie katolickiej Bombay Street. We wczesnych latach dziewięćdziesiątych takich barier było 18 (McAtackney, 2011), a mimo podpisania porozumienia dalej powstawały nowe. W 2006 r. było ich 40 (Nagle, 2009), pięć lat później – 88 (McAtackney, 2011, s. 82), a w 2023 r. – ok. 60¹².

Od późnych lat sześćdziesiątych do 1993 r. nacjonaści mieli ograniczone możliwości manifestowania swoich poglądów w centrum miasta. Wynikało to z chęci utrzymania lojalistycznego charakteru tej części Belfastu przez niedopuszczanie do centrum nacjonalistycznych organizacji i ruchów praw człowieka (postrzeganych przez władze jako nacjonalistyczno-marksistowskie zagrożenie), które kontestowałyby ówczesny porządek. Po 1969 r. katolicy coraz częściej konfrontowali się z policją, aby móc przeprowadzać marsze w centrum Belfastu, uznając ich brak za przykład dyskryminacji obywatelskiej i przestrzennej. Wraz z wybuchem konfliktu i działaniami IRA, od 1972 r. centrum to objęto tzw. stalowym pierścieniem (*ring-of-steel*; Nagle, 2009).

Rzeczywistość po porozumieniu nie zniszczyła „kultury murali”, lecz ją wzmocniła. Nacjonaści i lojaliści dalej tworzyli swoje dzieła, prezentując historię w sposób czarno-biały, przez pryzmat walk, ale i celebrując np. 40-lecie strajku głodowego czy 50-lecie panowania królowej Elżbiety II (Rolston, 2020; Migeon, 2024). W proces tworzenia zaangażowały się nowe organizacje, takie jak Ulster-Scots Movement, tworzące świeże, zazwyczaj neutralne treści, co wynikało z pojawienia się nowych źródeł finansowania. Ulster Defence Association (UDA)¹³ i UVF zaczęły ze sobą walczyć, dzieląc fragmenty Belfastu między siebie (Rolston, 2020). Nowym zjawiskiem jest coraz częstsze wykorzystywanie wielkopowierzchniowych tablic zamiast tworzenia murali (McAtackney, 2011; Sanojca i in., 2025), a także przekształcanie tych ostatnich w atrakcje turystyczne (Migeon, 2024) i zastępowanie najbardziej kontrowersyjnych dzieł nowymi¹⁴, m.in. przy wsparciu instytucji publicznych, jak Arts Council of Northern Ireland (Szczecińska-Musielak, 2015; Lepp i in., 2025). Wraz ze zmianą dzieł dochodzi również do zmiany tematyki; pojawiają się treści antyrasistowskie, egalitarne, podkreślające rolę kobiet (Migeon, 2024).

Zakres i metody pracy

Street art ma wiele form, przez co część autorów korzysta z takich określeń jak np. „graffiti”, obejmując nimi całość sztuki ulicznej (Haworth i in., 2022; Lepp i in., 2025). Problem z badaniem tego zagadnienia to jego efemeryczność (Trzepacz, 2023; Lepp i in., 2025, s. 633). W związku

stwowych, uprawiając politykę abstencjonizmu, a więc niekorzystania z mandatów w Westminsterze. Za: <https://www.britannica.com/> (dostęp: 14.02.2026).

¹² Zob. <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/07/belfasts-peace-walls-potent-symbols-of-division-are-dwindling-but-slowly> (dostęp: 14.02.2026).

¹³ UDA (Ulster Defence Association – Stowarzyszenie Obrony Ulsteru) – unionistyczna organizacja wywodząca się z belfackiego Shankill Road, utworzona we wrześniu 1971 r. Była niechętna tradycyjnym ruchom unionistycznym takim jak UVF, dlatego w 1981 r. powstała Ulster Loyalist Democratic Party, przekształcona w Ulster Democratic Party (UDP). Bojówka posiadała młodzieżówkę Ulster Young Militants (UYM) oraz organizację-córkę Ulster Freedom Fighters (UFF), która była wykorzystywana jako przykrywką do walki z nacjonalistami i Irlandczykami. Ulster Defence Association zdelegalizowano w 1992 r. W 2007 r. organizacja ogłosiła zaprzestanie walki zbrojnej, a w 2010 r. zdała broń. Część byłych członków UDA jest zaangażowanych w zorganizowaną działalność przestępczą. Niektórzy z działaczy popierali niepodległość Irlandii Północnej. W 2007 r. powstała organizacja Real Ulster Freedom Fighters (RUFF) sprzeciwiająca się *St. Andrew Agreement*, w wyniku którego nacjonalistyczne i unionistyczne partie współdzieliły władzę. W latach 2009–2013 UDA przeprowadzała ataki na katolickie osiedla. Za: O'Brien, 2019; <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 14.02.2026); <https://www.britannica.com/> (dostęp: 14.02.2026); <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928>, dostęp: 14.02.2026; <https://www.theguardian.com/uk/2000/jun/20/northernireland.uksecurity> (dostęp: 14.02.2026).

¹⁴ Zob. <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 14.02.2026).

z tym wybraliśmy formy sztuki, które zostaną uwzględnione w badaniu, a są to: murale, graffiti, plakaty, tablice (mało- i wielkopowierzchniowe) oraz rzeźby. W przestrzeni Belfastu znajdują się obiekty, które nie są częścią street artu, jednakże stanowią przestrzenny element polityki pamięci lub wpływają na powstawanie dzieł sztuki (skwery/ogrody pamięci i elementy oddzielające społeczność, jak mury, bramy i inne obiekty świadczące o obecności w dzielnicy „nacionalistycznej” lub „lojalistycznej”). W pracy uwzględniliśmy jedynie flagi, które odnosiły się do solidarności z innymi narodami, monarchy brytyjskiego, Zakonu Orańskiego, bojówek i nie były wywieszone na domach prywatnych.

Niniejsza praca powstała na podstawie badania terenowego przeprowadzonego w okresie od 30 lipca do 4 sierpnia 2024 r. Dane podczas prac terenowych pozyskiwaliśmy, korzystając z geotagowanej fotografii mobilnej, a więc zdjęć wykonanych za pomocą smartfonów posiadających zakodowaną informację o współrzędnych geograficznych miejsca, w których zostały wykonane. Pomimo wielu zalet tej metody, ma ona także wady. Najistotniejszą z nich jest pewna niedokładność podawanej lokalizacji, wynikająca z robienia zdjęć z oddalenia i z potrzeby uchwycenia całości badanego obiektu lub z braku możliwości podejścia do niego (Trzepacz, 2023). W celu uniknięcia tego problemu oraz usprawnienia pracy skorzystano ze smartfonowej aplikacji QFIELD, przy pomocy której wprowadzano dane o badanym zjawisku wprost do warstwy wektorowej (*shapefile*).

Przed przeprowadzeniem badań wstępnie zidentyfikowano za pośrednictwem strony *Virtual Belfast Mural Tour* obszary miasta wytypowane do analizy¹⁵. Projekt objął: zachodnią część Belfastu, tj. Upper Falls (Black Mountain)¹⁶, Lower Falls i Shankill (Court), północną, tj. New Lodge (Oldpark), Duncairn i Tiger's Bay (Castle), wschodnią, tj. Ballymacarrett (Titanic), City Centre oraz Donegall Pass i Sandy Row (Botanic), tj. centrum i południe miasta, inwentaryzując 223 punkty.

Wyniki badań

Belfast jest miastem zróżnicowanym narodowościowo. Według wyników spisu powszechnego z 2021 r. największą grupę narodowościową stanowią tu Irlandczycy – w ten sposób określiło siebie 35% populacji miasta, nie deklarując równocześnie przynależności do innej grupy; 27% jego mieszkańców określiło siebie mianem Brytyjczyków, a 17% – Północnych Irlandczyków. W mieście istnieje też 10-procentowa mniejszość nieprzynależąca do żadnej ze wspomnianych grup. Zróżnicowanie to przekłada się również na przynależność religijną: 49% mieszkańców deklaruje się jako katolicy, a 36% – jako protestanci i członkowie innych Kościołów chrześcijańskich.

Od XIX w. w tym wielonarodowościowym ośrodku kształtowała się segregacja społeczno-przestrzenna, z dzielnicami zdominowanymi przez jedną z dwóch głównych grup narodowościowych (McAtackney, 2011), pogłębiona przez konflikt w drugiej połowie XX w. (Nagle, 2009; McAtackney, 2011; Lepp i in., 2025). W celu znalezienia odpowiedzi na jedno z postawionych pytań badawczych przeanalizowano rozmieszczenie skartowanych dzieł sztuki ulicznej w odniesieniu do zróżnicowania narodowościowego wybranych wardów miasta, wykorzystując dane spisowe z 2021 r. (ryc. 1).

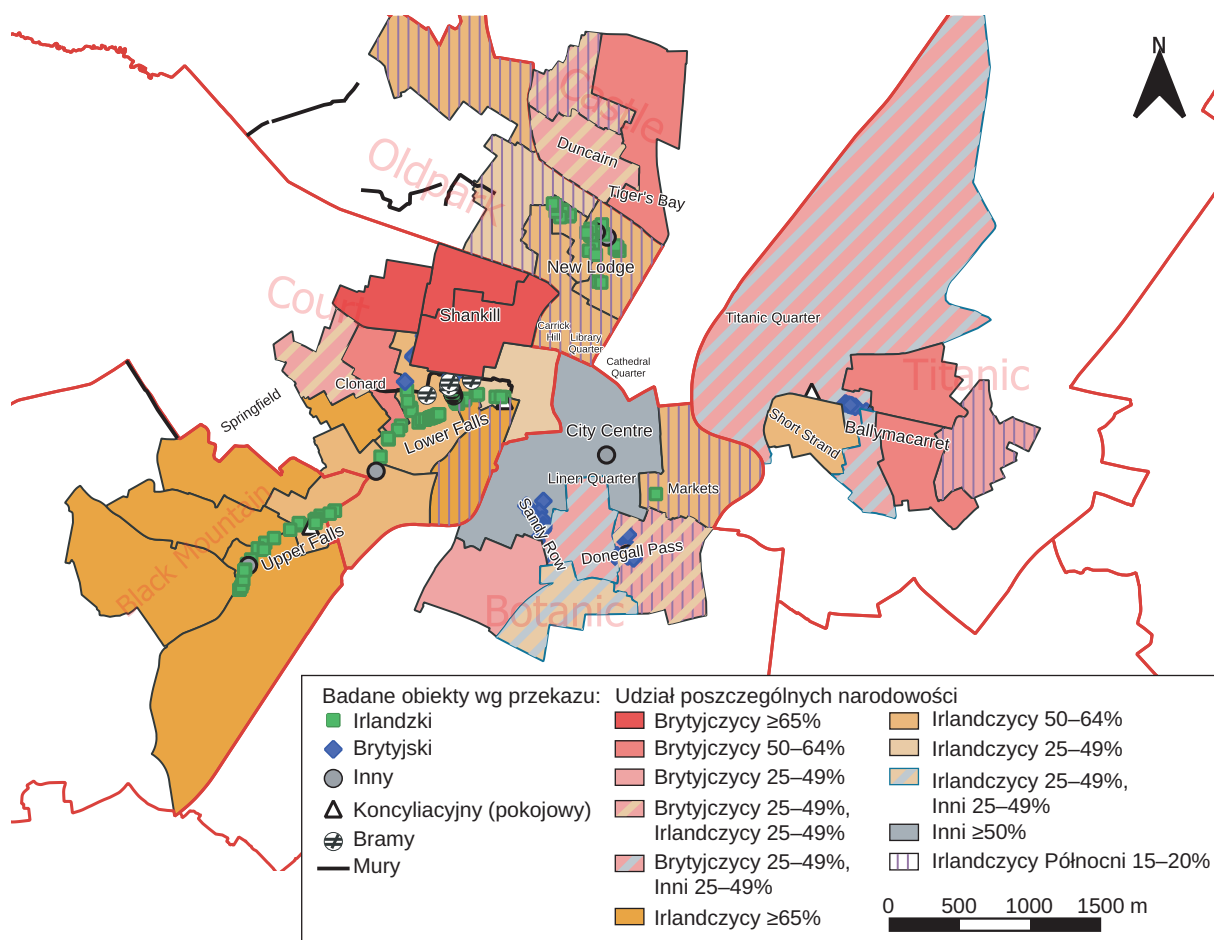
Treści nacionalistyczne zostały odnotowane na obszarach z dominacją Irlandczyków. Odnosi się to zwłaszcza do Upper Falls. Lower Falls jest obszarem, w którym Irlandczycy stanowią 50–64%. Shankill, czyli osiedle z dużą liczbą sztuki lojalistycznej, to miejsce z wyraźną dominacją Brytyjczyków. Między Lower Falls i Shankill istnieje oddzielająca obie dzielnice „linia pokoju”, a jedynym przejściem między osiedlami są bramy, w okolicy zaś jednej z nich znajduje się sztuka lojalistyczna usytuowana niedaleko nacionalistycznej, a także dzieł koncyliacyjnych i o innych motywach. Jednakże prace lojalistów i nacionalistów „nie przekraczają” muru. Warto także odnotować, że Shankill od północy graniczy z jednostkami irlandzkimi, ale dzieła lojalistyczne i nacionalistyczne są odseparowane.

Trzecim obszarem koncentracji sztuki nacionalistycznej i związanej z *Troubles* jest New Lodge, z irlandzką większością wśród mieszkańców. Co charakterystyczne, nie odnotowano dzieł w tej

¹⁵ Zob.: <https://www.virtualbelfastmuraltour.com/> (dostęp: 14.02.2026).

¹⁶ Wymienione jednostki są nazwami potocznymi różnych części miasta (osiedli, enklaw, okolic przy głównych ulicach). W nawiasach umieszczono nazwy *ward* – jednostek specjalnych wykorzystywanych w celach wyborczych i statystycznych.

części jednostki, gdzie ta nacja nie stanowiła większości bezwzględnej. W pobliżu New Lodge znajduje się Tiger's Bay – brytyjska enklawa, która w grafosferze wyraźnie zaznacza swoją obecność. Jedynym osiedlem, na którym Irlandczycy (jak i Brytyjczycy) nie stanowili większości populacji, a gdzie odnotowano sztukę republikańską, jest Duncairn. Obok obiektu nacjonalistycznego znajdowało się dzieło z przekazem pokojowym, zakwalifikowanym jako „inny”. Potwierdza to tezę Rolstona (2020), że nacjonalistyczna twórczość jest żywa w obrębie własnej społeczności.

Rycina 1. Rozmieszczenie badanych obiektów w Belfaście na tle wyników spisu powszechnego z 2021 r. (dane uwzględniają tylko deklaracje o jednej narodowości)

Źródło: Sanojca i in., 2025.

Sandy Row jest osiedlem na północny, którego większość populacji stanowią osoby nienazywające siebie ani Brytyjczykami, ani Irlandczykami. W czasie trwania badania doszło tam do antyimigranckich zamieszek i spalenia kawiarni¹⁷. W Donegall Pass i Ballymacarrett żyła znaczna mniejszość złożona z różnych grup narodowych, choć druga z tych jednostek jest jedynym z omawianych w tym akapicie osiedli, w którego części Brytyjczycy stanowili ponad połowę populacji. Na terenie tych trzech osiedli brak większości nie przeszkadza mieszkańcom w ekspresji dumy narodowej i poglądów, zwłaszcza że tamte obszary są pełne flag brytyjskich, Zakonu Orańskiego i innych motywów lojalistycznych. Nie odnotowaliśmy poparcia dla tożsamości północnoirlandzkiej.

Różnice między osiedlami można określić nie tylko ze względu na natężenie sztuki ulicznej czy podziały narodowościowe. Między badanymi terenami daje się zauważyć odmienność w prezentowanych motywach i sposobach ich ukazania (tab. 1). W dalszej części pracy zostaną opisane osiedla New Lodge, Upper i Lower Falls, Shankill, Sandy Row, Donegall Pass i Ballymacarrett, które posiadały największą liczbę dzieł.

¹⁷ Zob. <https://www.bbc.com/news/articles/czq6qq8v6p6o> (dostęp: 14.02.2026).

Tabela 1. Liczba obiektów według motywu i osiedla*

Motyw	NL	LoF	UpF	Du	Ma	Sh	TB	SR	DP	Ba	CC
Upamiętnienie postaci	16	20	19	3	0	8	1	6	3	8	0
Historyczny	4	12	5	0	0	7	0	4	8	4	0
Polityczny	7	12	11	0	1	2	1	1	3	3	0
Bojówki (w tym):	9	5	5	1	0	11	0	3	4	8	0
– UDA/UFF/UYM	0	0	0	0	0	7	0	2	0	1	0
– UVF	0	0	0	0	0	4	0	1	4	8	0
– IRA	9	2	4	1	0	0	0	0	0	0	0
– INLA ¹⁸	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Solidarnościowy z innymi narodami	2	13	5	1	0	0	0	1	0	0	0
Nawiązujący do miejsca zamieszkania	5	2	0	0	0	3	3	1	2	1	0
Inny	2	8	5	0	0	0	0	1	1	2	1
Łączna liczba obiektów	33	58	42	4	1	27	5	13	14	25	1

Ba – Ballymacarrett; CC – City Center; DP – Donegall Pass; Du – Duncairn; LoF – Lower Falls; Ma – Markets; NL – New Lodge; Sh – Shankill; SR – Sandy Row; TB – Tiger's Bay; UpF – Upper Falls.

* Kilka motywów mogło zostać przypisane do jednego obiektu. Motywy opracowano na podst.: Sanojca i in., 2025.

Źródło: opracowanie własne.

Rycina 2. Wybrane tablice i murale z New Lodge (01.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

¹⁸ INLA (Irish National Liberation Army – Irlandzka Narodowa Armia Wyzwoleńcza) – quasi-marksistowska irlandzka organizacja powstała w 1974 r. z części działaczy Official IRA, którzy nie zgadzali się z zawieszeniem broni z 1972 r. Podporządkowała się dopiero Porozumieniu Wielkopiątkowemu. Jest odpowiedzialna za ponad 120 zabójstw (do 1998 r.), w tym za śmierć 15 swoich członków w wyniku walk wewnętrznych. W rzeczywistości po Porozumieniu członkowie bojówki dokonali kilku zabójstw, a niektórzy z nich byli zaangażowani w działalność przestępczą. W 2009 r. INLA dokonała samorozwiązania. Politycznym skrzydłem bojówki była Irish Republican Socialist Party (IRSP). W 1986 r. od INLA odłączyła się Irish People's Liberation Organization (IPLO), w 1992 r. zniszczona przez P-IRA, a w 1992 r. częściowo z INLA zreintegrowana. Za: <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 14.02.2026).

New Lodge od Lower i Upper Falls odróżnia się częstszymi odwołaniami do IRA i miejsca zamieszkania. Na szczycie bloków i przy pomocy okrągłych tablic z *Easter Lily* (*Zantedeschia aethiopica*)¹⁹ uczczono *óglaigh*²⁰. Upamiętniano też ofiary masakry *New Lodge 6*, wydarzenia z 3 na 4 lutego 1973 r.²¹, którego 50-lecie uczczono tablicami oraz murałem (ryc. 2). Na południu, przy skrzyżowaniu North Queen oraz Great George's St., istnieje mural pomalowany w taki sposób, że przypomina elewację baru. Taki zabieg artystyczny ma na celu upamiętnienie masakry w pubie McGurk's dokonanej przez UVF. Nad „elewacją” widnieją tablice upamiętniające każdą z ofiar oraz jedna tablica zbiorcza. Na dachu znajduje się pomnik Maryi, a przy ścianie – odgradzony krzyż celtycki wraz z tablicą opisującą te wypadki. Jest to unikatowa forma upamiętnienia wydarzenia (Sanojca i in., 2025). Dzieła w *New Lodge* koncentrują się wewnątrz terytorium, tworząc w ten sposób między *Tiger's Bay* przestrzeń bez prac odnoszących się do konfliktu irlandzko-brytyjskiego (ryc. 3). Taka koncentracja przejawów street artu wewnątrz terytorium dominującej grupy jest zjawiskiem odnotowanym w literaturze (Ley, Cybriwsky, 1974, za: Khan, 2024).

Prace w **Upper Falls** znajdują się wzdłuż Falls Rd, jednakże są one umieszczone na ścianach szczytowych skierowanych ku bocznym ulicom. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, że brakuje miejsca dla tych dzieł na elewacjach frontowych, ponieważ znajdują się tam sklepowe witryny i szyldy²². Umożliwia to kierowanie treści do mieszkańców dzielnicy czy do innych grup, które są aktywne wewnątrz osiedla (Khan, 2024, s. 7), pozwalając na spokojniejszą refleksję nad dziełem. Częstym motywem jest upamiętnianie osób (strajkujących w proteście głodowym z 1981 r. czy działacza niepodległościowego Jamesa Connolly'ego) oraz wątki polityczne w postaci krytyki policji (Police Service of Northern Ireland – PSNI). Między Lower a Upper Falls brak ciągłości omawianej grafosfery (ryc. 1), co wynika z obecności szpitala i szkoły. Te instytucje prawdopodobnie dbają o bezstronność, a ich ogrodzenie utrudnia tworzenie sztuki ulicznej.

Lower Falls posiada bardziej rozbudowaną grafosferę niż Upper Falls. Wynika to zarówno z większej liczby dzieł, jak i z ich rozmieszczenia – nie koncentrują się one jedynie przy głównej drodze (Falls Rd) ani w centrum osiedla, lecz także przy granicy z Shankill. Na tym obszarze można mówić o czterech głównych lokalizacjach (ryc. 3): 1) na Cornway Street; 2) przy Falls Rd; 3) we wschodniej części osiedla przy Divis St.; 4) na International Wall (tzw. murze spraw międzynarodowych). W Lower Falls, w porównaniu z dwoma poprzednimi osiedlami, temat IRA jest rzadszy, częściej zaś znajdują się tam treści INLA. Wewnątrz samego osiedla można mówić o zróżnicowaniu przekazywanych treści. Przy Falls Rd za ogrodem upamiętniającym poległych bojowników IRA z Brygady Belfastu (Belfast Brigade) mieści się rząd dzieł odnoszących się do Irish Republican Socialist Party oraz ich bojówki INLA, solidarności z Palestyńczykami i krytykujących policję. Tam upamiętniona została m.in. masakra na Falls Rd z 1920 r., a także Patrick Rooney – ofiara działań armii brytyjskiej z 1969 r.²³ czy *óglaigh* Francis „Bap” McGreevy (zm. 2008) zaatakowany w swoim domu²⁴.

¹⁹ Zob. <https://www.anphoblacht.com/contents/28791> (dostęp: 14.02.2026).

²⁰ *Óglaigh* (l. mn. *óglaigh*) – w języku irlandzkim dosłownie „ochotnik” lub „wojownik”. Określenie używane wobec bojowników walczących o Irlandię.

²¹ W ten wieczór członkowie UDA z pojazdu zastrzelili dwóch członków P-IRA (tzw. *drive-by shooting*), a parę minut później w ogniu krzyżowym brytyjskiej armii zginęli czterej cywile.

²² Szyldy i witryny sklepowe, na których treść jest w języku irlandzkim, również służą „irlandyzacji” obszaru. To publiczna deklaracja przynależności etnicznej i politycznej (Szczecińska-Musielak, 2015).

²³ Zob. <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/may/06/ruc-erred-at-troubles-dawn-by-firing-on-flats-from-armoured-cars> (dostęp: 14.02.2026).

²⁴ Zob. <https://extramuralactivity.com/2022/11/22/bap-mcgreevy/> (dostęp: 14.02.2026)

Rycina 3. Badane obiekty w New Lodge, Duncairn, Tiger's Bay, Upper Falls i Lower Falls

Źródło: opracowanie własne na podst. Open Street Map.

Na ścianach podstacji energetycznej we wschodniej części osiedla przy Divis St. znajdują się murale i plakaty tworzące układ koncentryczny. Tu treści mają charakter polityczny: krytyka PSNI i armii brytyjskiej, Wielkiej Brytanii oraz Unii Europejskiej (ryc. 4). Są też murale solidaryzujące się z Palestyną oraz krytykujące na tym polu USA i prezydenta Joe Bidena przez nazwanie go „ludobójczym Joe” (*genocidal Joe*) (ryc. 4). Na dwóch ścianach znajduje się mural prezentujący m.in. piłkarzy, Bobby'ego Sandsa oraz wycieczki oglądające murale w Belfaście²⁵. Z boku podstacji jest skwerek z grafikami na murach i ułożonymi pod nimi sercami, kwiatami oraz zdjęciami ku czci zmarłych.

Najwięcej dzieł sztuki w Lower Falls zidentyfikowano na *International Wall*, murze biegnącym wzdłuż Divis i Northumberland St., który łączy się z „linią pokoju” oddzielającą tę część miasta od Shankill. Dzieła te znajdują się przy skrzyżowaniu, a więc w strategicznej lokalizacji (McAttackney, 2011), umożliwiającej ukazanie treści na dobrze widocznym obszarze, niezastłonym przez budynki. *International Wall* charakteryzuje się szerokim zakresem tematów (Szczecińska-Musielak, 2015; Lepp i in., 2025), jak: irlandzcy więźniowie polityczni, działalność Republican Network for Unity (RNU), INLA oraz The Workers' Party czy ochotnicy z Belfastu po stronie republikańskiej w hiszpańskiej wojnie domowej. Upamiętniono też działaczy IRA – McKee, Nugenta i Hughesa. Sporą część muru przeznaczono na wyrażenie solidarności z innymi ruchami i narodami, głównie z Palestyńczykami. Przedstawiające ich murale zajmują część od strony Divis St., tworząc ciąg obiektów. Na drugiej ścianie są wizerunki Mandeli, Ócalana i Tamilskich Tygrysów (ryc. 4). Takie odwoływanie się do innych ruchów politycznych służy wzmocnieniu rywalizacji między stronami konfliktu i utożsamianiu się z innymi represjonowanymi narodami (Arar, 2017). Na tym murze

²⁵ Sztuka publiczna związana z *Troubles* spotyka się z zainteresowaniem turystów. W odpowiedzi na to w Belfaście powstały *black taxi tour* – przejazdy specjalną czarną taksówką, która obwozi zainteresowanych po Shankill i Falls, a taksówkarz staje się przewodnikiem. Inną formą zorganizowanych wycieczek są przejazdy autobusami turystycznymi (Szczecińska-Musielak, 2015; Lepp i in., 2025).

znajdują się również dzieła niezwiązane z *Troubles*, polityką czy tożsamością (np. wyraz wdzięczności wobec służb ratowniczych za ich pracę), w związku z czym nie zostały spisane. Jest to miejsce, które się zmienia poprzez zastępowanie lub modyfikowanie części murali (Arar, 2017)²⁶. Co ważne, zlokalizowane jest ono obok Shankill, jednej z najstarszych i tradycyjnie lojalistycznych dzielnic (Szczecińska-Musielak, 2015), gdzie większość stanowią Brytyjczycy. Wynika to z obecności „linii pokoju” rozgraniczającej oba osiedla, a przez to, jak zauważa Laura McAttackney (2011, s. 95), ograniczającej kontakty międzyludzkie i komunikację między społecznościami, a zarazem tworzącej dwie odrębne tematycznie grafosfery. Osiedla są rozdzielone przez dwie bramy, między którymi znajduje się łącznik z dziełami zawierającymi motywy neutralne i dotyczące kwestii pokoju. Zachowują one ciągłość między grafosferami, jednakże nie odwołują się do spraw narodowych. Można rzec, że w przestrzeni fizycznie separującej porusza się zagadnienia mogące zbliżyć obie społeczności.

Rycina 4. Wybrane obiekty z Lower Falls (fot. 1–2: 31.07.2024, fot. 3–6: 03.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

Po drugiej stronie bramy jest osiem dzieł. Jedno z nich wita przybyszy w kilku językach, informując, że dotarli na **Shankill Rd**, gdzie mieszkańcy są dumni, wytrwali i gościnni (*proud, resilient, welcoming*), i ukazując symbol Czerwonej Dłoni Ulsteru. Drugi obiekt prezentuje Gusty'ego Spence'a,

²⁶ Zob. <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 14.02.2026).

byłego lidera UVF, z tekstem przemowy z 13 października 1994 r., gdy UVF z UDA i RHC²⁷ ogłosiły rozejm, która krytykowała konflikt i nawoływała do wzajemnego szacunku (ryc. 5). Kolejne dzieło – „Black Protestant Porter” – odnosi się do Arthura Guinnessa, sprzeciwiającego się powstaniu w Irlandii w 1798 r., przez co jego produkty były bojkotowane przez katolików²⁸. Na tej tablicy widać Czerwoną Dłoń Ulsteru i herb z tym symbolem sprzeciwiającym się *Home Rule*. W dalszej części znajdują się dzieła odnoszące się do sił zbrojnych Izraela (IDF), pułkownika Johna Henry’ego Pattersona²⁹, żołnierzy z I wojny światowej z dominiów i polskich pilotów Dywizjonu 303.

Rycina 5. Wybrane obiekty z Shankill (03.08.2024)

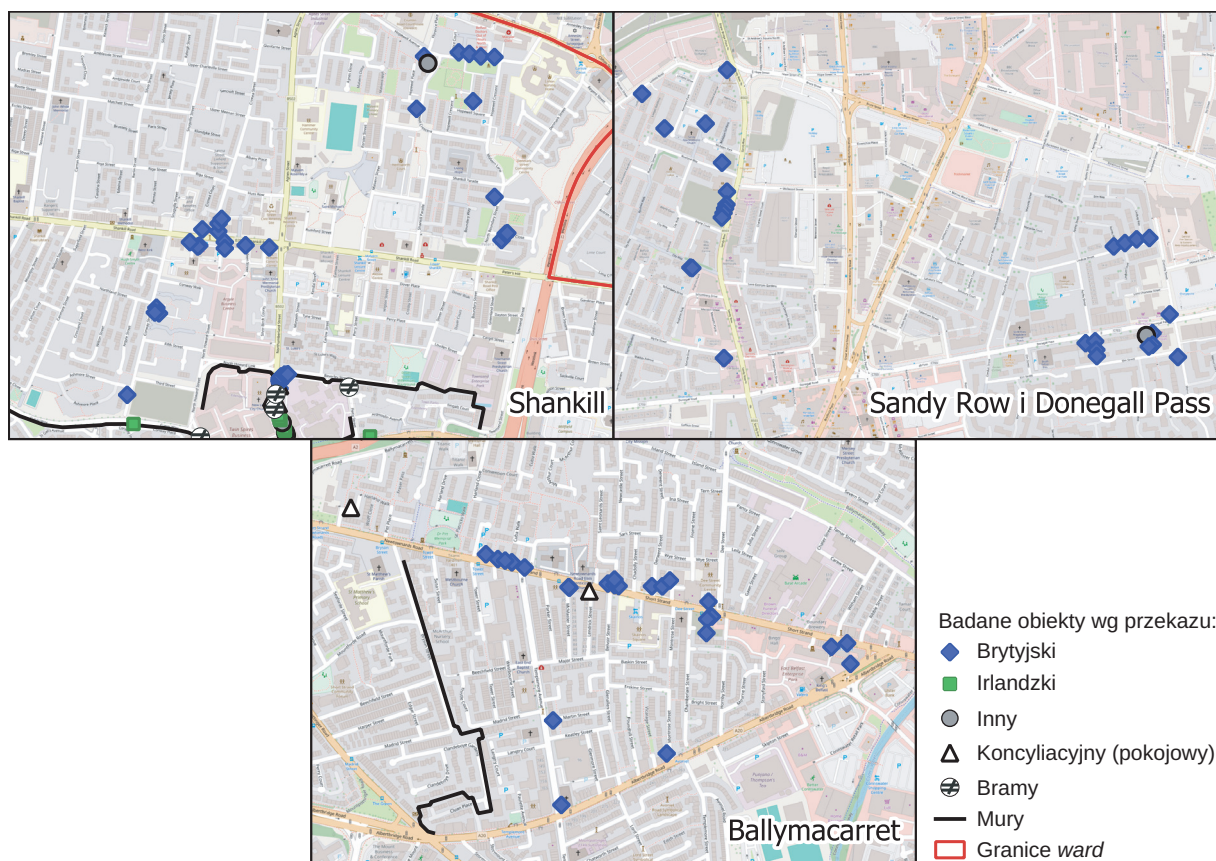
Źródło: archiwum prywatne autorów.

Większość dzieł w Shankill znajduje się w dwóch lokacjach: 1) przy Shankill Rd oraz 2) na północno-wschodnim osiedlu (Hopewell, California Close; ryc. 6). Pierwsze skupisko mieści się w centrum osiedla, między Snugville i Northmuberland St. Jest tam tablica upamiętniająca ofiary „30 lat zabijania przez nacjonalistów”, wytykająca, że SF postulowało równość i walkę z dyskryminacją, równocześnie wspierając antyprotestanckie działania IRA (ryc. 5). Przy skrzyżowaniu z Abeerden St. znajduje się skwer pamięci – hołd dla zabitych przez IRA, z flagami Wielkiej Brytanii, Zakonu Orańskiego, Szkocji i Irlandii Północnej. Jest to również miejsce krytyki SF i IRA zrównujące te ruchy z ISIS, powiązań polityków SF z IRA oraz rządu Blaira (za podpisanie porozumienia z 1997 r.), chętnie odwiedzane przez turystów (w trakcie badania natrafiono na zorganizowaną wycieczkę). Było tam też kilka drobnych przejawów upamiętnienia niedawno zmarłych oraz stworzono możliwość umieszczenia informacji o krewnych zabitych przez IRA. W okolicy na muralach upamiętniono monarchów: Williama (Wilhelma) III z wielką mapą jego kampanii wojennej w Irlandii, Elżbietę II i obecnego króla Karola III, poległych lojalistów, 100-lecie *Ulster Solemn League and Covenant*, które było petycją przeciwko *Home Rule Act*, 36 Ulsterską Dywizję i UVF.

²⁷ RHC (Red Hand Commando) – lojalistyczna organizacja paramilitarna powstała w 1972 r. Uznaje się, że była powiązana z UVF. Zdała broń w 2009 r., a w 2017 r. jej członkowie złożyli wniosek o legalizację, który został odrzucony. Za: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928> (dostęp: 14.02.2026); <https://mapping-militants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 14.02.2026).

²⁸ Zob. <https://www.independent.ie/regionals/herald/the-man-behind-the-black-stuff/27925384.html> (dostęp: 14.02.2026); <https://extramuralactivity.com/2023/04/17/our-political-circumstances/> (dostęp: 14.02.2026).

²⁹ John Henry Patterson w 1916 r. dowodził siłami w Irlandii oraz stworzył podczas I wojny światowej tzw. Legion Żydowski, będący duchowym przodkiem IDF. Za: <https://extramuralactivity.com/2014/11/06/play-ball/> (dostęp: 14.02.2026).

Rycina 6. Badane obiekty w Shankill, Sandy Row, Donegall Pass i Ballymacarrett

Źródło: opracowanie własne na podst. Open Street Map.

W północno-wschodniej części osiedla tematyka skupia się na bojkówkach UDA, UFF, UYM, które pochodziły z Shankill Rd, oraz upamiętnieniu działacza RHC. Taki militarystyczny grafosfery jest dla tego obszaru charakterystyczny: aż 41% dzieł w Shankill porusza ten motyw, czyli znacznie częściej niż na innych lojalistycznych osiedlach (tab. 1). Na tym obszarze znajdowały się tablica i plakat witający w Shankill Rd, choć nie były usytuowane w miejscach widocznych dla wchodzących na teren osiedla. Upamiętniono tu masakrę z 1969 r. w postaci muralu z dwójkiem dzieci stojących przed zniszczonym domem; jedno z nich jest wyznania protestanckiego, drugie katolickiego (ryc. 5)³⁰. To o tyle charakterystyczne, że z muralu nie da się odczytać, kim są te dzieci; ponadto nie krytykuje on żadnej ze stron, mimo iż powstał na osiedlu z motywami lojalistycznych bojkówek.

Shankill jest jednym z osiedli, które przeszło przemianę prezentowanych treści. Od 1998 r. o ¾ spadła liczba murali z bojkówkami i gloryfikujących przemoc na rzecz treści promujących tożsamość i dziedzictwo kulturowe (Lepp i in., 2025). W trakcie badania zidentyfikowano dwie tablice, które zastąpiły stare dzieła odnoszące się do przemarszów protestantów przez katolickie dzielnice, a także do bojkówek, więźniów politycznych, więzi Ulsteru ze Szkocją czy krytykujące SF (Rolston, 2020, s. 37–38). Obiekty te obecnie odnoszą się do historii okolicy i lokalnej społeczności, a obok nich znajdują się tablice informacyjne (ryc. 5). To przykład jednego z programów zastępujących kontrowersyjne dzieła, jak mural prezentujący marsze z kościoła Drumcree, które kończyły się walkami (Rolston, 2020). Jednakże stan tablic nie jest dobry. Są na nich graffiti czy wlepki świadczące o tym, że lokalna społeczność ich nie akceptuje.

³⁰ Zob. <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 14.02.2026).

Rycina 7. Tablica zastępcza z Shankill (03.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

Na południe od centrum miasta znajduje się lojalistyczne **Sandy Row**. Od strony północnej, przy skrzyżowaniu Sandy Row z Linfield Rd i Hope St, widnieje „powitalna” instalacja prezentująca króla Williama III. Upamiętnia ona jego zwycięstwo nad Boyne. W okolicy powiewa wiele flag oranżystów. Jest to, tak jak w Shankill, przykład zastępowania muralu, który wyznaczał granicę terytorium lojalistów, przy pomocy wizerunku zamaskowanego bojownika UFF (Szczecińska-Musiela, 2015; 201-202; Rolston, 2020: 46). Dzieła tego typu służą wyznaczaniu oddolnej „demarkacji” miasta oraz „witają” osoby wchodzące pokazem siły i władzy danej grupy na tym terytorium (Khan, 2024, s. 7).

Warto odnotować także to, że instalacja nie została zniszczona (uszkodzone były tylko trzy litery; ryc. 8), co – w przeciwieństwie do tablic w północno-wschodnim Shankill – świadczy o szacunku do tego miejsca. Wynika to z aspektu historycznego – William Orański przechodził z wojskiem przez Sandy Row. Inny powód jest taki, że monarcha stanowi ważny symbol dla lojalistów (Rolston, 2020).

Na tym obszarze obiekty są rozproszone. W północnej części osiedla znajdują się murale na elewacjach domów (m.in. z okazji 500-lecia bitwy nad Boyne, upamiętniające Ulster Division i Ulster First Flute oraz tablica ku czci zmarłej królowej Elżbiety II). W innej części dzielnicy prezentowane są zespoły muzyczne. Tak ukazuje się obecność lojalistów, zwłaszcza że zespoły te prowadziły marsze przez dzielnice nacjonalistyczne (Rolston, 2020).

Przy Sandy Row Community Centre umieszczona jest kamienna tablica upamiętniająca UFF, a na przydrożnym murze powiewa rząd flag: Wielkiej Brytanii, Irlandii Północnej, Szkocji, Izraela, ku czci króla Karola III i Williama III (ryc. 8). Tam też znajduje się plakat sprzeciwiający się „granicy morskiej”³¹ Irlandii Północnej z Wielką Brytanią. Na południu upamiętniono dwóch działaczy UDA/UFF³². Mimo bliskości **Donegall Pass** (od skrzyżowania do pierwszego obiektu jest ok. 0,5 km) nie ma ciągłości w występowaniu sztuki ulicznej (ryc. 6). Wynika to z faktu, że Sandy Row było bastionem UDA (choć na tym osiedlu znajdowały się dzieła związane z UFF i RHC), a w Donegall Pass aż 29% prac odnosiło się do UFF, z którym UDA pozostawało w sporze. W Donegall Pass ponad połowa motywów nawiązywała do historii i nieznacznie większe było natężenie treści dotyczących sytuacji politycznej. Dzieła znajdują się w centrum osiedla, głównie przy bocznych ulicach, niedaleko sklepów prowadzonych przez azjatyckie mniejszości. Na Lindsay St (na północ od

³¹ „Granica morska” odnosi się do tzw. *Windsor Framework* (inaczej *Irish Sea Border*). W wyniku Brexitu wróciły kontrole celne między Wielką Brytanią a Unią Europejską, jednakże na skutek Porozumienia Wielkopiątkowego nie mogły one zostać wprowadzone na granicy lądowej z Republiką Irlandii. W celu uniknięcia kontroli celnej wszystkich towarów docierających drogą morską do Irlandii Północnej z Wielkiej Brytanii wprowadzono dwie linie: „zieloną”, nieobjętą kontrolą celną na produkty zostające w Irlandii Północnej, i „czerwoną” podlegającą kontroli dla produktów trafiających następnie do UE.

³² Zob. <https://extramuralactivity.com/2016/08/16/this-divided-ulster-community/> (dostęp: 14.02.2026); <https://www.irishtimes.com/news/why-dougan-murder-may-cost-sf-place-at-peace-talks-1.134964> (dostęp: 14.02.2026); <https://extramuralactivity.com/2017/11/20/everyones-friend/> (dostęp: 14.02.2026).

ulicy Donegall Pass) znajduje się układ liniowy czterech dzieł na elewacji budynków, podobnie jak w przypadku Hopewell w Shankill.

Rycina 8. Wybrane obiekty z Sandy Row (01.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

Ostatnim omawianym obszarem jest **Ballymacarrett**, znajdujący się obok irlandzkiego osiedla Short Strand (zob. ryc. 1). Większość prac na tym obszarze ulokowanych jest przy głównej drodze – Newtownards (zob. ryc. 6). W zachodniej części osiedla znajdowało się pięć dzieł w układzie pasmowym, tworzącym *Freedom Corner*. Uczczono tam 50-lecie East Belfast Brigade, UDA, pomoc kobiet dla więźniów i ich udział w utrzymywaniu rodzin. Jeden z murali stawia tezę, że konflikt ulsterski jest kwestią utrzymania tożsamości narodowej, na co wskazuje wizerunek flag Wielkiej Brytanii, Walii, Anglii, Szkocji i Irlandii Północnej. Ostatnim malunkiem jest *East Belfast Freedom Corner* (ryc. 9). To jedyne dzieło, w którym ukazano dziecko w stroju przypominającym mundur, w czarnych okularach i z pałką na ramieniu. Na pozostałych obiektach dzieci są przedstawiane jako ofiary konfliktu czy dyskryminacji, nie jako żołnierze. W obecnej formie omawiana instalacja istnieje od 2022 r.; wcześniej murale miały bardziej bojówkarski charakter, ukazując UDA/UFF i używając określenia *loyalist*³³. Mimo to, wciąż odwołują się do tematyki paramilitarnej (Lepp i in., 2025). Jest to jedno z nielicznych dzieł lojalistycznych, na którym są kobiety (Migeon, 2024).

Trzy przecznice dalej znajduje się mural o charakterze koncyliacyjnym, z tezą, że pokój nie może zostać utrzymany z użyciem przemocy, a tylko dzięki wzajemnemu zrozumieniu. Mural przedstawia okulary, w których na lewym szkle zaprezentowana jest „szara przeszłość”, a na oprawkach napisano: *violence, terrorism, conflict, imprisonment* („przemoc”, „terroryzm”, „konflikt”, „uwięzienie”).

³³ Zob. <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 14.02.2026).

Natomiast na prawym szkle ukazana została przyszłość – na oprawce napisano: *culture* i *human rights* („kultura”, „prawa człowieka”), a z niej wychodzą trzy ręce, z czego na jednej widnieje napis *peace* („pokój”) (ryc. 9). Nazwa *Troubles* pojawia się na tym muralu w dwóch gazetach namalowanych na lewym szkle. Jest tam też odwzorowany marsz UDA. Po stronie przyszłości zamazano napisy *empowerment* („wzmocnienie”, „upodmiotowienie”) i *multiculturalism* („wielokulturowość”) na oprawce oraz *equality* i *diversity* („równość”, „różnorodność”) – na rękach. Świadczy to o sprzeciwie wobec dzisiejszej rzeczywistości, co się objawia m.in. antyimigranckimi zamieszkami.

Rycina 9. Wybrane murale i tablice z Ballymacarrett (02.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

Mural kontrastuje z dziełami z pozostałej części osiedla. W Ballymacarrett co trzeci motyw odnosi się do bojówek, a w innych miejscach dzielnicy – jedynie do UVF (ryc. 9). Warte odnotowania jest duża tablica niechronologicznie wymieniająca 12 zbrodni IRA z lat 1970–1993. Podobnie jak skwer pamięci z Shankill, jest to krytyka równościowych haseł SF związanej z IRA. W południowej części osiedla mieści się mural namalowany ku pamięci Davida Ervine'a, działacza UVF, który po odbyciu kary 6 lat pozbawienia wolności został politykiem³⁴. Drugie dzieło upamiętniało 50- i 60-lecie *Gertrude Star*, czyli zespołu fletowego.

³⁴ Zob. <https://extramuralactivity.com/2014/11/06/play-ball/> (dostęp: 14.02.2026).

Centrum miasta – przestrzeń bez sztuki?

Dotychczasowe rozważania ominęły centrum Belfastu rozumianego jako City Centre, Linen Quarter, Library oraz Cathedral Quarter. Jest to obszar mocno zinternacjonalizowany (udział obcokrajowców wynosi tam do 61%); większość okresu *Troubles* znajdował się pod ścisłą kontrolą policyjną (ryc. 11), dokładnie sprawdzającą wszelkie pojazdy³⁵.

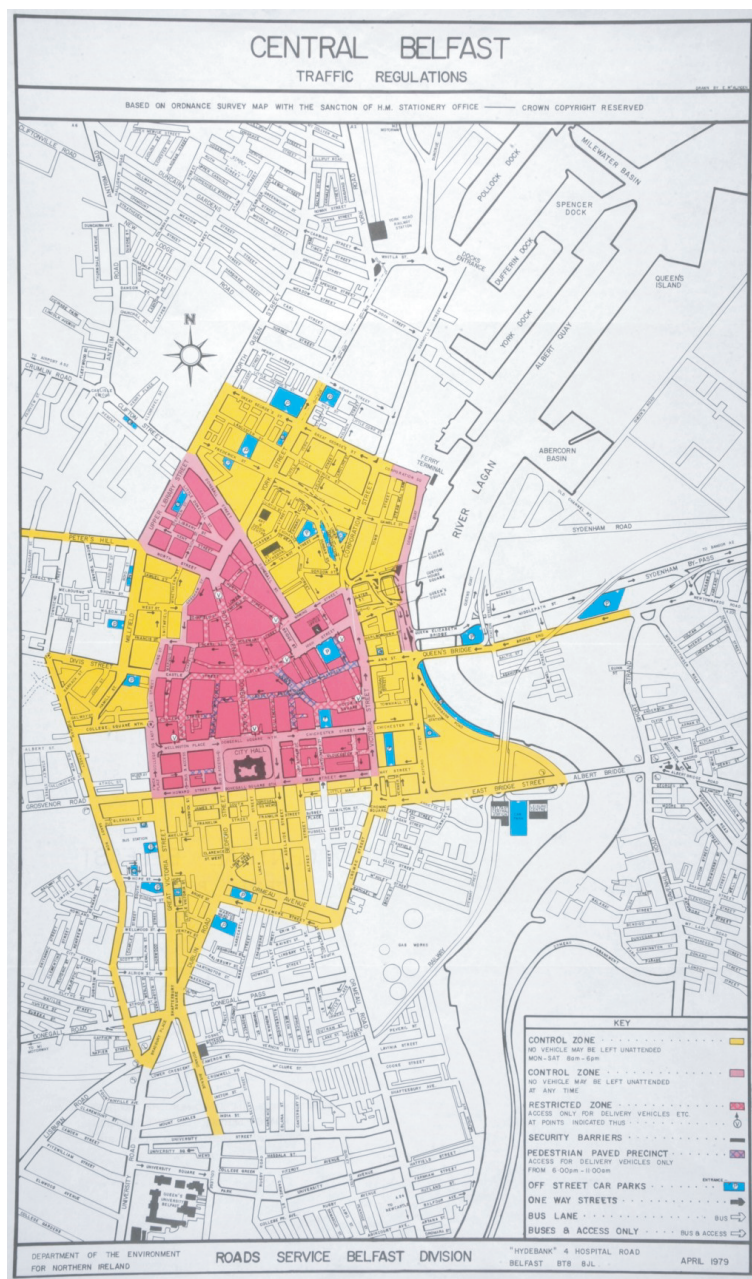
Z dzieł odnoszących się do *Troubles* odnotowaliśmy na tym obszarze jedynie fontannę ku czci pracowników urzędu miejskiego rannych i poległych w latach 1969–1999, która znajduje się na tylnym, ogólnodostępnym dziedzińcu budynku, ale nie nawiązuje wprost do konfliktu, a jedynie do bardzo trudnych czasów (ryc. 10). Nie oznacza to, że Centrum jest strefą bez sztuki. Wręcz przeciwnie. Popularne w całym mieście murale czy inne formy pozbawione są tutaj przekazu o lokalnym konflikcie, a nakierowane wyłącznie na prezentowanie wartości artystycznej bądź odnoszące się do popularnych współcześnie zagadnień politycznych, takich jak walka z rasizmem, ksenofobią, homofobią itd. Obecna jest więc tutaj tematyka LGBT+, szczególnie w sztuce ulicznej ulokowanej w pobliżu barów popularnych wśród tej społeczności (jak np. Kremlin).

Rycina 10. Przykłady sztuki w przestrzeni publicznej Centrum (fot. 1–2: 30.07.2024, fot. 3–8: 01.08.2024, fot. 9–10: 02.08.2024)

Źródło: archiwum prywatne autorów.

³⁵ Samochody w trakcie konfliktu były wykorzystywane podczas uprowadzeń do szybkiego ostrzelania lub jako pułapki-bomby. Za: Jensen, 2021, s. 40–58, <https://journals.ucc.ie/index.php/irishjournalofanthropology/article/view/3888/6193> (dostęp: 14.02.2026).

Rycina 11. Ograniczenia w ruchu drogowym w centrum Belfastu w 1979 r.

Źródło: Ulster Museum.

Centrum miasta przez większość XX w. było niedostępne dla sztuki czy kultury nacjonalistów, co wynikało z ograniczeń nałożonych przez władze miejskie na manifestacje organizacji irlandzkich i dotyczące praw człowieka. Sytuacja zmieniła się w 1993 r., kiedy to odbył się pierwszy legalny marsz Irlandczyków³⁶ (Szczecińska-Musielak, 2015). Co ważne, nie był on zakłócony przez kontr-protestujących, choć przez część lojalistów uznany za wypychanie protestantów z tej przestrzeni. Ważnym elementem „rozbrajającym konflikt” w centrum stały się działania socjalistów i związkowców promujących kosmopolityzm, organizowanie parad równości (*pride parade*) rozpowszechnienie się poparcia dla liberalnego multikulturalizmu (Nagle, 2009). Istotną rolę odegrała Rada Miejska, która przekształciła Festiwal Świętego Patryka w wydarzenie otwarte dla protestantów i katolików – flagi narodowe zastąpiono tam wielokolorowymi koniczynkami (Szczecińska-Musielak,

³⁶ Była to parada upamiętniająca internowanych republikanów (*Republican Internment Commemoration Parade*).

2015). Równocześnie obszar ten przeszedł odnowę i gentryfikację, stając się „wspólną” przestrzenią biznesową odcinającą się od brutalnej przeszłości (Tsenika, 2018, s. 288–289). To, wraz ze wcześniejszą niedostępnością Centrum, ograniczającą liczbę (znaczących) zbrojnych walk, mogło stworzyć dogodne warunki dla rozwoju sztuki neutralnej, nienacechowanej odniesieniami do tożsamości brytyjskiej lub irlandzkiej.

Widać tutaj paralelę do berlińskiego Kreuzbergu, gdzie tożsamość jest stworzona w nawiązaniu do dzielnicy, w której się mieszka, a nie do państwa, w którym się rezyduje lub z którego się pochodzi, wytwarzając „Trzecią Przestrzeń” (Dell, 2021). Centrum Belfastu można określić jako *no man’s land*, gdzie autoidentyfikacja „Brytyjczyk” lub „Irlandczyk” może być zastąpiona kategoriami występującymi w rozwinięciach skrótów LGBT+. Drugim elementem może być wysoki udział obco-krajowców, którzy nie identyfikują się z tą trudną lokalną historią, w tym samym czasie wspierając globalizację kultury czy promując nowe formy tożsamości.

Podsumowanie

Sztuka uliczna jest wytworem lokalnych uwarunkowań (Haworth i in. 2022), służy kontestowaniu porządku, prowadzeniu dialogu (McAttackney, 2011; Krzywik, 2022; Trzepacz, 2023; Lepp i in., 2025), jednoczeniu osób o podobnych poglądach (Krzywik, 2022; Lepp i in., 2025) czy wyznaczaniu granic społeczności (Khan, 2024). Belfast to miejsce, w którym street art wykazuje te cechy. W tej pracy autorzy podjęli się próby zaprezentowania rozmieszczenia dzieł sztuki ulicznej odnoszącej się do konfliktu irlandzko-brytyjskiego. Badanie swym zasięgiem nie objęło całego miasta, jednakże poszerzyło dotychczas analizowany zakres przestrzenny. Wyniki ukazano przy pomocy technik kartograficznych, które w przypadku Belfastu są stosowane rzadko (Migeon, 2024; Lepp i in. 2025), zwłaszcza w kontekście znaczącej literatury na temat omawianego zagadnienia.

Decyzja o zaprezentowaniu wyników badań na mapie pozwoliła na prześledzenie rozmieszczenia sztuki ulicznej w wybranych osiedlach oraz na uwzględnienie czynnika narodowościowego. Badanie potwierdziło tezę Rolstona (2020), że dzieła nacjonalistyczne zlokalizowane są na obszarach z dominacją Irlandczyków, a lojalistyczne mogą się znajdować nie tylko tam, gdzie Brytyjczycy stanowią większość, ale i na osiedlach, na których są mniejszością, a większość to osoby spoza Irlandii.

Ze względu na różnorodność etniczno-narodową Belfastu można było zbadać, czy grafosfera poszczególnych dzielnic lokowała się w centrum jednostek, czy może na ich skraju, przy osiedlach z dominacją drugiej grupy narodowościowej. W większości przypadków znajdowała się ona wewnątrz osiedli, co jest zjawiskiem typowym dla rozmieszczenia sztuki ulicznej w wielonarodowościowych miastach (Ley, Cybriwsky, 1974, za: Khan, 2024). Wyjątkiem są dzieła w Lower Falls (zwłaszcza *International Wall*) i kilka obiektów w Shankill. Wynika to z obecności „linii pokoju”, która rozdziela oba osiedla, w ten sposób separując przekaz dwóch stron i uniemożliwiając dialog między nimi (McAttackney, 2011). Dzięki obecności bramy ciągłość grafosfery jest zachowana, jednakże w jej wnętrzu tematyka pozostaje neutralna i koncyliacyjna, a więc nie ma ciągłości poruszanych motywów.

Badanie to pozwoliło na zwrócenie uwagi, że różnice w motywach nie występują jedynie między osiedlami nacjonalistycznymi i lojalistycznymi, lecz także między obszarami tej samej grupy narodowościowej. Wynika to z tradycji, wydarzeń historycznych, powiązania osiedli z ważną postacią, z tragedii, których pamięć jest kultywowana, czy z faktu istnienia bojówek pochodzących z danych części miasta i kontrolujących jego fragmenty. Zapewne ostatni z tych czynników uniemożliwia stworzenia jednego „pasma dzieł” w przypadku Sandy Row i Donegall Pass.

Jak zwróciła uwagę McAttackney (2011, s. 88), sztuka uliczna w Belfaście znajduje się w strategicznych lokalizacjach: na ścianach szczytowych i przy skrzyżowaniach. Tę tezę trzeba poszerzyć o lokalizację przy głównych drogach, nie tylko na ścianach budynków, lecz i na murach, co sprzyja dobrej widoczności z poziomu ulicy. Ważną formą są instalacje „powitalne” na dobrze wyeksponowanej ścianie szczytowej ostatniego budynku, służące „demarkacji” i pokazujące gościom, do kogo należy terytorium. Najrzadszą formą jest lokalizacja murali na szczytach bloków. Nie wszystkie dzieła umieszcza się w dobrze widocznych miejscach, bo również w bocznych ulicach, co skutkuje prawdopodobnie innym sposobem recepcji sztuki.

Street art, jeśli istnieje odpowiednio długo w danym miejscu, staje się „naturalną” częścią przestrzeni (Migeon, 2024). Mimo że przemiany sztuki ulicznej nie były głównym celem badania, to w pracy pojawiał się wątek zmiany ukazywanych treści. Następowala ona w wyniku odnowienia czy zastąpienia malunku innym z powodu zniszczeń następujących na skutek upływu czasu lub w efekcie programów zastępujących kontrowersyjne dzieła nowymi (Arar, 2017; Rolston, 2020; Hopper, Renfro, 2021; Lepp i in., 2025). W Belfaście znajdują się miejsca, które wpisały się w lokalne uwarunkowania, a przez to wciąż istnieje tam grafosfera (jak odnowiony *Freedom Corner* czy instalacja „witająca” w Sandy Row). Dzieła te, choć zastępują poprzednie, są akceptowane przez lokalną społeczność ze względu na nawiązywanie do miejscowej tradycji. Zdarzają się również prace niszczone, zapewne z powodu oddalenia się od dotychczasowych motywów, ale i takie, w których zamazano część treści, będące przykładem dialogu społeczności z dziełem i zmiany wyznawanych wartości.

Badanie terenowe ukazało ważną kwestię. Zjawisko grafosfery, które można powiązać z konfliktem irlandzko-brytyjskim, nie dotyczy centrum Belfastu. Wynika to z ograniczeń dotyczących organizowania manifestacji i wjazdu pojazdami w trakcie konfliktu, jak i promocji liberalno-progresywnych wartości (Nagle, 2009). Istotna była również rewitalizacja tej części miasta, skutkująca gentryfikacją i odcięciem się od jego trudnej historii (Tsenika, 2018). Doprowadziło to do powstania „trzeciej” przestrzeni czy „drugiego” Belfastu, pełnych dzieł sztuki ulicznej, ale kompletnie innych od tych w pozostałych częściach miasta.

Bibliografia

- Arar, R. (2017). International solidarity and ethnic boundaries: using the Israeli–Palestinian conflict to strengthen ethno-national claims in Northern Ireland. *Nations and Nationalism*, 23(4), 1–22. <https://doi.org/10.1111/nana.12294>
- Armstrong, M., Rice, C., Warwick, B. (2022). The visual communication of Brexit in Northern Ireland: Decoding public imagery on identity, politics and Europe. *Territory, Politics, Governance*, 12(9), 1–19. <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2115544>
- Cancellieri, J. F. (2015). The troubles in Northern Ireland, https://research.library.fordham.edu/international_senior/2/ (dostęp: 14.02.2026).
- Dell, A. C. (2021). The Turkish-German Bridge: A Unique Socio-Spatial Construction in Kreuzberg. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 1(2), 19–36. <https://doi.org/10.52241/TJDS.2021.0022>
- Durydiwka, M., Korpysz-Wiśniewska, A., Jażewicz, I. (2023). Murale w przestrzeni miasta. Analizy funkcji rozmieszczenia na przykładzie Słupska. *Prace Geograficzne*, 171, 31–50. <https://doi.org/10.4467/20833113PG.23.007.18107>
- Evershed, J., Murphy, M. C. (2021). An bhfuil ár lá tagtha? Sinn Féin, special status and the politics of Brexit. *The British Journal of Politics and International Relations*, 24(2), 243–258. <https://doi.org/10.1177/13691481211026153>
- Haworth, B., Lepp, E., Arthur, C., Vogel, B. (2022). Your wall cannot divide us: Graffiti in Cyprus and insights into conflict-affected landscapes. *Street Art and Urban Creativity*, 8(2), 35–49. <https://doi.org/10.25765/sauc.v8i2.584>
- Hopper, P., Renfro, E. (2021). Speaking graffiti: Imaging human rights from Belfast to the West Bank. *Humanity & Society*, 46(2), 1–24. <https://doi.org/10.1177/0160597620987006>
- Jensen, A. M. (2021). Looking to the past from behind the windshield of a car: Car riding as ethnographic research tool in Belfast. *Irish Journal of Anthropology*, 24(1), 40–58. <https://doi.org/10.33178/IJP.24.1>
- Khan, S. (2024). The writing on the wall: Identity, placemaking and territoriality in Karachi's graffiti culture. *Wellbeing, Space and Society*, 7, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.wss.2024.100214>
- Krzywik, A. (2022). Rola murali we współczesnym funkcjonowaniu miejskich ruchów społecznych w przestrzeni publicznej miast. Przegląd wybranych działań artystycznych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 18(2), 116–131. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.18.2.06>
- Lepp, E., O'Driscoll, D., Vogel, B., Morecroft-Rice, D. (2025). Graffiti as method: Spatio-temporal analysis of political perception and community relations in Belfast. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 19(5), 630–650. <https://doi.org/10.1080/17502977.2024.2444078>
- McAttackney, L. (2011). Peace maintenance and political messages: The significance of walls during and after the Northern Irish 'Troubles'. *Journal of Social Archeology*, 11(1), 77–98. <https://doi.org/10.1177/1469605310392321>

- Migeon, M. (2024). Peace and conflict in public space: Gendered murals shaping Belfast. *Geopolitics*, 29(5), 1604–1634. <https://doi.org/10.1080/14650045.2024.2321164>
- Nagle, J. (2009). The right to Belfast City Centre: From ethnocracy to liberal multiculturalism? *Political Geography*, 28(2), 132–141. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2009.02.002>
- O'Brien, B. (2019). *A Short History of the IRA. From 1916 Onwards*. The O'Brien Press.
- Rolston, B. (2020/2003). *Drawing Support 3: Murals and Transition in the North of Ireland*. Beyond the Pale Books.
- Sanojca, J., Semmler, A., Brzykcy, K. (2025). Przestrzenne formy pamięci o konflikcie w Irlandii Północnej – przykład Belfastu. *Prace i Studia Geograficzne*, 70(2), 77–95. <https://doi.org/10.48128/pisg-2025-70.2-04>
- Starzyk, S., Synoradzki, M. (2023). Konflikt protestancko-katolicki w Irlandii Północnej z perspektywy prawa międzynarodowego. W: M. Stanulewicz, K. Nowicki, E. Plewa (red.), *Prawo a religia na Wyspach Brytyjskich* (s. 103–125). Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph.
- Szczecińska-Musielak, E. (2015). *Przemiany przestrzennej miejskiej Belfastu. Między konfliktem etnicznym a procesem pokojowym*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Trzepacz, P. (2023). Murale i street art w przestrzeni miasta. Przypadek Krakowa. *Prace Geograficzne*, 173, 231–256. <https://ejournals.eu/czasopismo/prace-geograficzne/artukul/murale-i-street-art-w-przestrzeni-miasta-przypadek-krakowa> (dostęp: 14.02.2026).
- Tselika, E. (2018). Ethno-nationally divided cities and the use of art for purposes of conflict resolution and urban regeneration. *Visual Studies*, 33(3), 280–294. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2018.1537724>
- Vogel, B., Arthur, C., Lepp, E., O'Driscoll, D., Haworth, B. T. (2020). Reading socio-political and spatial dynamics through graffiti in conflict-affected societies. *Third World Quarterly*, 41(12), 1–21. <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1810009>

Źródła internetowe

- <https://www.britannica.com/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65092928> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.bbc.com/news/articles/czq6qq8v6p6o> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2014/11/06/play-ball/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2015/05/27/godfather-of-the-israeli-army/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2016/08/16/this-divided-ulster-community/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2017/11/20/everyones-friend/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2022/11/22/bap-mcgreevy/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://extramuralactivity.com/2023/04/17/our-political-circumstances/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.theguardian.com/uk/2000/jun/20/northernireland.uksecurity> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/may/06/ruc-erred-at-troubles-dawn-by-firing-on-flats-from-armoured-cars> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/07/belfasts-peace-walls-potent-symbols-of-division-are-dwindling-but-slowly> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.independent.ie/regionals/herald/the-man-behind-the-black-stuff/27925384.html> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.irishtimes.com/news/why-dougan-murder-may-cost-sf-place-at-peace-talks-1.134964> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.pbs.org/newshour/arts/belfast-murals-recall-brutal-war-debate-northern-irelands-future> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://mappingmilitants.org/map/northern-ireland> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.nisra.gov.uk/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.virtualbelfastmuraltour.com/> (dostęp: 14.02.2026).
- <https://www.anphoblacht.com/contents/28791> (dostęp: 14.02.2026).

Podmiotowość lokalna: ujęcie teoretyczne i empiryczne na przykładzie Warszawy

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 1(103)/2026
© Authors 2026

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/15094995110306

Katarzyna Górniak

Politechnika Warszawska, Zakład Studiów nad Społeczeństwem i Gospodarką,
WAI NS PW, Pl. Politechniki 1, 00–661 Warszawa, Polska; e-mail: katarzyna.gorniak@pw.edu.pl;
ORCID 0000-0002-9073-8118

Barbara Lewenstein

Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Zakład Socjurbanistyki i Studiów
nad Konfliktem, ul. Nowy Świat 69, 00–927 Warszawa, Polska; e-mail: barbara.lewenstein@uw.edu.pl;
ORCID 0000-0001-7609-7775

Abstrakt

Artykuł podejmuje analizę podmiotowości, lokalnej jako kategorii opisującej relacje między jednostkami a wspólnotą lokalną. Podmiotowość ujmowana jest jako zjawisko dwuwymiarowe, obejmujące subiektywne poczucie sprawstwa, odpowiedzialności i możliwości wpływu na najbliższe otoczenie – zwane również w literaturze socjologicznej jako poczucie podmiotowości oraz wymiar behawioralny, wyrażający się w faktycznym zaangażowaniu mieszkańców w działania na rzecz zmiany lub podtrzymywania lokalnego porządku społecznego. Artykuł koncentruje się na wzajemnych relacjach między obydwoma wyróżnionymi rodzajami podmiotowości i na społeczno-ekonomicznych uwarunkowaniach wymiaru behawioralnego. W tekście wskazano na powiązania podmiotowości lokalnej z kapitałem społecznym oraz jej znaczenie dla rozwoju lokalnego. Podstawę empiryczną stanowi badanie na reprezentatywnej próbie 1 tys. mieszkańców Warszawy reprezentującej wielkomiejską wspólnotę lokalną charakteryzującą się wysoką heterogenicznością i osłabieniem więzi społecznych.

Słowa kluczowe

Wspólnota lokalna, poczucie podmiotowości, podmiotowość behawioralna, aktywność społeczna, rozwój lokalny

Local Agency: A Theoretical and Empirical Approach on the Example of Warsaw

Abstract

This article analyzes local agency as a category describing the relationship between individuals and their local community. Agency is conceptualized as a two-dimensional phenomenon, encompassing a subjective sense of agency, responsibility, and the ability to influence one's immediate (referred to in the sociological literature as the sense of agency), and a behavioral dimension, expressed in residents' actual engagement in activities aimed at changing or maintaining the local social order. The article focuses on the interrelationships between these two dimensions of agency and on the socioeconomic determinants of its behavioral dimension. The text highlights the interconnections between local agency and social capital and their importance for local development. The empirical basis of the study is a representative sample of 1,000 Warsaw residents representing a metropolitan local community characterized by high heterogeneity and weakened social ties.

Keywords

Local community, Agency, Local activity, Local development

Wstęp

W literaturze socjologicznej termin „podmiotowość” bywa definiowany na różne sposoby (Bokszański, 2006; Górniak, 2014; Sztompka, 1989; Wielecki, 1989, 2003), choć należy zwrócić uwagę, że nie jest to kategoria *stricto* socjologiczna (bez wątpienia większe znacznie ma dla

nauk filozoficznych czy psychologicznych), aczkolwiek przez socjologów chętnie wykorzystywana. Dotyczy przede wszystkim natury relacji (wzajemnego wpływu) pomiędzy jednostką/jednostkami a otaczającą je rzeczywistością, której część stanowią, i jej strukturami, ale również – znaczenia i wagi działań obydwu stron tej relacji. Podmiotowość jako kategoria nabiera socjologicznego wymiaru wraz ze schyłkiem koncepcji i teorii deterministycznych odnoszących się do struktur społecznych i porządku oraz z pojawianiem się nowych teorii, które wskazują na społeczne konstruowanie czy tworzenie rzeczywistości lub postrzegają rzeczywistość i ład społeczny z perspektywy jednostki. We współczesnej refleksji o stanie społeczeństwa i zasadach jego funkcjonowania zaczyna się zatem akcentować aktywny, autonomiczny, twórczy wymiar działań czy praktyk zarówno jednostkowych, jak i zbiorowych. To samo odnosi się do struktur społecznych. Współczesne koncepcje podkreślają zdolność do emancypacji oraz samostanowienia jednostek i zbiorowości. Również przeobrażenia społeczne akcentujące rolę jednostki i jej możliwości, a także nasilenie myślenia w kategoriach indywidualistycznych i ekspansja indywidualizmu jako wartości sprzyjają koncentracji na podmiotowości jako pojęciu ogniskującym rozważania o roli jednostki, w tym – w życiu zbiorowym.

Pojęcie podmiotowości może odnosić się zarówno do jednostek, jak i do szerszych zbiorowości, takich jak społeczności lokalne. Należy jednak zauważyć, że grupowy wymiar podmiotowości nie jest w pełni tożsamy z jej znaczeniem jednostkowym. Choć w pewnym stopniu zależy on od tego, na ile członkowie danej grupy postrzegają siebie jako podmioty i podejmują podmiotowe działania w ramach wspólnoty lokalnej, zależność ta nie wyczerpuje do końca istoty podmiotowości grupowej, o czym szerzej pisał Krzysztof Wielecki (2010).

Nie można zapominać, że zarówno wymiar indywidualny, jak i grupowy podmiotowości lokalnej w dużym stopniu uzależniony jest od możliwości, jakie stwarza system jednostkom do angażowania się w życie publiczne, w tym lokalne¹. Zasadniczo relacja ta jest wzajemnie się wzmacniająca. Optymalny z tego punktu widzenia pozostaje stan, gdy, jak pisze Wielecki, „dobro wspólne i dobro poszczególnych ludzi jest w symbiotycznym związku, w którym społeczeństwo stwarza przesłanki do rozwoju jednostek, a jednostki przyczyniają się do rozwoju innych jednostek i całego społeczeństwa” (Wielecki, 2010, s. 48). Mowa tutaj o rozwiązaniach prawno-instytucjonalnych umożliwiających udział mieszkańców w sprawach wspólnoty, jak i praktykach władz samorządowych w odniesieniu do zarządzania lokalnymi układami. Jednak badania lokalnych układów i partycypacji publicznej, zwłaszcza tej o charakterze protestacyjnym, pokazują, że niekiedy podejmowanie takich działań wynika z braku poczucia sprawstwa i możliwości wpływu, a protest jest formą ich uzyskania (Lewenstein, Theiss, 2017). Kwestie wzajemnego wpływu wymiaru jednostkowego i grupowego podmiotowości stanowią ciekawy temat do pogłębionego badania. Ważne w tym kontekście jest również pytanie o inne czynniki, które mają wpływ na poziom podmiotowości lokalnej, takie jak np. poziom identyfikacji lokalnych, religijność, zaufanie, wykształcenie. Na niektóre z tych pytań odpowiadamy w poniższym tekście.

Przyjęte rozumienie podmiotowości

Poczucie podmiotowości

Pierwszy zatem wymiar podmiotowości jednostkowej ma charakter subiektywny i odnosi się, jak pisze Magdalena Markocka, do „poczucia sprawstwa i zdolności do działania, które warunkowane są przez nabyte w drodze socjalizacji dyspozycje psychologiczne oraz doświadczenia jednostek, mogące wzmacniać bądź osłabiać te dyspozycje” (Markocka, 2017, s. 55). Cechą konstytutywną poczucia podmiotowości jest wewnętrzna dyspozycja lub inaczej – uwewnętrznione przekonanie jednostek o możliwości wywierania wpływu i oddziaływania na otaczającą je rzeczywistość, postrzegania siebie jako zdolnych do (współ)kształtowania danej wspólnoty oraz jej struktur, reguł działania, do sprawowania kontroli nad sytuacją i procesami, które toczą się wokół. Jednostek

¹ To oczywiście nie jedyny czynnik wpływający na podmiotowość, wymiar indywidualny bowiem kształtowany jest także przez czynniki psychologiczne, takie jak poczucie własnej wartości oraz umiejscowienie kontroli wzmocnień, które wpływają na sposób interpretowania doświadczeń, podejmowanie decyzji i poziom sprawczości jednostki.

rozumiejących istotę roli, jaką odgrywają w procesach społecznych, oraz konsekwencje wynikające z jej podejmowania lub zaniechania. Są zatem świadome swoich wewnętrznych zdolności do działania, jak i tych zewnętrznych okoliczności, które mogą zarówno sprzyjać podmiotowości i ją wzmacniać, jak i ograniczać. Dysponująca podmiotowością jednostka to taka, która „wypełnia pewną rolę społeczną, tzn. działa w sposób zgodny z własną wolą, ale też funkcjonuje w stosunku do »całości społecznej«. (...) Musi być więc ono [działanie – przyp. aut.] nastawione na zmianę świata społecznego i przyrodniczego” (Wielecki, 1989, s. 46). Zdolność do podejmowania działań byłaby to zatem, jak pisze Piotr Sztompka, „zdolność do samoprzekształcania się, przekraczania własnych granic czy – mówiąc jeszcze inaczej – samorozwoju” (Sztompka, 1988, s. 4), a być podmiotem oznaczałoby „chcieć działać i móc działać” (Sztompka, 1988, s. 5).

W tym kontekście, badając podmiotowość, pytać będziemy o wymiar świadomości badanego: o wartości czy poczucie bycia podmiotem, a także o świadomość tego, kim i jakim się jest oraz – czy ma się wpływ na swój los i w mniejszym lub większym stopniu na to, co się dzieje w otoczeniu. Według Jarosława Górniaka na poziomie metodologicznym poczucie podmiotowości można badać, po pierwsze, np. w kontekście sprawstwa rozumianego jako posiadanie wpływu na istotne zdarzenia dotyczące osoby lub jej otoczenia; po drugie, oceny własnej zdolności do działania w sprawach stanowiących problem lub wyzwanie; po trzecie, oceny skuteczności podejmowanych przez siebie działań, prawnie zdefiniowanych uprawnień i powinności, optymizmu co do przyszłych efektów swoich wysiłków; i po czwarte, skłonności do planowania przedsięwzięć i oceny wytrwałości w realizacji zamierzeń (Górniak, 2014, s. 22).

Z poczuciem wpływu bądź samej możliwości wpływu byłoby zatem powiązane również poczucie (współ)odpowiedzialności za kształt rzeczywistości społecznej lub jakichś jej fragmentów oraz otoczenia, w tym tego najbliższego i problemów, które się w nim pojawiają. Odpowiedzialność jest konsekwencją przekonania jednostki o dysponowaniu zdolnością do dokonywania przekształceń w swoim otoczeniu. Jednostki, która dostrzega oraz akceptuje własną podmiotowość i czyniąc z niej użytek, o czym poniżej, czuje się odpowiedzialna za to, co jest wokół niej. Wykazuje się refleksyjnością i przynajmniej podstawową świadomością co do przebiegu społecznych mechanizmów bądź procesów. Ma również świadomość konsekwencji własnych działań (lub ich zaniechania) oraz wpływu, jaki wywiera na otoczenie. Uznaje, że to, jak funkcjonuje ona i pozostali członkowie wspólnoty, jest efektem tego, jak działa ona i działają inni, ale też tego, jak członkowie tej wspólnoty działają razem. Uznaje swoją aktywną rolę w procesie współtworzenia i utrzymywania wspólnotowego porządku społecznego. Wykazuje się troską o jego kształt. Postawa podmiotowości i wynikającej z niej odpowiedzialności, a w dalszej perspektywie – realnego zaangażowania, byłaby zatem przeciwwagą dla obojętności, ignorancji czy bycia biernym obserwatorem w danej wspólnocie, ale również bezradności i rezygnacji.

Nie można jednak rozumieć poczucia podmiotowości bez wprowadzenia kluczowego dla niej pojęcia, czyli sprawczości. Podmiotowość subiektywna odnosi się do poczucia sprawstwa i jest bardzo silnie z nim związana (por. Wielecki, 1989; Sztompka, 1989, 1991). Charakteryzuje się ono przeświadczeniem o skuteczności podejmowanych działań na rzecz przeobrażeń w otoczeniu społecznym. Jednostki postrzegając siebie jako podmioty zdolne do wpływania na rzeczywistość społeczną i niejako nastawione na dokonywanie zmian, na „»powodowanie różnicy« w dotychczasowym stanie rzeczy” (Giddens, 2003, s. 53), konstruują równocześnie poczucie własnej skuteczności oraz odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Sprawczość byłaby wobec tego przeciwieństwem bezsilności, bezradności, podporządkowania się. To, jak stwierdza Górniak, „możliwość działania w inny sposób, niż można by oczekiwać na podstawie utartych reguł, wpływów i władzy innych. Oznacza możliwość wyboru, czy chce się wpłynąć na zmianę stanu rzeczy, czy też może ją powstrzymać. Oznacza też zdolność do tego, by wynik swojego wyboru wcielić w życie. Podmiotowość związana jest z władzą dokonywania zmiany w stosunku do zastanej rzeczywistości” (Górniak, 2014, s. 19). Konsekwencją sprawczości jest zatem nie tyle utrwalanie i podtrzymywanie istniejącego układu porządku społecznego, ile raczej umiejętność podjęcia działania zawierającego w sobie potencjał zmiany na rzecz własnego, nierzadko podzielanego z innymi lub zbiorowego interesu społecznego. A zatem, sprawczość dopuszcza działanie nie zawsze zgodne z dotychczasowymi oczekiwaniami, ale podejmowane w sposób refleksyjny i świadomy. Tak jak świadomie można tegoż działania zaniechać.

Te znaczenia podmiotowości w wymiarze subiektywnym określają stan jednostki, jej system wartości w odniesieniu do potencjału zmiany, jakiej może ona dokonywać w relacjach z innymi i z szerszym systemem społecznym. Wyobrażamy sobie, że upodmiotowione jednostki są skłonne do podejmowania działań pozwalających im realizować cele zgodne z przyjętymi wartościami, w które wpisane jest bycie aktywnym. To takie jednostki, które, odwołując się jeszcze raz do Górniaka, mają wpływ na zdarzenia dotyczące ich samych lub innych, umiejące ocenić własne zdolności do działania, oszacować skutek takich działań, wyrażające przekonanie o ich powodzeniu, skłonne do podejmowania inicjatywy (Górniak, 2014, s. 22).

Podmiotowość lokalna – wymiar behawioralny

O podmiotowości jednostki decyduje nie tylko subiektywne poczucie bycia podmiotem, lecz także postawa w życiu społecznym, w tym w interesującym nas wymiarze społeczności lokalnej; to, w jaki sposób realizuje ona swoją podmiotowość w konfrontacji z problemami, na jakie natyka. Są to więc określone postawy sprawczości w życiu publicznym, podejmowane działania indywidualne lub grupowe mające na celu osiągnięcie wpływu na struktury społeczne systemu. Określenie tego wymiaru podmiotowości jednostki lub grupy możliwe jest zatem dzięki badaniom poświęconym aktywności lokalnej. Ów wymiar podmiotowości Łukasz Wołyniec określa mianem wymiaru behawioralnego (Wołyniec, 2012). W rozumieniu pojęcia podmiotowości lokalnej, które proponujemy, działania i aktywność lokalna – wymiar behawioralny i przedstawiony powyżej wymiar subiektywny – poczucie podmiotowości powinny pozostawać ze sobą w związku. Na razie przyjmijmy, że jednostki mogą czynić użytek ze swojej podmiotowości subiektywnej, czyli postrzegając się jako osoby odpowiedzialne, sprawcze, jak i zdolne do podejmowania działań, będą owe działania podejmować. Ale też mogą zrezygnować, zaniechać wyrażania swojej podmiotowości subiektywnej w przejawianych praktykach społecznych czy (współ)działaniu, ze względu na zewnętrzne okoliczności.

Niemniej jednak większość koncepcji wspólnoty lokalnej akcentuje, że jej podstawową właściwością i wyznacznikiem jest właśnie współdziałanie mieszkańców. Wspólnota nie może istnieć bez zaangażowanych i aktywnych członków, staje się bez nich ułomna i niesprawna, traci zdolność do samokontroli i samoregulacji, następuje degradacja więzi społecznych. W rezultacie okazuje się bytem formalnym, przekazującym odpowiedzialność za swój los innym. Życie wspólnotowe ma lub – inaczej – powinno mieć zatem przynajmniej podstawową moc mobilizowania jednostek do podejmowania wysiłków na rzecz ich samych oraz podobnych do nich, jak i wspólnoty jako całości, jako zbiorowości, jej interesu i dobra. O jakości życia wspólnotowego i we wspólnocie będzie zatem w jakimś stopniu decydować poziom współdziałania, współuczestnictwa, współpracy jej członków. A przepustką do świata praktyk wspólnotowych jest właśnie wyrażana gotowość do ich podejmowania, owo głębokie przeświadczenie, że „mogę i chcę”, a w wymiarze zbiorowym: „możemy i chcemy”.

Jeśli więc poczucie podmiotowości wyraża się, odzwierciedla przede wszystkim w mobilizacji społecznej i podejmowanych praktykach, to zarówno owo poczucie, jak i praktyki mają wspólny mianownik. Mianowicie jednostki przejawiając inicjatywę i samodzielnie „biorąc sprawy w swoje ręce”, dążą do uzyskania realnego wpływu na lokalną strukturę czy system. Najczęściej chcą doprowadzić do wprowadzenia określonych i mniej lub bardziej znaczących zmian, do przeobrażenia otoczenia. Celem aktywności jest chęć oddziaływania na lokalne życie społeczne, kształtowania jego warunków i obowiązujących reguł, decydowania o kierunkach rozwoju, sposobach zaspokajania potrzeb członków wspólnoty. Konstytutywną cechą lokalnego życia wspólnotowego jest w konsekwencji współdziałanie w imię dobra wspólnego (współpraca) i wspieranie inicjatyw służących realizacji wspólnotowych celów społecznych czy na rzecz interesów danej zbiorowości oraz jej członków. Co oczywiście będzie skutkować pojawianiem się sprzeczności, różnorodnych i przeciwstawnych perspektyw na kategorię dobra wspólnego, odmiennych definicji interesu. W działania lokalne wpisane są zatem również napięcia i konflikty – nieodłączne aspekty każdego życia wspólnotowego i zbiorowego – będące następstwem różnicowania interesów, oczekiwań i potrzeb.

Dążenie do oddziaływania na wspólnotę może również oznaczać chęć utrzymania *status quo* i obecnego poziomu rozwoju, czyli wyrażałoby pragnienie uniknięcia zmiany. Choć oczywiście

częściej impulsem dla różnych aktywności jest dążenie do poprawy czy ulepszenia istniejącego stanu rzeczy, nie w pełni lub w ogóle niezaspokojone potrzeby, mniejsze bądź większe niezadowolenie z istniejącej sytuacji czy w końcu – pojawienie się jakiegoś wspólnotowego i powszechnego problemu. Dlatego można przypuszczać, że występowanie dotkliwego, nierozwiązanego problemu lub problemów w danej wspólnocie albo poczucie znaczącego niezaspokojenia potrzeb społecznych (publicznych) będą inicjować aktywność lokalną silniej niż chęć podtrzymywania dotychczasowego porządku społecznego².

Wymiar behawioralny podmiotowości lokalnej może się wyrażać w bardzo wielu formach i sposobach działania. Począwszy od takich, które charakteryzują się jednorazowością, krótkotrwałością i doraźnością, a skończywszy na działaniach dalece sformalizowanych i zinstytucjonalizowanych, głęboko osadzonych w danej wspólnocie. Wachlarz możliwości, jakie mają członkowie wspólnoty, jest zatem niezmiernie szeroki i różnorodny, a mogą składać się na niego działania bezpośrednie i pośrednie, sformalizowane i niesformalizowane, indywidualne i kolektywne.

Podmiotowość lokalna, kapitał społeczny, rozwój lokalny

W znaczeniach, które opisałyśmy powyżej, rozumienie podmiotowości lokalnej jako splatanie się wymiaru subiektywnego i behawioralnego zbliżone jest do pojęcia kapitału społecznego w ujęciu zaproponowanym przez Roberta Putnama, Jamesa Colemana czy Francisa Fukuyamy – czyli rozumianego jako właściwość danej społeczności określająca poziom i jakość życia społecznego. Nie wnikając w różnice definicyjne, można uznać, że kapitał społeczny wspólnoty lokalnej odnosi się do relacji pomiędzy członkami i opiera się na: zinternalizowanych normach zaufania i wzajemności, sieciach społecznych, zdolności jednostek do rezygnacji z dążenia do zaspokajania indywidualnego interesu, operowaniu przy podejmowaniu decyzji dobrem wspólnotowym. Kapitał społeczny zawiera w sobie silny potencjał współdziałania, wzmacnia poczucie współodpowiedzialności, sprzyja realizacji zbiorowych celów i sprawności w rozwiązywaniu lokalnych problemów. Umożliwia przezwyciężenie opozycji interes partykularny–interes wspólnotowy.

Relacja między podmiotowością lokalną a kapitałem społecznym ma tym samym charakter wzajemnie uzupełniający się i wzmacniający: im wyższa podmiotowość lokalna, tym wyższy kapitał społeczny, i odwrotnie: im wyższy kapitał społeczny, tym wyższy grupowy wymiar podmiotowości lokalnej. Te dwie kategorie stanowią swoje wzajemne zaplecze, czyniąc wspólnotę zdolną do samostanowienia, samoorganizacji i dokonywania przekształceń. Trudno sobie wyobrazić wysoki kapitał społeczny, szczególnie pomostowy, który ma charakter otwarty i inkluzyjny (Putnam, 2000), bez mocno ugruntowanej podmiotowości lokalnej. Podmiotowość lokalna stwarza ramy, jest niezbędnym warunkiem tworzenia i rozwoju kapitału społecznego. Natomiast pęczniejący kapitał społeczny stanowi niezbywalny warunek podmiotowości lokalnej, szczególnie w wymiarze behawioralnym.

Zarówno podmiotowość mieszkańców, jak i wyrastający na jej gruncie kapitał społeczny leżą u podstaw współczesnych koncepcji rozwoju lokalnego. Obie te cechy układów lokalnych traktowane są bowiem jako jeden z głównych składników zasobów lokalnych, które służą do wzmacniania społecznego potencjału rozwojowego (Chaskin, Brown, Vienkatesh, Vidal, 2001, s. 7; Gardner, 1991; Norton, Burdine, Mcleroy, Felix, Dorsey, 2002). Nowe koncepcje rozwoju lokalnego zakładają inne rozumienie tego rozwoju – nie jako procesu przede wszystkim wzrostu ekonomicznego, choć docelowo ten jego wymiar jest również ważny, ale przede wszystkim wzrostu różnego typu kompetencji całej społeczności lokalnej zorganizowanej w grupy interesu, obywatelskie sieci i organizacje pozarządowe. Zakłada się tutaj bowiem, że mieszkańcy – obywatele stanowią podmiot, a nie przedmiot rozwoju lokalnego, który na równi z administracją lokalną produkuje dobra publiczne i zaspokaja potrzeby społeczne. Nawet takie kwestie jak bezrobocie, usługi społeczne, alkoholizm, narkomania czy problemy zdrowotne mogą, a nawet powinny być rozwiązywane na

² Zależność taką widać w relacjach pomiędzy partycypacją publiczną w gminach a ich poziomem rozwoju. Paulina Sobiesiak-Penszko i Michał Kotnarowski wykazali m.in., że poziom zamożności gminy, stopień jej modernizacji oraz skuteczność władz w rozwiązywaniu lokalnych problemów pozostają w związku z poziomem partycypacji społecznej (Sobiesiak-Penszko, Kotnarowski, 2012).

bazie zaangażowania społeczności lokalnej, czyli poprzez przyjęcie opcji typu *community based solution* (Chaskin i in., 2001). W tym ujęciu, społeczności lokalne stają się ekspertami, którzy najlepiej potrafią zdefiniować swój problem, stworzyć plan działania, a także zorganizować środki i siły do podjęcia efektywnych rozwiązań.

Podmiotowość lokalna w obu przytaczanych znaczeniach staje się warunkiem niezbędnym do uruchomienia potencjału rozwojowego wspólnot lokalnych i ich obywatelskiego kapitału (Trutkowski, 2024). W niedawno wydanej publikacji zbiorowej Fundacji Rozwoju Demokracji lokalnej kapitał ten nazywany jest brakującym ogniwem rozwoju lokalnego, a jego brak – jak wynika z przeprowadzonych przez Fundację badań – odpowiada za niezrównoważony do tej pory rozwój wspólnot lokalnych, zorientowany wyłącznie na twarde inwestycje, nieuwzględniający zatem wielu potrzeb mieszkańców (Trutkowski, 2024). Autorzy traktują wzmacnianie podmiotowości lokalnej i kapitału obywatelskiego jako jedno z głównych zadań stojących obecnie przed samorządami (Trutkowski, 2024).

Z tego punktu widzenia podmiotowość lokalna jest niezbędnym elementem w procesach budowania nowych strategii rozwojowych układów lokalnych, a jej wzmacnianie powinno być, zdaniem autorów, celem programów aktywistycznych (Lewenstein, Theiss, 2008; Trutkowski, 2024).

Metodologia

Poniższy tekst przedstawia wyniki badania ilościowego przeprowadzonego przez CBOS na reprezentatywnej próbie 1 tys. mieszkańców Warszawy³. Badanie zrealizowane zostało w grudniu 2022 r., a więc w okresie przed wyborami parlamentarnymi i po wybuchu wojny w Ukrainie, w ramach projektu „Badanie solidarności mieszkańców Warszawy z osobami ubogimi i wykluczonymi, w tym z uchodźcami z Ukrainy, z perspektywy personalizmu” realizowanego przez Centrum Myśli Jana Pawła II. Ogólnym pytaniem badawczym, jakie postawił sobie zespół, były związki między podmiotowością mieszkańców Warszawy a solidarnością z osobami ubogimi i wykluczonymi oraz uchodźcami z Ukrainy. **Podmiotowość lokalna zoperacjonalizowana była w badaniach zgodnie z tym, co zostało omówione powyżej jako poczucie wpływu, sprawczości i odpowiedzialności oraz jako rzeczywista praktyka polegająca na braniu udziału w różnych formach aktywności lokalnej skierowanej na zmianę (wymiar behawioralny).** W poniższym tekście nie omawiamy całości wyników badania, nie odnosimy się do kwestii solidarności, skupiamy się jedynie na podmiotowości i jej dwóch wymiarach: subiektywnym i behawioralnym, a także na pokazaniu (na tyle, na ile to jest możliwe), czy istnieje zależność między obydwojma wyróżnionymi jej typami⁴.

Pytania badawcze, jakie postawiłyśmy, są następujące:

- Jaki jest poziom poczucia podmiotowości u mieszkańców Warszawy w odniesieniu do spraw najbliższego otoczenia?
- Jakie zmienne socjoekonomiczne różnicują ten poziom?
- Jaka jest skala faktycznej aktywności mieszkańców Warszawy w działaniach nastawionych na rzecz zmiany? (podmiotowość behawioralna)
- W jakich formach aktywności lokalnej uczestniczą mieszkańcy Warszawy?
- Jakie zmienne socjoekonomiczne różnicują podejmowanie aktywności lokalnej i jej intensywność?
- Czy istnieje związek między powyżej zdefiniowanym poczuciem podmiotowości a faktyczną aktywnością lokalną? (wymiar behawioralny)

Na koniec chciałbyśmy zaznaczyć, że zdajemy sobie sprawę, iż wielkomiejska społeczność – Warszawa, która stanowiła obszar naszych badań, to bardzo szczególna wspólnota i lokalność. Jest naznaczona zwielokrotnioną heterogenicznością, ogromną dynamiką zmian, postępującą indywidualizacją. Na jej kształt istotny wpływ mają różnorodne, ale wzajemnie powiązane, uwarunkowania, które oddziałują z większą siłą niż w innych miejscach. Przede wszystkim są to kwestie

³ W zespole opracowującym koncepcje badania znajdowali się: Jolanta Grotowska-Leder, Katarzyna Górniak, Barbara Lewenstein, Maria Theiss, Dominika Żukowska-Gardzińska. Za konsultacje i uwagi metodologiczne do niniejszego artykułu dziękujemy dr. hab. Bartłomiejowi Walczakowi, prof. uczelni.

⁴ Związki między podmiotowością a solidarnością ukazane zostały w tekście „Wielkomiejska solidarność – postawy Warszawiaków wobec ubóstwa” (Lewenstein, Górniak, 2025).

związane z jakością więzi. Dynamika życia w mieście, szczególnie metropolitalnym, prowadzi do ich znacznego i bardzo wyraźnego rozluźnienia (erozja więzi społecznych). Osłabieniu ulega zainteresowanie innymi członkami wspólnoty, a kontakty stają się powierzchowne i często przypadkowe; wyczerpaniu podlegają tradycyjne formy interakcji społecznych. Z powyższych powodów, czyli silnego nasycenia różnymi rodzajami zjawisk czy procesów typowych dla współczesnego świata społecznego oraz ich intensywnym przebiegiem, Warszawa wydaje się interesującą przestrzenią do badań i pogłębionej refleksji.

Wyniki badania

Poczucie podmiotowości

W badaniach ten rodzaj podmiotowości reprezentowany był przez pytania dotyczące jednostkowego **poczucia wpływu** na sprawy kraju, dzielnicy lub mniejszych struktur lokalnych, **poczucia sprawczości grupowego działania** skierowanego na rozwiązywanie problemów lokalnych oraz lokowania **poczucia odpowiedzialności** za konkretne obszary życia wspólnoty lokalnej.

Jak wynika z ryciny 1, wraz z „oddalaniem się” potencjalnego przedmiotu wpływu rośnie przekonanie o braku osobistego wpływu na bieg wydarzeń. Największe poczucie wpływu dotyczy najbliższego środowiska zamieszkania; ulicy, osiedla, dzielnicy – deklaruje je 53,6% respondentów wobec 40,9% deklaracji braku wpływu. W odniesieniu do spraw miasta lub gminy oceny są podzielone, ze wskazaniem na brak wpływu (44,7% wobec 49,6%). Najniższe poczucie wpływu dotyczy spraw kraju. Dominują opinie o braku wpływu (32,9% wobec 60,8%) (patrz ryc. 1).

Poczucie wpływu współwystępuje w największym stopniu z subiektywną oceną sytuacji ekonomicznej oraz z wykształceniem. Im większe poczucie pewności ekonomicznej i im wyższe wykształcenie, tym większe poczucie wpływu. Jeśli chodzi o grupy społeczno-zawodowe, to największe poczucie wpływu na sprawy najbliższego otoczenia deklarują w kolejności: studenci i uczniowie, pracownicy administracyjno-biurowi i kadra kierownicza⁵.

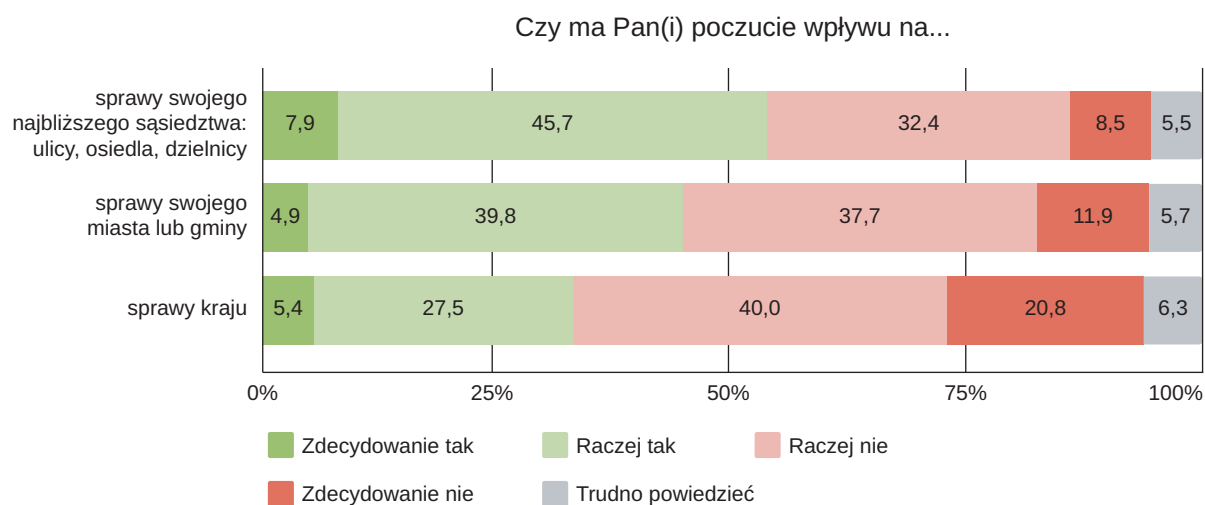
Mocniejszym wskaźnikiem podmiotowości w badanym wymiarze od mierzonego wyżej poczucia wpływu jest przeświadczenie o możliwości sprawczego grupowego działania mającego na celu rozwiązanie problemów w swoim środowisku zamieszkania. W tym pytaniu mierzymy wiarę w siłę i skuteczność wspólnotowego działania w społeczności lokalnej, co określa potencjał do rozwiązywania problemów we współpracy z innymi mieszkańcami (patrz ryc. 2).

Zdecydowana większość (58,5%) badanych przychyliła się do opinii, według której działania wspólne mogą powodować rozwiązanie niektórych problemów lokalnych. Świadczy to naszym zdaniem o dużym potencjale w zakresie podejmowania grupowych aktywności we wspólnotach lokalnych. Wiara w siłę wspólnotowego działania bliższa jest – podobnie jak w przypadku badanego poczucia wpływu – ludziom młodszym (do 49 lat) oraz osobom o wyższym statusie społeczno-zawodowym i materialnym⁶. Wyższy status społeczny zwykle oznacza wyższe wykształcenie i co za tym idzie – wyższy kapitał społeczny jednostki, czyli posiadanie potencjalnej sieci znajomych i sąsiadów, którą można uruchomić do podejmowania grupowego działania w lokalnej wspólnocie. Osoby o niższym statusie zawodowym i niższym wykształceniu, jak wynika z innych badań, zwykle charakteryzują się niższym poziomem kapitału społecznego (Lewenstein, 2006). Jeśli chodzi o preferencje polityczne, to najwyższy poziom potencjału w zakresie rozwiązywania problemów

⁵ Średnia wartość indeksu wpływu wzrasta wraz z bardziej optymistyczną oceną swojej sytuacji ekonomicznej ($F_{(4; 917)} = 6,298$; $p < 0,001$; $\epsilon^2 = 0,022$) i wykształceniem ($F_{(2; 919)} = 3,344$; $p = 0,036$; $\epsilon^2 = 0,005$). Różnica jest szczególnie widoczna przy czynnikach ekonomicznych: odstęp między skrajnymi grupami był ponad dwukrotny. Z kolei osoby z wykształceniem wyższym osiągnęły o 38,7% wyższy średni wynik indeksu wpływu. Najwyższy poziom sprawczości wykazywali studenci i uczniowie, dalej pracownicy administracyjno-biurowi; kadra kierownicza znalazła się na trzecim miejscu. Miejsca od końca zajęli bezrobotni i gospodynie domowe; poza tym nie ma grup wybijających się *in minus* ($F_{(11; 910)} = 3,199$; $p < 0,001$, $\epsilon = 0,026$).

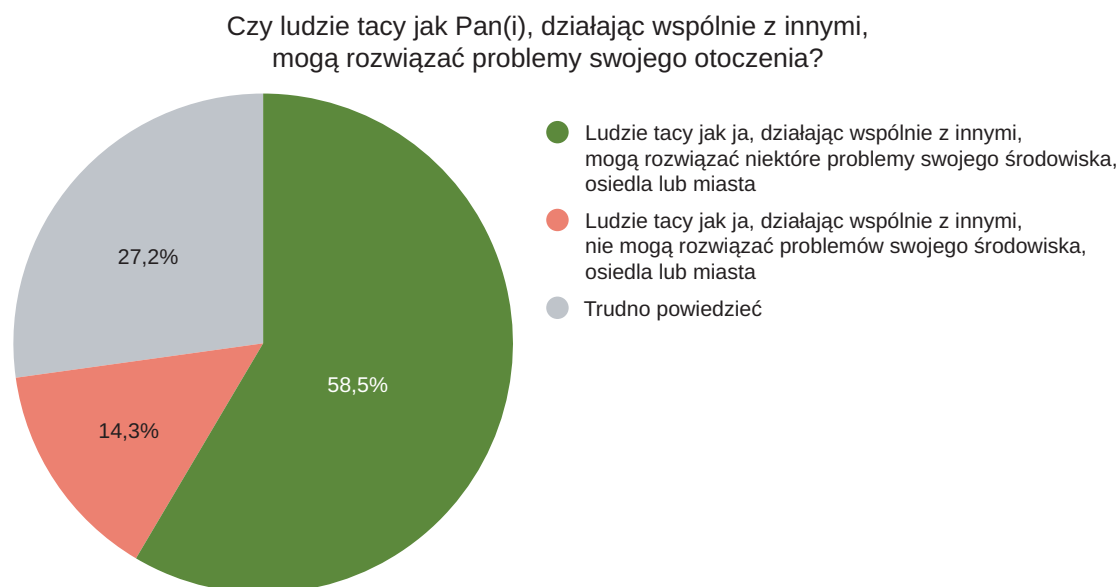
⁶ Najwyższy poziom dostrzegania tego potencjału jest w grupie 30–39 i 18–29 lat ($\chi^2_{(6)} = 10,012$; $p = 0,040$) oraz wśród osób najlepiej sytuowanych ($\chi^2_{(4)} = 26,607$; $p < 0,001$). Najwyższy poziom podzielania przekonania o możliwości wspólnego rozwiązywania problemów jest wśród wyborców Lewicy, KO, najniższy – wśród niegłosujących ($\chi^2_{(8)} = 25,263$; $p = 0,001$). Tendencja do podzielania tego przekonania wzrasta wraz ze wzrostem wykształcenia ($\chi^2_{(2)} = 8,946$; $p = 0,011$).

w społeczności lokalnej deklarują wyborcy Lewicy i Koalicji Obywatelskiej, najniższy zaś osoby politycznie bierne, czyli niegłosujące.

Rycina 1. Poczucie wpływu

Źródło: badania własne.

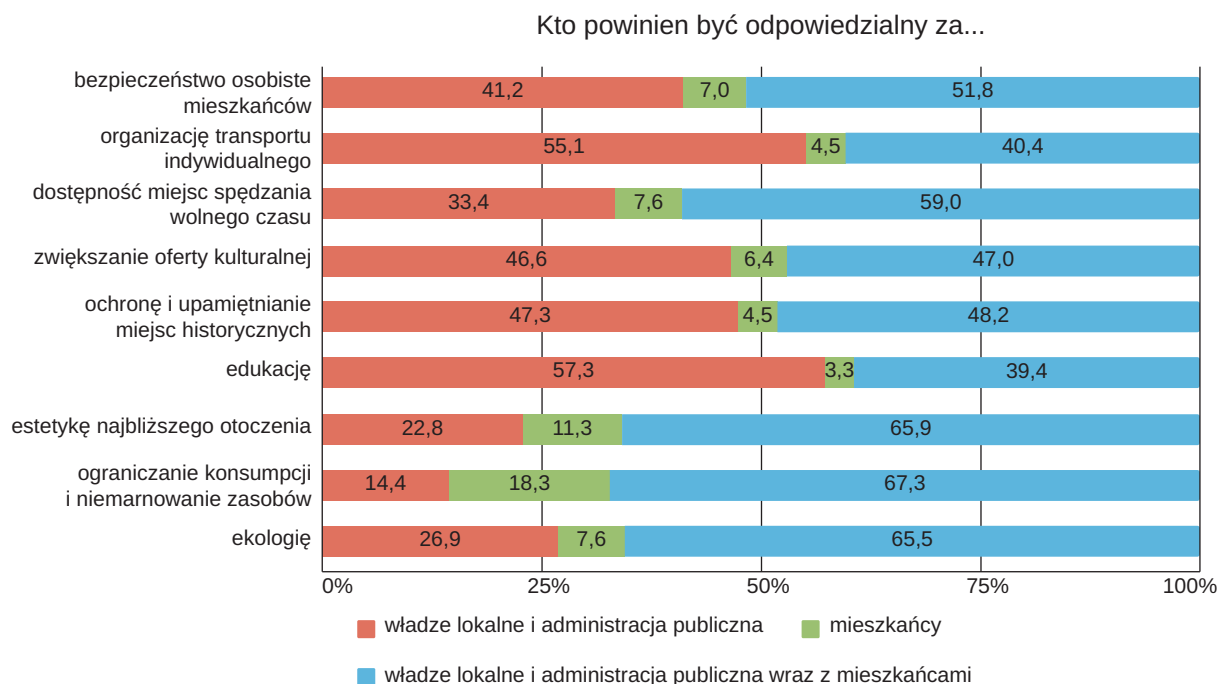

Rycina 2. Poczucie sprawczości grupowego działania

Źródło: badania własne.

Ważnym składnikiem podmiotowości jest poczucie możliwości współdecydowania w sprawach dotyczących życia lokalnego. Tym samym należy zadać pytanie, w jakim stopniu mieszkańcy czują się odpowiedzialni i chcą partycypować w kształtowaniu swego najbliższego otoczenia, a na ile cedują te obowiązki na inne organy władzy samorządowej lub państwowej. Ten aspekt podmiotowości, podobnie jak poprzedni, wypada w badaniach stosunkowo dobrze (patrz ryc. 3). Spośród poddanych ocenie dziewięciu spraw o charakterze lokalnym jedynie w odniesieniu do organizacji transportu indywidualnego i edukacji przeważają opinie, że podmiotem odpowiedzialnym za nie powinny być władze lokalne i administracja publiczna; w przypadku wszystkich pozostałych, zwłaszcza takich, jak edukacja, organizacja transportu indywidualnego, zwiększenie oferty kulturalnej, ekologia oraz ograniczanie konsumpcji i niemarnowanie zasobów, ponad połowa badanych

oczekiwałyby współdecydowania przez mieszkańców, samorząd i administrację. Wskazuje to na wysoki poziom podmiotowości mieszkańców Warszawy w wymiarze chęci do współdecydowania i partycypacji w zarządzaniu kwestiami lokalnymi.

Rycina 3. Poczucie odpowiedzialności za sprawy lokalne

Źródło: badania własne

Jak wspomniano, poczucie podmiotowości wyrażające się w poczuciu wpływu, wierze w siłę wspólnotowego działania oraz chęci do współdecydowania o sprawach lokalnych nie musi bezpośrednio prowadzić do podejmowania indywidualnych lub zbiorowych działań we wspólnotach lokalnych mających na celu wprowadzanie określonej zmiany bądź kształtowanie życia w miejscu zamieszkania. Obecny obraz stosunkowo wysokiego poczucia podmiotowości mieszkańców Warszawy nie musi przekładać się na wzmoczoną aktywność lokalną i „branie spraw w swoje ręce”. To, czy poczucie takie przełoży się na podejmowanie indywidualnych lub zbiorowych aktywności, zależy w dużej mierze od otoczenia instytucjonalnego: ram prawnych, skłonności samorządu do włączania mieszkańców lub tworzenia warunków do takiej partycypacji.

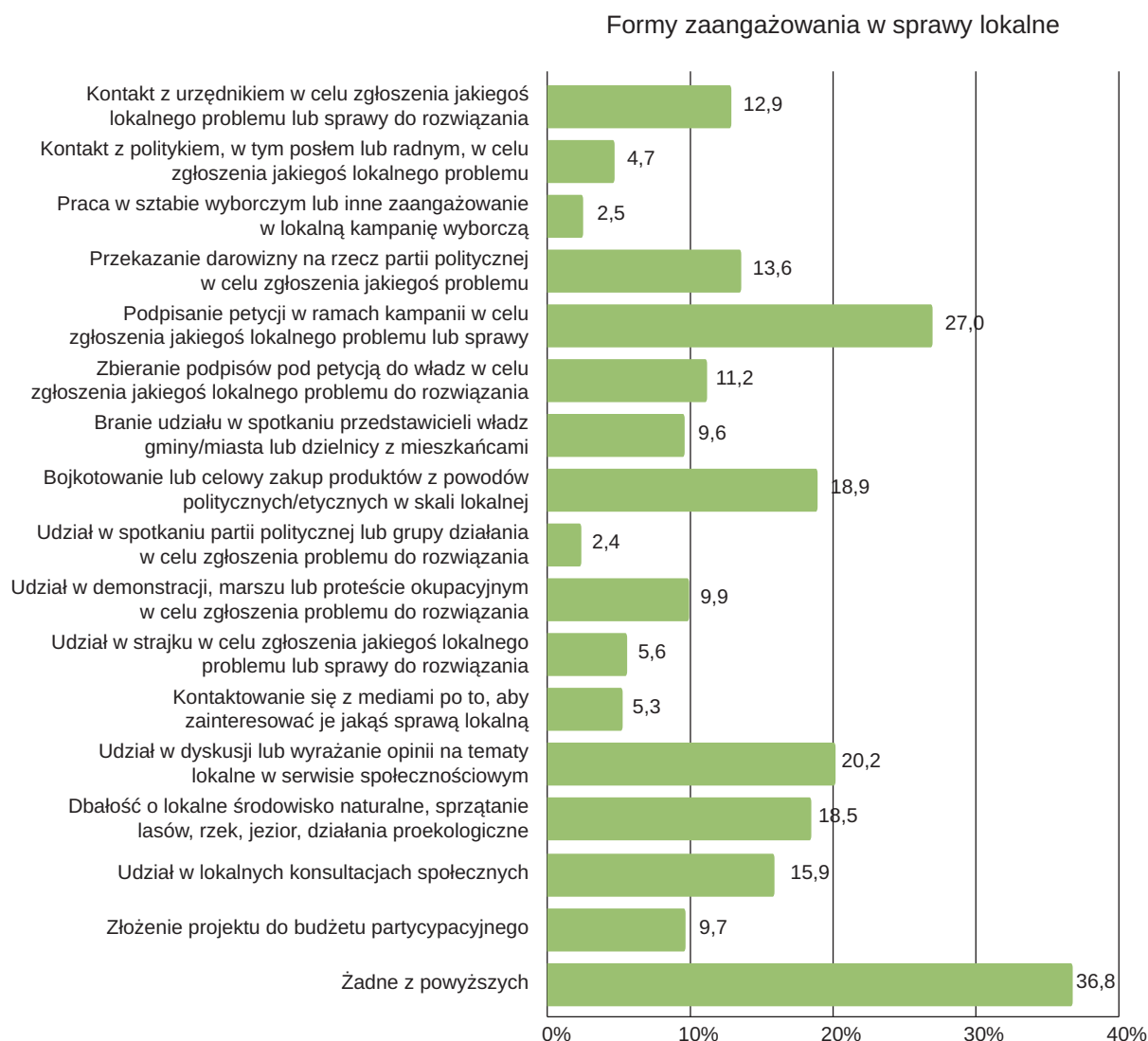
Niemniej ważna jest socjalizacja w rodzinie, ale i w szkole; to, na ile dostajemy w wyniku tej socjalizacji zachętę, ale też i wiedzę na temat możliwości partycypowania i brania odpowiedzialności za sprawy w miejscu zamieszkania. Często się też podkreśla, że poczucie sprawczości mogą kształtować wcześniejsze doświadczenia uczestnictwa w życiu publicznym. W dalszych partiach artykułu odniesiemy się do powyższych zagadnień.

Podmiotowość behawioralna – praktyka aktywnej wspólnoty⁷

W badaniu poziom aktywności wspólnoty lokalnej ocenialiśmy, pytając mieszkańców zarówno o ich zaangażowanie w działania nieformalne, jak i o uczestnictwo w strukturach sformalizowanych, takich jak organizacje pozarządowe, ruchy miejskie czy protesty. Zasadność wyodrębnienia tych dwóch wymiarów potwierdzają wyniki badań socjologicznych wskazujące na rosnące znaczenie nieformalnych, często jednorazowych form uczestnictwa, obejmujących również działania o charakterze protestacyjnym, inicjatywy oddolne oraz aktywność w ramach ruchów miejskich (Chimiak, Iwińska, 2015; Górniak, 2015; Herbst, 2005; Herbst, Żakowska, 2013).

⁷ Część wyników badania dotyczących aktywności mieszkańców została zamieszczona w innym tekście z inną ramą interpretacyjną i pytaniami badawczymi. Por. Górniak, Lewenstein, 2024, s. 257–277.

Zapytaliśmy mieszkańców Warszawy, czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy podejmowali działania na rzecz zmian w swoim mieście, dzielnicy lub osiedlu. Ogólny poziom tej aktywności jest dość wysoki: ponad połowa respondentów (63,2%) zadeklarowała udział w co najmniej jednej formie aktywności lokalnej. Najczęściej były to działania niewymagające dużego zaangażowania, organizowane przez innych, takie jak podpisanie petycji (27%) – choć tylko 11,2% deklaruje zbieranie podpisów pod taką petycją, udział w dyskusjach w mediach społecznościowych (20,2%) czy bojkot lub celowy zakup produktów z powodów politycznych bądź etycznych (18,9%). Rzadziej wskazywano na działania wymagające przyjęcia aktywnej postawy i większego zaangażowania, w tym udział w konsultacjach społecznych (15%), przygotowanie projektu do budżetu partycypacyjnego (7,9%), udział w spotkaniach przedstawicieli władz gminy/miasta lub dzielnicy z mieszkańcami (9,6%) (por. ryc. 4).

Rycina 4. Aktywność niesformalizowana na rzecz społeczności lokalnej

Źródło: badania własne.

Profile socjoekonomiczne osób aktywnych są zbliżone do tych obserwowanych w przypadku mierzonego poczucia podmiotowości. W działania lokalne o charakterze niesformalizowanym

najczęściej angażują się ludzie młodzi, osoby z wyższym wykształceniem, pozytywnie oceniające swoją sytuację materialną oraz charakteryzujące się wysokim poziomem zaufania społecznego⁸.

Mimo stosunkowo wysokiego deklarowanego udziału w przynajmniej jednej formie działań obywatelskich Warszawiacy rzadko inicjują własne działania, częściej przyłączając się do inicjatyw innych. W porównaniu z ogólnopolskimi badaniami z tego samego okresu mieszkańcy stolicy wypadają słabiej – np. 50% Polaków podpisuje petycje, 29% uczestniczy w konsultacjach społecznych, a 27% zgłasza projekty do budżetu obywatelskiego (Konieczna-Salamatin, 2024).

Kwestionariusz badał aktywność nastawioną na wprowadzanie zmian i poprawę jakości życia, co pozwala sformułować dwie hipotezy wyjaśniające wyniki dla Warszawy. Pierwsza odnosi się do tego, że Warszawiacy są po prostu relatywnie mało aktywni w działaniach wymagających osobistego zaangażowania, ograniczając się do niewymagających go, prostych form aktywności. Druga zaś wskazywałaby na fakt, że niska aktywność nie wynika z postkomunistycznej wyuczonyj bezradności, lecz z wysokiego zadowolenia z jakości życia w mieście oraz zaufania do władz lokalnych, którym powierza się swoje sprawy. Nie podejmują zatem inicjatyw nakierowanych na zmianę. Ta interpretacja jest zgodna z badaniami Anny Domaradzkiej (2021), które pokazują, że aktywność rośnie w miastach, w których mieszkańcy dostrzegają problemy i identyfikują zagrożenia oraz nie ufają formalnym instytucjom (spółdzielnie, wspólnoty, samorząd).

Badania Instytutu Spraw Publicznych wskazują, że wyższa partycypacja występuje w gminach mniej zmodernizowanych, cechujących się niższym poziomem rozwoju ekonomiczno-cywilizacyjnego i przez to biedniejszych (Sobiesiak-Penszko, Kotnarowski, 2012), co może tłumaczyć większe zaangażowanie Warszawiaków w sprawy ekologii, dotyczące problemów, które postrzegane są jako zagrożenie dla jakości życia wymagające większego zaangażowania władz.

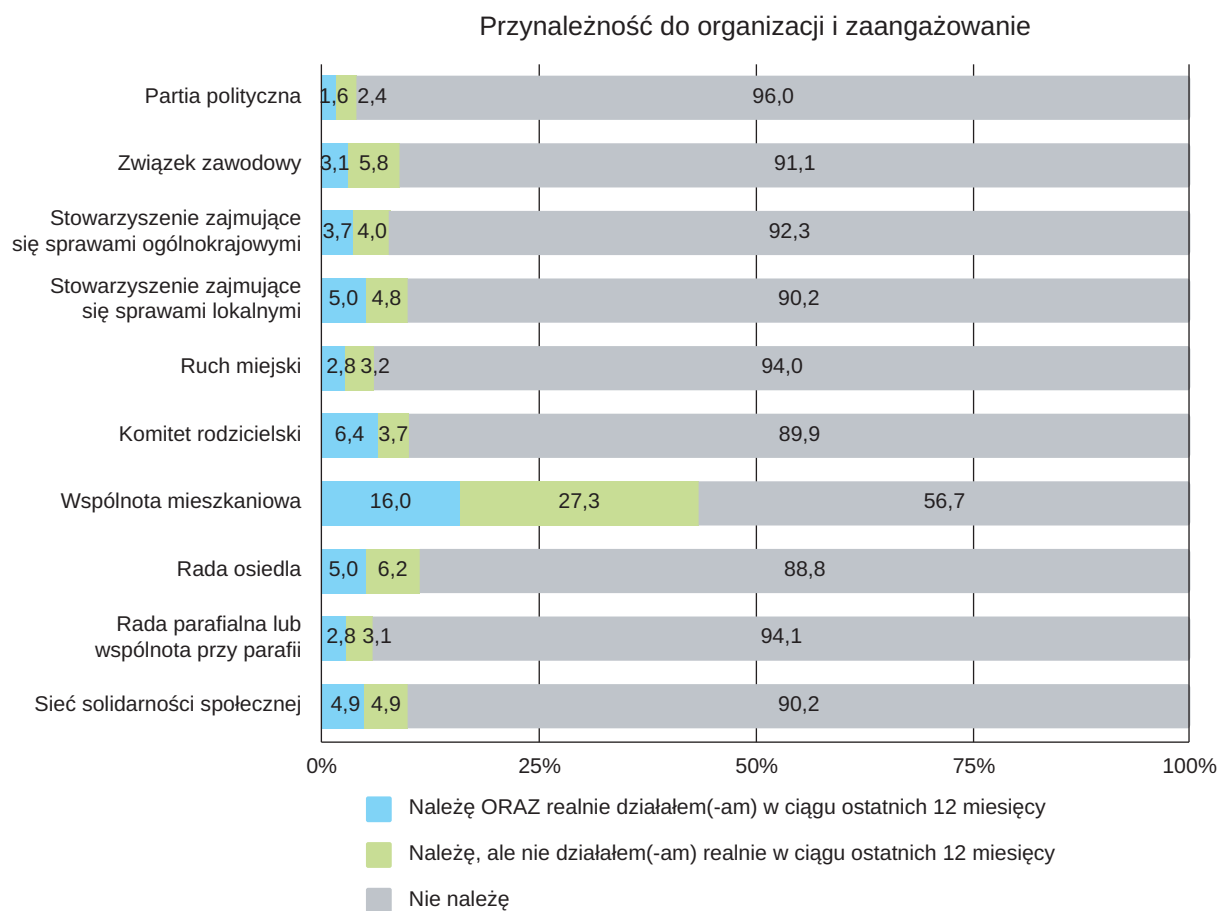
Innym typem aktywności jest uczestnictwo w organizacjach formalnych, wymagające znacznie większego zaangażowania i odpowiedzialności niż działania *ad hoc*, gdzie jednostka uczestniczy w inicjatywie, ale nie ponosi formalnej i instytucjonalnej odpowiedzialności.

W Warszawie uczestnictwo w organizacjach społecznych połączone z realnym działaniem jest na bardzo niskim poziomie i nie przekracza wśród ogółu badanych 5%; wyjątki to wspólnota mieszkaniowa, do której należy w sumie 43,3% badanych (realnie działa 16,0%) oraz Rada Rodziców („komitet rodzicielski”), do którego należy w sumie 10,1% (podejmuje działania – 6,4%) (patrz ryc. 5).

Wyraźnie zatem widać, że powyższe przynależności i działania nie są nastawione na dobro wspólne, lecz na wąskie, własne interesy uczestników; mają charakter wsobny. Michael Pacione określa taki typ aktywności mianem „sprywatyzowanej obywatelskości”, a Magdalena Szczepańska podkreśla, że „skupienie na partykularnych interesach dokładnie zdefiniowanych, często homogenicznych statusowo grup” (Szczepańska, 2018, s. 115) może wręcz stanowić pułapkę dla lokalnej aktywności obywatelskiej – zastępować aktywność obywatelską w sferze lokalnej lub z nią konkurować, a w konsekwencji – osłabiać i wypierać.

Aktywne uczestnictwo Warszawiaków w lokalnych stowarzyszeniach i ruchach miejskich jest niskie – należy do nich odpowiednio 9,8% i 6%, a realnie działa tylko 5,8% i 2% mieszkańców (ryc. 5). Wynik jest interesujący, ponieważ wyraźnie odbiega od medialnego wizerunku warszawskich ruchów miejskich jako bardzo aktywnych. Ich liderzy skutecznie prowadzą kampanie promocyjne i docierają do opinii publicznej, tworząc wrażenie dużego zaangażowania społecznego. Możliwe też, że działalność ruchów ma charakter okazjonalny, a uczestnicy są mobilizowani głównie do konkretnych akcji.

⁸ Podjęcie choć jednego działania na rzecz zmiany **jest istotnie związane** z wiekiem respondenta ($\chi^2_{(4)} = 14,485$, $p = 0,006$), natomiast **nie wiąże się** z intensywnością tego zaangażowania ($H_{(4)} = 5,474$, $p > 0,005$). Widać też **istotny związek** między wykształceniem a liczbą podejmowanych działań ($H_{(3)} = 8,048$, $p = 0,045$). Kolejnym czynnikiem istotnie wiążącym się z podejmowaniem działań na rzecz zmiany jest samoocena sytuacji ekonomicznej gospodarstwa domowego, zarówno jeśli chodzi o samo podjęcie działań ($\chi^2_{(4)} = 20,136$, $p < 0,001$), jak i ich intensywność ($H_{(4)} = 15,833$, $p = 0,003$). Dla zaufania społecznego istotny był związek z podejmowaniem aktywności ($\chi^2_{(1)} = 4,226$, $p = 0,04$), jak również z ich liczbą ($t_{(341,587)} = 3,614$; $p < 0,001$; $d = 0,305$).

Rycina 5. Aktywność lokalna w strukturach sformalizowanych

Źródło: badania własne.

Można wobec tego, co powyżej, sformułować kilka wniosków. Warszawiacy mają poczucie wpływu na sprawy lokalne, sprawczości i gotowość do działania, ale rzadko przekłada się to na regularne uczestnictwo w życiu wspólnoty. Wyjątkiem jest działalność proekologiczna. W praktyce mieszkańcy najchętniej biorą udział w krótkich, okazjonalnych akcjach – takich, które nie wymagają długofalowego, systematycznego zaangażowania i odpowiedzialności instytucjonalnej ani nie są związane z wiążącymi zobowiązaniami. Najbardziej angażują Warszawiaków działania związane z ich bezpośrednim interesem i korzyścią. Charakteryzuje ich zatem skłonność do działań doraźnych, aktywistycznych, „punktowych”, w konkretnej sytuacji, a nie szersze czy bardziej wielowymiarowe podejście do zmiany. Do zaangażowania się w działania mające na celu zmianę w społeczności lokalnej niezbędne jest poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego oraz pewien poziom zaufania społecznego.

Miedzy poczuciem podmiotowości lokalnej a podmiotowością behawioralną – wzajemne relacje

Wyniki badania wskazują na stosunkowo wysoki poziom podmiotowości mieszkańców Warszawy mierzony subiektywnym poczuciem wpływu i sprawczości⁹. Jednak obraz faktycznej

⁹ Poczucie wpływu i sprawczości mierzono za pomocą indeksu zbudowanego z dwóch zmiennych. Mierzyły one przekonanie respondentów o wpływie osób takich jak one, kolejno, na sprawy najbliższego otoczenia – ulicy, osiedla, dzielnicy, miasta lub gminy. Badani mogli udzielić odpowiedzi na czterostopniowej skali (od „zdecydowanie tak” do „zdecydowanie nie”). Dla osób, które wybrały piątą wartość – „trudno powiedzieć”, nie obliczano wskaźnika. Uzyskany indeks miał zadowalającą trafność wewnętrzną (alfa Cronbacha = 0,788) i rozpiął się w zakresie [0,1], gdzie 1 oznacza maksymalne poczucie sprawczości, a 0 – całkowity jego brak.

aktywności – tej niezinstytucjonalizowanej, a zwłaszcza tej, która powiązana jest z udziałem w organizacjach pozarządowych, kształtuje się na stosunkowo niskim poziomie, szczególnie w porównaniu z danymi z prób ogólnopolskich (Konieczna-Sałamatin, 2024). Powstaje pytanie, czy istnieje jakaś zależność między tym, co ludzie w swoim mniemaniu mogą zrobić lokalnie, a ich faktyczną postawą wtedy, gdy konfrontują się z problemami lokalnymi.

Aby na to odpowiedzieć, poddaliśmy pogłębionej analizie statystycznej pytania dotyczące obu wymiarów podmiotowości. Pytania o poczucie wpływu na sprawy lokalne oraz o potencjał do rozwiązywania problemów lokalnych zostały skorelowane ze wspomnianymi pytaniami o aktywność na rzecz zmiany w formach niezinstytucjonalizowanych i w organizacjach formalnych.

I tak: poczucie wpływu pozytywnie koreluje ($p = 0,327$, $p < 0,001$) z indeksem¹⁰ uczestnictwa w aktywnościach na rzecz społeczności lokalnej. Drugi sposób rekodowania uczestnictwa w działaniach lokalnych polegał na przeliczeniu aktywności na zmienną dychotomiczną: w ogóle nie uczestniczy vs. uczestniczy przynajmniej w jednej aktywności. Osoby, które zadeklarowały udział w co najmniej jednej formie aktywności, mają istotnie ($t_{(920)} = -9,07$, $p < 0,001$, $d = 0,431$) wyższe poczucie sprawczości ($M = 0,62$; $SD = 0,43$) w porównaniu z osobami w ogóle nieaktywnymi ($M = 0,35$; $SD = 0,43$).

Związek poczucia wpływu z liczbą organizacji, w których działalność angażowali się respondenci, jest słabszy, ale nadal istotny ($p = 0,194$; $p < 0,001$). W im większej liczbie organizacji uczestniczy respondent, tym większe ma poczucie wpływu. Osoby zaangażowane w działalność przynajmniej jednej organizacji mają istotnie wyższe poczucie wpływu ($t_{(920)} = -4,154$; $p < 0,001$, $d = 0,277$). Wśród zaangażowanych średnia indeksu sprawczości wyniosła 0,57 ($SD = 0,44$), wśród niezaangażowanych 0,45 ($SD = 0,45$).

Zebrane dane wskazują na związek między poczuciem wpływu a aktywnością w organizacjach. Badanie sondażowe nie pozwala na określenie kierunku związku, ale można postawić hipotezę o jego złożonym charakterze: z jednej strony poczucie sprawstwa może sprzyjać podejmowaniu aktywności, z drugiej – pozytywne doświadczenie współpracy z organizacjami działającymi na rzecz społeczności lokalnej może podnieść poczucie wpływu.

Podobne kierunki zależności odnotowaliśmy w odniesieniu do pytania o potencjał wprowadzania zmiany razem z innymi. I tak, osoby, które uważają, że mogą rozwiązać problemy w otoczeniu, współdziałając z innymi, podejmowały istotnie ($U = 25647$; $p < 0,001$) więcej aktywności na rzecz otoczenia ($M = 0,16$; $SD = 0,15$) niż te, które nie podzieliły tego twierdzenia ($M = 0,06$; $SD = 0,09$). Osoby postrzegające potencjał do rozwiązywania problemów istotnie ($\chi^2_{(1)} = 34,607$; $p < 0,001$) częściej (25 pp. różnicy) angażują się w jakiekolwiek działania na rzecz zmiany (patrz tab. 1)

Tabela 1. Potencjał wprowadzania zmiany razem z innymi a uczestniczenie w zmianie

			Uczestniczenie w zmianie		Ogółem
			Brak działań	Wskazana minimum jedna forma	
Z poniższych opinii dotyczących życia społecznego w Polsce proszę wybrać tę, która jest bliższa Pana(-i) poglądom	Ludzie tacy jak ja, działając wspólnie z innymi, nie mogą rozwiązać problemów swojego środowiska osiedla lub miasta	n	71	72	143
		%	49,7	50,3	100,0
	Ludzie tacy jak ja, działając wspólnie z innymi, mogą rozwiązać niektóre problemy swojego środowiska, osiedla lub miasta	n	144	441	585
		%	24,6	75,4	100,0
Ogółem		n	215	513	728
		%	29,5	70,5	100,0

Źródło: badania własne.

¹⁰ Indeks zbudowano z 16 zmiennych, z których każda wskaźnikowała zaangażowanie w jedną formę aktywności na rzecz społeczności lokalnej. Indeks ma zadowalający poziom trafności wewnętrznej (alfa Cronbacha = 0,741) i zamyka się w przedziale [0,1], gdzie 1 oznacza zaangażowanie we wszystkie formy wymienione w narzędziu badawczym, a 0 – całkowity brak zaangażowania.

Widać również różnicę w średniej liczbie organizacji, w których działania angażowali się badani w zależności od ich przekonania o możliwości rozwiązywania problemów we współpracy z innymi ($U = 36062$; $p = 0,007$). Wśród dzielących to przekonanie średnia wyniosła 0,137 ($SD = 0,179$), wśród niepodzielających – 0,129 ($SD = 0,229$) (patrz tab. 2)

Ponadto zaobserwowano istotny statystycznie związek między podzieleniem przekonania o możliwości rozwiązywania problemów wraz z innymi a podejmowaniem jakichkolwiek działań we współpracy z organizacjami ($\chi^2_{(1)} = 7,206$; $p = 0,007$). Różnica wyniosła 12,2 pp.

Tabela 2. Potencjał wprowadzania zmiany razem z innymi a działalność w organizacjach

			Działalność w organizacjach		Ogółem
			Brak działań	Wskazana minimum jedna forma	
Z poniższych opinii dotyczących życia społecznego w Polsce proszę wybrać tę, która jest bliższa Pana(-i) poglądom	Ludzie tacy jak ja, działając wspólnie z innymi, nie mogą rozwiązać problemów swojego środowiska osiedla lub miasta	n	69	74	143
		%	48,3	51,7	100,0
	Ludzie tacy jak ja, działając wspólnie z innymi, mogą rozwiązać niektóre problemy swojego środowiska, osiedla lub miasta	n	211	374	585
		%	36,1	63,9	100,0
Ogółem		n	280	448	728
		%	38,5	61,5	100,0

Źródło: badania własne.

Wnioski i implikacje

Przedmiotem naszego badania była podmiotowość lokalna. Mierzyliśmy ją zarówno w odniesieniu do tego, co zdaniem ludzi mogą oni zrobić, mając wpływ i angażując się w indywidualne lub grupowe działania na rzecz wspólnoty lokalnej, jak i faktycznego poziomu tej aktywności. W tym zakresie interesował nas wymiar wprowadzania zmiany w środowisku zamieszkania. Położenie akcentu na zmianę miało wzmocnić podmiotowy charakter podejmowanej aktywności i odróżnić te formy od innych, o innym podłożu aksjologicznym. Zgadzamy się bowiem ze stwierdzeniem, że „badanie zagadnień podmiotowości ma sens w odniesieniu do konkretnych zbiorowości społecznych umiejscowionych w konkretnych historycznych warunkach, próbujących owe warunki zmienić i przystosować zgodnie ze swoimi aspiracjami, potrzebami czy interesami” (Gorlach, Seręga, 1989, s. 68). Interpretując zatem nasze wyniki, musimy uwzględnić specyfikę miasta Warszawy jako stolicy kraju, doinwestowanej pod wieloma względami lepiej niż inne duże miasta, a zwłaszcza małe społeczności. I brać ten kontekst pod uwagę.

I tak: Warszawiacy charakteryzują się stosunkowo wysokim poziomem poczucia podmiotowości w odniesieniu do spraw najbliższego otoczenia; mają wysokie poczucie wpływu i sprawczości, a także chcą brać aktywny udział we współdecydowaniu w wielu obszarach życia swoich społeczności. Fakt ten może być powiązany z wysokim statusem społeczno-zawodowym mieszkańców stolicy (w badanej próbie 64,1% osób miało wyższe wykształcenie, a 34% – średnie), lepszym poziomem szkół oferujących wiedzę z zakresu wychowania obywatelskiego. To poczucie, jak wspomniano, nie przekłada się na dużą skalę podejmowanych aktywności lokalnych, wymagających indywidualnej inicjatywy i długofalowego zaangażowania, z wyjątkiem obszaru ekologii. Wysoki poziom poczucia podmiotowości w powiązaniu ze stosunkowo niskim poziomem ogólnego zaangażowania sugeruje istnienie w Warszawie niewykorzystanego potencjału do kreowania zmiany.

Wpływ na to może mieć, jak wspomniano, ogólnie wysoki poziom satysfakcji z miejsca zamieszkania i brak wobec tego motywacji do korekty tego stanu rzeczy lub też postrzeganie barier instytucjonalnych, w tym brak zachęt ze strony samorządu do włączania mieszkańców w proces zarządzania. Nie mamy w materiale dowodów na prawdziwość którejs z tych hipotez, możemy

jedynie przewidywać, że możliwe jest uruchomienie tego potencjału w sprzyjających warunkach (sytuacja głębokiego kryzysu lub też większe otwarcie się samorządu na mieszkańców).

Badania wniosły także, jak się wydaje, wiedzę na temat możliwych ogólnych uwarunkowań obu typów podmiotowości, które są niezależne od kontekstu. Możemy śmiało powiedzieć, że wysoka podmiotowość lokalna ma wymiar klasowy. Im wyższy status społeczny mierzony wykształceniem i wyższe poczucie stabilności ekonomicznej, tym wyższe są wskaźniki obu wyróżnionych typów.

Możemy też ostrożnie domniemywać na temat zależności między poczuciem wpływu i sprawstwa a faktycznym „braniem spraw w swoje ręce” w konfrontacji z problemami, na jakie napotyka jednostka. Badania sugerują, że związek ten istnieje, nawet jeśli badanie typu sondażowego nie pozwala na określenie jego kierunku. Możemy postawić hipotezę, że ludzie o wyższym poziomie poczucia wpływu i sprawczości będą relatywnie częściej angażować się w zmianę aniżeli osoby niebiorące udziału w takich działaniach. Z drugiej strony, pozytywne doświadczenia związane z zaangażowaniem, zwłaszcza w formach niesformalizowanych, budują poczucie wpływu i sprawczości w odniesieniu do spraw lokalnych. Wydaje się, że większą wiedzę na ten temat mogą wnieść badania jakościowe, w których wprost możemy zapytać o te związki. Problem ten wymaga naszym zdaniem bardziej pogłębionego badania nie tylko ze względów poznawczych, lecz także praktycznych.

Bibliografia

- Boksański, Z. (2006). Podmiotowość a kultura społeczna. *Civitas Hominibus*, 1, 27–32.
- Chaskin, R., Brown, P., Venkatesh, S., Vidal, A. (2001). *Building Community Capacity*. Aldine De Gruyter.
- Chimiak, G., Iwińska, K. (red.) (2015). *Krajobraz społecznościowy*. Collegium Civitas, Stowarzyszenie CAL.
- Domaradzka, A. (2021). *Klucze do miasta. Ruch miejski jako nowy aktor w polu polityki miejskiej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gardner, J.W. (1991). *Building Community*. Independent Sector.
- Giddens, A. (2003). Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji (tłum. S. Amsterdamski). Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Gorlach, K., Seręga, Z. (1989). Socjologiczna koncepcja podmiotowości – zarys problemów badawczych. W: P. Buczkowski, R. Cichocki (red.), *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność* (s. 51–70). Wydawnictwo Nakom.
- Górniak, J. (2014). Podmiotowość i struktura: uwagi o koncepcji podmiotowości, realizmie krytycznym, motywacji do osiągnięć i argumentach na rzecz metodologicznego indywidualizmu jako „ostatniej instancji”. *Zarządzanie Publiczne*, 29(3), 17–24.
- Górniak, K. (2015). Nieformalne inicjatywy społeczne w przestrzeni publicznej – wykluczające czy inkluzywne. W: G. Chimiak, K. Iwińska, K. (red.), *Krajobraz społecznościowy* (s. 77–91). Warszawa: Collegium Civitas, Stowarzyszenie CAL.
- Górniak, K., Lewenstein, B. (2024). Czy Warszawiaczy są aktywnymi obywatelami? Rola zakorzenienia w podejmowaniu aktywności społecznej mieszkańców Warszawy. W: B. Lewenstein, M. Bakalarz-Duverger, G. Całek (red.), *Warszawa w badaniach społecznych* (s. 257–277). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Herbst, J. (2005). *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego.
- Herbst, K., Żakowska, M. (2013). *Ruchy nieformalne a kierunki rozwoju ekonomii społecznej. Rekomendacje dla polityk publicznych*. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Konieczna-Sałamatin, J. (2024). Demokracja lokalna w działaniu – wyniki badań sondażowych. W: C. Trutkowski (red.), *Kapitał obywatelski społeczności lokalnych* (s. 326–359). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lewenstein, B. (2006). Społeczeństwo rodzin czy obywateli. Kapitał społeczny Polaków okresu transformacji. *Societas/Communitas*, 1(I), 163–196.
- Lewenstein, B., Górniak, K. (2025). Wielkomiejska solidarność – postawy Warszawianów wobec ubóstwa. *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, 68, 45–65.
- Lewenstein, B., Theiss, M. (2008). Dylematy obywatelskiej aktywizacji społeczności lokalnych w Polsce. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności III. Ku nowym Ku nowym formom życia lokalnego* (s. 295–318). IFiS PAN.

- Lewenstein, B., Theiss, M. (2017). Obywatele w polityce nieinstytucjonalnej, analiza działań alternatywnych grup i organizacji w dobie kryzysu ekonomicznego. W: M. Theiss, A. Kurowska, J. Petelczyc, B. Lewenstein (red.), *Obywatel na zielonej wyspie. Polityka społeczna i obywatelstwo społeczne w Polsce w dobie europejskiego kryzysu ekonomicznego* (s. 151–190). Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Markocka, M. (2017). Podmiotowość społeczności lokalnych w świetle koncepcji socjologiczno-filozoficznych. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 3(20), 53–59.
- Norton, B., McLeroy, K., Burdine, J., Felix, R., Dorsey, A. (2002). Community capacity: concept, theory, and methods. W: R. DiClemente, R. Crosby, M. Kegler (red.), *Emerging Theories in Health Promotion Practice and Research* (s. 194–227). Jossey-Bass.
- Pacione, M. (2006). Proprietary residential communities in the United States. *Geographical Review*, 94(4), 543–566.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Sobiesiak-Penszko, P., Kotnarowski, M. (2012). Partycypacja publiczna w Polsce. Uwarunkowania indywidualne i lokalne. W: A. Olech (red.), *Dyktat czy uczestnictwo. Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce* (s. 53–77). Instytut Spraw Publicznych.
- Szczepańska, M. (2018). Lokalna aktywność obywatelska – czynniki, pułapki, zróżnicowanie. O wzorach zaangażowania charakterystycznych dla wspólnot mieszkaniowych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 64, 105–119.
- Sztompka, P. (1988). Podmiotowość społeczeństwa. *Zdanie*, (6).
- Sztompka, P. (1989). Socjologiczna teoria podmiotowości. W: P. Buczkowski, R. Cichocki (red.), *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność* (s. 11–20). Wydawnictwo Nakom.
- Sztompka, P. (1991). *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Polity.
- Trutkowski, C. (red.) (2024). *Kapitał obywatelski społeczności lokalnych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wielecki, K. (1989). Podmiotowość społeczna i jej makrostrukturalne uwarunkowania. W: P. Buczkowski, R. Cichocki (red.), *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność* (s. 29–49). Wydawnictwo Nakom.
- Wielecki, K. (2003). *Podmiotowość w dobie kryzysu postindustrializmu. Między indywidualizmem a kolektywizmem*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wielecki, K. (2010). Narcyzm, podmiotowość i demokracja. W: K. Wielecki (red.), *Wybrane problemy demokracji i podmiotowości* (s. 42–55). Wydawnictwo APS.
- Wołyniec Ł. (2009). Podmiotowość społeczna w małomiasteczkowej społeczności lokalnej. W: G. Nowacki (red.), *Integracja społeczna – między teorią a praktyką. T. 2, Sami wśród swoich. Studium przypadku małomiasteczkowej społeczności lokalnej Suchowoli* (s. 389–432). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Wołyniec, Ł. (2012). Podmiotowość jako wyraz odpowiedzialności społeczności za swój los. Wybrane przykłady z województwa podlaskiego. W: R. Geisler (red.), *Odpowiedzialność – przestrzeń lokalnego społeczeństwa obywatelskiego, biznesu i polityki* (s. 46–61). Instytut Socjologii Uniwersytetu Opolskiego.

Informacje dla Auterek i Autorów

Prosimy o zgłaszanie artykułów przez naszą stronę internetową www.studreg.uw.edu.pl („Zgłoś artykuł”).

„Studia Regionalne i Lokalne” wydawane są w formule pełnego otwartego dostępu na licencji CC BY, bez jakichkolwiek opłat publikacyjnych. W kwartalniku publikujemy artykuły w języku polskim i angielskim.

Artykuły powinny spełniać następujące wymogi formalne:

Abstrakt. Tekst artykułu powinien być poprzedzony nie dłuższym niż 100 słów streszczeniem, zawierającym informacje o tematyce i głównych тезach artykułu. Abstrakt pozwoli czytelnikowi szybko zorientować się, do jakich pojęć autor się odnosi. Należy podać również nie więcej niż sześć słów kluczowych. Niezależnie od języka artykułu (polski lub angielski) abstrakt, tytuł i słowa kluczowe powinny być podane zarówno w języku polskim, jak i angielskim.

Tekst. Objętość artykułu nie powinna przekraczać jednego arkusza wydawniczego (ok. 22 stron znormalizowanych, 40 tys. znaków typograficznych ze spacjami). Tekst musi zawierać wszystkie tabele, mapy, rysunki i inne elementy graficzne w formie gotowej do druku – w zapisie wektorowym. Cytowanie i powołania na innych autorów powinny być oznaczone w tekście przez podanie nazwiska autora i roku wydania publikacji (np. Nowak 1976a; Kowalski 1998). Pełną bibliografię należy dołączyć na osobnej stronie na końcu artykułu.

Autorka/Autor jest zobowiązana/-y podać swoją afiliację, numer ORCID oraz adres poczty elektronicznej, jak również adres pocztowy instytucji wymienionej w afiliacji. Informacje te zostaną umieszczone w notce na początku artykułu.

Prosimy o nadsyłanie tekstów oryginalnych, nieopublikowanych nigdzie wcześniej ani nieoddanych do publikacji w żadnym innym czasopiśmie.

O przyjęciu bądź nieprzyjęciu artykułu do druku decyduje opinia anonimowych recenzentów i recenzentek.

Szczegółowe informacje dla Auterek i Autorów dostępne są na stronie:
www.studreg.uw.edu.pl

Pełny adres redakcji:
Kwartalnik *Studia Regionalne i Lokalne*
Uniwersytet Warszawski
Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa
e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl
www.studreg.uw.edu.pl

Information for Authors

Please submit your article on our website www.studreg.uw.edu.pl/en ("Article submission").

"Studia Regionalne i Lokalne" is an open-access journal published under the CC BY license, without any publication fees. In the Quarterly, papers in Polish and English are published.

Articles should meet the following formal requirements:

Abstract. The article should be preceded by a summary of no more than 100 words containing information about the subject and the main theses of the article. No more than six key words should also be provided.

Manuscript. The length of the article should not exceed one publishing sheet (approx. 22 pages standardized, 40 thousand typographic characters with spaces). The text must contain all tables, maps, drawings, and other graphic elements in a ready-to-print form, in vector format. Quotes and references to other authors should be marked in the text with the name of the author and the year of publication (e.g., Nowak 1976a; Kowalski 1998). A complete bibliography should be attached on a separate page at the end of the article.

The authors are obliged to provide their affiliation, ORCID number and e-mail address, as well as the postal address of the institution mentioned in the affiliation. This information will be included in the note at the beginning of the article.

Please send original texts, not published anywhere before or not submitted for publication in any other journal. Articles are accepted or rejected based on two double-blind reviewers.

Detailed information for the authors is available at: www.studreg.uw.edu.pl/en

Editorial office address:

Regional and Local Studies

University of Warsaw, Center for European Regional and Local Studies

ul. Krakowskie Przedmieście 30,

00-927 Warsaw

e-mail: sril.euroreg@uw.edu.pl

www.studreg.uw.edu.pl/en